

ΔΥΟ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΓΙΑΤΡΟΣΟΦΙΑ

Τὰ γιατροσόφια εἶναι κείμενα ἀξιόλογα ὄχι μόνο γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς ἰατρικῆς, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ μελέτη τῆς γλώσσας (ἰδιαίτερα τῆς λαϊκῆς ὀνομασίας τῶν ἀσθενειῶν καὶ τῶν βοτάνων) καὶ τῆς πολιτιστικῆς στάθμης τῆς ἐποχῆς πού γράφτηκαν.

Οἱ δημῶδεις καὶ χειρόγραφες αὐτὲς συλλογὲς ἰατρικῶν συνταγῶν ἔχουν τὴν ἀρχὴ τους στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Τέτοιες βυζαντινὲς συλλογὲς ἰατρικῶν συνταγῶν, πού ἀποτελοῦν σύντομες ἐκλογὲς ἀπὸ τὰ μεγάλα καὶ δύσχρηστα ἔργα τῆς ἀρχαιότητος (ἰδιαίτερα τοῦ Διοσκορίδου καὶ τοῦ Γαληνοῦ), ἦταν τοῦ Ὁρειβάσιου (4ος αἰ.), τοῦ Ἀέτιου τοῦ Ἀμιδηνοῦ (μέσα βου αἰ., βασικὰ ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Γαληνοῦ), τοῦ Ἀλέξανδρου Τραλλιανοῦ (6ος αἰ.), τοῦ Παύλου Αἰγινήτη (7ος αἰ.), τοῦ Θεοφάνη Νόννου (10ος αἰ.) κ.ἄ.

Μὲ βάση τὶς σύντομες αὐτὲς συλλογὲς ἔγιναν στοὺς ὕστατους βυζαντινοὺς χρόνους λαϊκὰ ἐγχειρίδια συνοπτικά, γιὰ χρῆση ἐκείνων πού δὲ σπούδασαν ἰατρικὴ καὶ πού συμπληρώνονταν κάθε τόσο ἀπ' τοὺς κατόχους τους μὲ καινούργιους τρόπους θεραπείας, ἐξορκισμοὺς, προλήψεις καὶ μαγικὲς θεραπείες. Ἡ ἀδιάκοπη προσθήκη τέτοιων παρατηρήσεων καὶ ἡ μεταβίβαση ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ αὐτῶν τῶν χειρογράφων συντέλεσαν στὴ δημιουργία τῶν συλλογῶν τῆς λαϊκῆς ἰατρικῆς, γνωστῶν μὲ τὸ ὄνομα γιατροσόφια¹.

Ἀπὸ τὰ γιατροσόφια αὐτὰ λοιπὸν (ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας ἰδιαίτερα καὶ δῶθε) οἱ ἐμπειρικοὶ γιατροὶ ἀντλοῦσαν τὶς ἰατρικὲς τους γνώσεις. Ὅχι ὅμως μόνο ἀπ' αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν προφορικὴ παράδοση, ἀν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γιατροῦ κατάντησε μὲ τὸν καιρὸ εἶνα κλειστὸ ἐπάγγελμα καὶ οἱ γνώσεις μεταβιβάζονταν ἀπὸ πατέρα σὲ γιό².

1. Οἱ συνταγὲς αὐτῶν τῶν κειμένων σὲ παλιότερα χειρόγραφα ὀνομάζονται *συνταγαί*, βρίσκονται ὅμως καὶ οἱ ὄροι : *ὕελιον*, *ἀντίδοτον*, *κολλύριον* καὶ στὰ νεώτερα οἱ λέξεις : *ριζέτα ἢ ρεζέτα*, *μαντζούνη*, *ιλιάντζι*, ἐνῶ γιὰ τὰ γιατροσόφια οἱ ἐμπειρικοὶ γιατροὶ χρησιμοποιοῦσαν στὴ συνθηματικὴ τους γλώσσα τὴ λ. *φλιτούρι*.

2. Ἐς μὴν ξεχνᾶμε πὼς καὶ στὴν ἀρχαία Αἴγυπτο τὸ ἐπάγγελμα τῶν θεραπευτῶν (πού ἦταν οἱ ἱερεῖς τῶν ναῶν) ἦταν κληρονομικό. Αὐτοὶ κρατοῦσαν μυστικὲς ἀπ' τοὺς ἀμήητους τὶς φαρμακευτικὲς τους γνώσεις, τὶς οὐσίες πού χρησιμοποιοῦσαν καὶ τὸν τρόπο παρασκευῆς τῶν φαρμάκων. (Ἰω. Τρίμινη, *Ἱατροφαρμακευτικὴ τῆς Αἰγύπτου*, Ἀθῆναι 1964, σ. 4. Ἀνάτ. ἀπὸ τὸν τιμητικὸ τόμο Κ. Μαρούλη).

Ἐνδεικτικὸ γεγονὸς γιὰ τὴν κληρονομικότητα καὶ γιὰ τὸ «κλειστό» τοῦ ἐπαγγελματῶς εἶναι ἡ δημιουργία μιᾶς ἰδιαίτερης συνθηματικῆς γλώσσας γιὰ συνεννόηση¹.

Περίφημοι ἐμπειρικοὶ γιαιτροί, στὸ τέλος τοῦ 17ου αἰ., ὑπῆρξαν αὐτοὶ ποὺ κατοικοῦσαν γύρω ἀπὸ τὴ χαράδρα τοῦ Βίκου. Γρήγορα ἔγιναν γνωστοὶ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο σὺν *Βικογιατροί*,² *καλογιατροί*,³ *κομπογιανίτες*, *σακουλιαραῖοι*,⁴ *σπασογιατροί*, *ματσουκάδες*,⁵ *καταφρανοί*⁶ κλπ.

Γυρνοῦσαν προσφέροντας τὶς πολύτιμες, γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς, ὑπηρεσίες τους τόσο μέσα στὴν Ἑλλάδα, ὅσο κι ἔξω ἀπ' αὐτή, στὴ Μακεδονία, τὴ Θράκη⁷, τὴ Βλαχία, τὴ Βουλγαρία⁸, τὴν Τουρκία.

Ἀποτελοῦν μιὰ ἀδιάσπαστη συνέχεια στὴν ἐθνικὴ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἓνα ἀναπόσπαστο στοιχεῖο τῆς κοινωνίας τους. Πράγματι ἀπὸ τὴν ὀμηρικὴ ἐποχὴ μέχρι σήμερα παρατηρεῖται μιὰ συνέχεια ποὺ δὲν διακόπτεται καθόλου καὶ ὡς πρὸς τὶς ἀντιλήψεις ποὺ προκαλοῦν τὶς ἀσθένειες καὶ ὡς πρὸς τοὺς γιαιτρούς, τὰ θεραπευτικὰ μέσα καὶ τὰ ἄλλα ζητήματα τῆς λαϊκῆς ἰατρικῆς. Ἡδὴ ὁ Ὀμηρος (δ, 229) ἀναφέρει : «τῇ πλεῖστα φέρει ζεῖδωρος ἄρουρα/ φάρμακα, πολλὰ μὲν ἐσθλὰ μεμιγμένα πολλὰ δὲ λυγρά./ Ἰητρὸς δὲ ἕκαστος ἐπιστάμενος περὶ πάντων/ ἀνθρώπων· ἧ γὰρ Παιήονός εἰσι γενέθλης./» καὶ ἄλλοῦ (Π, 28) : «τοὺς μὲν τ' ἰητροὶ πολυφάρμαχοι ἀμφιπέπονται, /ἔλκε' ἀκειόμενοι». Τὸν τελευταῖο προχριστιανικὸ αἰῶνα ὁ Διόδωρος Σικελιώτης, ἐκφράζοντας φυσικὰ παλαιότερη πείρα, ἀναφέρει : «... καὶ πολλὰ παρὰ τοῦ

1. Ἔτσι ἔλεγαν χαρακτηριστικὰ : πῶς πουλεύει ὁ κορωμένος ; = πῶς εἶναι ὁ ἄρρωστος ; - ὡς τὴ σκοτεινὴ τουφεκιῶνει, = ὡς τὴ νύχτα θὰ πεθάνη - τί γράζει ; ζοῦ ; = τί ἔχει ; πυρετό ; - βύζιωσε τί σαχλαμάρα ἔχει ὁ γκοτ = κοίτα τί ἄρρώστια ἔχει ὁ ἄνθρωπος, γιὰ νὰ ἀναφέρω λίγες φράσεις ἀπὸ τὴ συνθηματικὴ τους γλώσσα. Ἴσως ὅμως αὐτὴ ἡ γλώσσα νὰ ἦταν γέννημα τῶν περιστάσεων, δηλ. γιὰ νὰ μὴ γίνωνται ἀντιληπτοὶ τόσο ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς ἀσθενεῖς, τῶν ὁποίων, σύμφωνα μὲ τὸν Π. Ἀραβαντινὸ, *Χρονογραφία Β'*, σ. 59, «ἀναιδῶς κατέτρωγον τὸ βαλάντιον». Κοίτ. ἐπίσης τὶς ἐργασίες τῶν : Δημ. Σάρρου, *Περὶ τῶν ἐν Ἡπειρῷ, Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ συνθηματικῶν γλωσσῶν, Λαογραφία Ζ'* (1923), σ. 525 κ.έ. καὶ Ἰω. Βογιατζίδου, *Περὶ τῆς συνθηματικῆς γλώσσας τῶν ἀρτοποιῶν Ζαγορίου, Λαογραφία Η'* (1921 - 25), σ. 153 κ. έ.

2. Ἰω. Λαμπρίδης, *Ἡπειρωτικὰ μελετήματα*, τεῦχ. 8, 1889, σ. 78.

3. F. G. Rouqueville, *Voyage de la Grèce*, I, σ. 205.

4. Δημ. Σάρρου, ὅπ.π., σ. 525.

5. Π. Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία τῆς Ἡπειροῦ*, Β (1856), σ. 58.

6. Δ. Σάρρου, ὅπ. π., σ. 525.

7. Δημ. Οἰκονομίδου, *Δημόδης ἰατρικὴ ἐν Θράκῃ*, σ. 188.

8. «Ἄπαντες (οἱ ἰατροὶ) ἀνήκουσιν εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦ Ζαγορίου. Οἱ δόκτορες οὗτοι ἀποτελοῦσιν εἰδὸς τὴ ἀδελφότητος, εἰς ἣν ὁ υἱὸς διαδέχεται τὸν πατέρα». Alb. Dumont, *Οἱ Βούλγαροι*, σ. 61. «... φαρμακεῖα δὲν ὑπῆρχον (στὸ Στενίμαχο τῆς Βουλγαρίας) ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχεν ἐπιστήμων ἰατρός, ὁ δὲ τὸν ἰατρὸν ἐπαγγελλόμενος πρακτικὸς γέρον Ἡπειρωτῆς, ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ τὰ φάρμακα» Πολ. Παπαχριστοδοῦλου, *Ἡ γιαιτρικὴ στὴ Θράκῃ τὸν ΙΘ' αἰῶνα*, σ. 174.

πατρὸς τῶν εἰς ἱατρικὴν μαθόντα, προσεξευρεῖν τὴν τε χειρουργίαν καὶ τὰς τῶν φαρμάκων σκευασίας καὶ τῶν ριζῶν δυνάμεις καὶ καθόλου προβιβάσθαι τὴν τέχνην ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἀρχηγὸν αὐτῆς καὶ κτίστην τιμᾶσθαι» (E, 74). Ὁ Γαληνὸς ὕστερα διακρίνει τὴν ἱατρικὴν σὲ ἐμπειρικὴ καὶ λογικὴ καὶ τοὺς γιατροὺς σὲ ἐμπειρικοὺς καὶ λογικοὺς¹ (II, § 65) : «Ὀνομάζονται δ' οἱ μὲν ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας μόνης ὀρμώμενοι παρωνύμως ἐκείνης ἐμπειρικοί, ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ λόγου λογικοὶ καὶ δύο εἰσὶν αὐταὶ πρῶται τῆς ἱατρικῆς αἰρέσεις, ἡ μὲν ἑτέρα διὰ πείρας ἰούσα πρὸς τὴν τῶν ἰαμάτων εὕρεσιν, ἡ δ' ἑτέρα δι' ἐνδειξέως. καὶ ὀνόματά γε ταῖς αἰρέσεσιν ἔθεντο ἐμπειρικὴν τε καὶ λογικὴν». Στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἀναφέρονται γιατροὶ ποῦ μάζευαν τὰ βότανα τῆς γῆς γιὰ θεραπευτικοὺς σκοποὺς (ἄς σημειωθῆ ὅτι τὸ ρῆμα βοτανιάζω στὸν Πόντο ἀκόμα καὶ σήμερα σημαίνει θεραπεύω²).

Ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τὰ γιατροσόφια, παρουσιάζουν μεγάλῃ ἀνομοιομορφία, καὶ ἡ αἰτία εἶναι ὅτι εἶναι γραμμένα ἢ ἀντιγραμμένα ἀπὸ διάφορους, μὲ διαφορετικὴ μόρφωση, σὲ διάφορα χρονικὰ διαστήματα. Ἔτσι δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσσουν τὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματα ποῦ συναντοῦμε μέσα στὰ γιατροσόφια, οἱ ἀπὸ ἀγράμματους ἀντιγραφεῖς παραφρασμένες ἀγνωστες λέξεις ὅρων δυσνόητων καὶ ἀκατάληπτων, λάθη στὴν προφορὰ καὶ τὴ στίξη, κενὰ, γραμματικὰ καὶ συντακτικὰ λάθη, ἀλλαγμένη χρῆση τῆς τυπικῆς καὶ διαλεκτικῆς γλώσσας.

Τὰ δυὸ χειρόγραφα γιατροσόφια³, ποῦ ἐκδίδονται ἐδῶ, ἀνήκουν χρονικὰ στὰ τέλη τοῦ ΙΘ' αἰῶνα, ὅπως τὰ ἴδια μνημονεύουν : τὸ χφ. Σ στὰ 1885 καὶ τὸ χφ. Μ «τῆ 20ῃ Ὀκτωβρίου : Ἐν Ποζιζορέντσα τῆς Σερβείας 1882».

Τὸ πρῶτο χφ. (Σ) προέρχεται ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἀνθοχώρι Μετσόβου. Κτήτορας καὶ συγγραφέας του ὑπῆρξε κάποιος Νικόλας, ὅπως χαρακτηριστικὰ δηλώνεται στὸ τέλος τῶν ἱατρικῶν συνταγῶν τοῦ χειρογράφου : «τὸ παρῶν ἱατροβιβλίον εἶνε τοῦ κυρίου νικόλα». Τὸ «ἱατροβιβλίον» αὐτὸ ἔχει διαστάσεις 0,14 X 0,105, εἶναι ντυμένο μὲ δέρμα καὶ γιὰ νὰ ἀσφαλίζεται στὸ κλείσιμό του ἔχει ἓνα λουρί, ἀπὸ τὸ ἴδιο δέρμα, μὲ τὸ ὁποῖο περιτυλίγεται. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 88 φύλλα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα τὰ 12 εἶναι ἀπὸ τὸ χρόνο ἡμικαταστραμμένα. Οἱ 105 ἱατρικὲς συνταγές του περιέχονται σὲ 31 σελίδες, στὴ μέση περίπτου τοῦ «ἱατροβιβλίου». Οἱ ὑπόλοιπες εἶναι γεμάτες λογαριασμοὺς ἀπὸ δοσοληψίες μὲ τοὺς χωριανοὺς του.

1. Γαληνοῦ, *Περὶ αἰρέσεων τοῖς εἰσαγομένοις* (Galenus, Scripta minora, ed. Margardt - Mueller - Helmreich, I, II, III).

2. Φ. Κουκουλέ, *BBII* 6, σ. 16.

3. Ἐκφράζω κι ἀπὸ δῶ τίς θερμές μου εὐχαριστίες στοὺς σεβαστοὺς μου θεῖους κ.κ. Ἀνδρέα Στεφόπουλο καὶ Δημ. Ματσόικα, ποῦ εἶχαν τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ παραχωρήσουν τὰ δυὸ κείμενα. Ὁ χαρακτηρισμὸς μιᾶς συνταγῆς μὲ τὸ στοιχεῖο Σ ἀναφέρεται στὸ χφ. ποῦ μοῦ παραχώρησε ὁ κ. Ἀνδρ. Στεφόπουλος καὶ μὲ τὸ στοιχεῖο Μ σ' ἐκεῖνο τοῦ κ. Ματσόικα.

Ὁ Νικόλαος¹ κατάγονταν ἀπὸ τὴν Πρεμετῆ² τῆς Βορ. Ἡπείρου. Ράφτης τὸ ἐπάγγελμα γυρνοῦσε ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριὸ³ μὲ τὴν πήχη καὶ τὸ ψαλίδι στὸν τρουβὰ καὶ τὰ ραμμοβέλονα στὸ μέσα μέρος τοῦ σακκακιοῦ του ράβοντας κάπες καὶ ταλαγάνια, σιγκούνια καὶ τσιπούνια, φουστάνια καὶ χολέβια. Σ' αὐτές του τίς περιοδείες ἄκουγε κι ἔγραφε, ἔδινε κι αὐτὸς τὴ συμβουλή του. Τὸν χειμῶνα, ἀντίθετα μὲ τοὺς ἄλλους Ἀνθοχωρίτες, πού κατέβαιναν στὰ χειμαδιά, ἔμενε στὸ χωριό. Ὅσοι ἔφευγαν, ἄφηναν παραγγελία στὸν κυρ-Νικόλα νὰ φροντίζη τίς οἰκογένειές τους, ὅσο θὰ ἔλειπαν. Ἔτσι βρίσκουμε στὸ χειρόγραφο πληθῶρα λογαριασμῶν πού ἀναφέρονται σὲ πιστώσεις πρὸς τοὺς συγχωριανοὺς του.

Τὸ δεύτερο χειρόγραφο (χφΜ) ἀποτελεῖται ἀπὸ 38 σελίδες μὲ διαστάσεις 0,19 X 0,24. Ἀνάλογα μὲ τὸ περιεχόμενό του, μποροῦμε νὰ τὸ χωρίσουμε σὲ πέντε κεφάλαια. Τὸ πρῶτο κεφάλαιο (σελ. 1 - 9) περιέχει 62 ἱατρικὲς συνταγές. Ἀνάμεσα σ' αὐτές ὅμως λείπουν φύλλα, πού περιλάμβαναν τίς συνταγές μὲ τοὺς ἀριθμοὺς 37 - 51 τῆς ἀρίθμησης τοῦ συγγραφέα πού φτάνει σὲ αὐξοῦντα ἀριθμὸ 73. Τὸ δεύτερο κεφάλαιο (ἀπὸ 11 σελίδες, ἀνάμεσα στίς ὁποῖες λείπουν ἄλλες) περιλαμβάνει πρόγνωση γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τόσο τὰ ψυχικὰ ὅσο καὶ τὰ σωματικὰ καθὼς καὶ γιὰ τὴ μοίρα, ξεχωριστὰ τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν γυναικῶν, ἀνάλογα μὲ τὸ ζωδιακὸ κύκλο πού ἔχουν γεννηθῆ. Τὸ τρίτο κεφάλαιο ἀπὸ 16 σελίδες περιλαμβάνει διάφορα δημοτικὰ τραγούδια. Στὴν προτελευταία σελίδα βρίσκουμε : «Διὰ τὰ ὄνιρατα εἰς τὰς πόσας τοῦ μίνος εἶναι καλῶν καὶ εἰς τὰς πόσας κακῶν τὸ ὄνειρον καθενὸς κατὰ τὰς ὀδιγίας τοῦ προφίτου ἔσδρα», δηλ. σὲ ποιές ἀπὸ τίς μέρες τοῦ μήνα θὰ πρέπει νὰ πιστέψουμε σ' ἓνα ὄνειρο πού θὰ δοῦμε. Ἡ τελευταία σελίδα περιλαμβάνει «Ἐξήγηση τῶν ὀνειρῶν».

Τὸ χφ. εἶναι ἀντιγραμμένο ἀπὸ ἓνα μεγαλύτερο, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρεται στὸν τίτλο. Ἡ ὁμοιότητα τοῦ τρόπου τῆς διάγνωσης καὶ τοῦ ἐκφραστικοῦ τρόπου μιᾶς συνταγῆς τοῦ κώδικα μὲ ἀριθμὸ 1165, σελ. 236ν τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων⁴ μὲ τὴν Μ36 τοῦ χφ. Μ μᾶς βάζει στὴν ὑπόνοια ὅτι

1. Τίς πληροφορίες γιὰ τὸν κυρ-Νικόλα μού τίς ἔδωσε ὁ κ. Ἀνδρέας Στεφόπουλος, πού ὑπερέτρησε γιὰ χρόνια ὡς δάσκαλος στὸ Ἀνθοχώρι.

2. Τόσο ὁ Δημ. Σάρρος, ὁ.π., σ. 522, ὅσο καὶ ὁ Ν. Πατσέλης, *Οἱ κομπογιαννίτες ἱατροὶ τοῦ Ζαγορίου*, σ. 261 μᾶς ἀναφέρουν ὅτι οἱ ἐμπειρικοὶ γίατροι τῆς ἐποχῆς προέρχονταν ἔχι μόνον ἀπὸ τὰ Ζαγοροχώρια, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ Βόρ. Ἡπειρο. Στὸν κατάλογο ἐπίσης τῶν γιαιτρῶν τοῦ Ἰω. Τρίμμη, *Ἡπειρώται ὁμότεχοι τοῦ θείου Ἀσκληπιοῦ*, σ. 3 περιλαμβάνει καὶ τοὺς : Μιχ. Δελβινιώτη (ἀπὸ τὸ Δέλβινο), Δημ. Παμπέρη (ἀπ' τὴ Μοσχόπολη), Ἡρ. Βασιάδη (ἀπ' τὸ Δέλβινο) κ.ἄ.

3. Τόσο γιὰ τὴν καταγωγή ὅσο καὶ γιὰ τὸ «πλανόδιο» τῶν ραφτάδων στὴν Τουρκοκρατία βλ. τὴν ἐργασία τῆς Ἀγγελ. Χατζημιχάλη, *Ραπτάδες-χρυσοορφάτες καὶ καποτάδες*. Ἀφιέρ. στὴ μνήμη τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη, σ. 460 καὶ 462.

4. Ἀρ. Π. Κούζη, *Ἱατροσόφιοι*, ΜΕΕ12, σ. 828.

τὸ «μεγαλύτερο» χειρόγραφο εἶναι ἢ αὐτὸς ὁ κώδικας ἢ κάποιος ἄλλος θυγατρικός του. Πάντως ἡ διακρίβωση τῆς πηγῆς ἐνὸς τέτοιου χειρογράφου εἶναι ἔργο δύσκολο, ἀν λάβη κανεὶς ὑπόψην του τίς κατὰ καιροὺς ἀλλεπάλληλες προσθήκες καὶ τὴν ἡμιμάθεια τῶν ἀντιγραφῶν. Ὡς τόπος τῆς ἀντιγραφῆς ἀναφέρεται ἡ πόλις τῆς Σερβίας¹ Ποζιορέντσα (δηλ. τὸ σημερινὸ Πασσάροβιτς, σερβ. Ποζάρεβατς).

Ἦχι ὁμῶς μόνον τὸ χφ. Μ, ποὺ ρητὰ ἀναφέρει πὺς εἶναι ἀντιγραφή ἀπὸ κάποιο μεγαλύτερο, ἀλλὰ καὶ τὸ χφ. Σ φαίνεται νὰ ἔχη μιὰ κάποια σχέση ἀντιγραφῆς ἀπὸ παλιότερο χειρόγραφο.

Ἡ ὁμοιότητα τῆς συνταγῆς μὲ ἀριθμὸ Σ68α μὲ μιὰ συνταγὴ τῆς σελίδας 243 τοῦ ἱατροσοφικοῦ κώδικα 1165 τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων², καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ὁμοιότητα στὰ θεραπευτικὰ μέσα καὶ τὴ διατύπωση ἀνάμεσα στὶς συνταγὰς τῶν δύο χειρογράφων ποὺ δημοσιεύω (π.χ. ἡ Σ10 μὲ τὴν Μ32, ἡ Σ82α μὲ τὴν Μ35 κλπ.) μᾶς κάνουν νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἔχι μόνον τὸ χφ. Μ εἶναι «μικρὸν φυλάδιον μεταφερθὲν ἐκ τοῦ Μεγαλιτέρου», ἀλλ' ὅτι καὶ τὰ δύο εἶναι ἀντιγραφὰς ἀπὸ αὐτὸν τὸν κώδικα τῶν Ἰβήρων ἢ ἀπὸ κάποιον συγγενικό του.

Τὸ περιεχόμενον καὶ τῶν δύο αὐτῶν χειρογράφων δὲν ἀποτελεῖται μόνον ἀπὸ ἱατρικὰς συνταγὰς. Κοντὰ σ' αὐτὰς τίς αὐστηρὰ ἱατρικὰς ὁδηγίαις περιλαμβάνονται καὶ ἄλλα, ὅπως : «Γιὰ νὰ γλυκάνης ξινὸ κρασί» (Σ63), «ἀν θέλης νὰ κάνης ἄνθρωπο νὰ μὴν πίνῃ κρασί» (Σ67), «ὅταν θέλης νὰ μάθης τὴν καρδίαν τοῦ ἐχθροῦ σου» (Σ79), «διὰ νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος πάντοτε εὐτυχῆς» (Σ105), «διὰ νὰ λύσης ἀνδρόγενον» (Μ8), «διὰ νὰ σοῦ δείξῃ τι ἔπραξεν ἡ γυναῖκα» (Μ17) κλπ. Οἱ μαγικὰς αὐτὰς ὁδηγίαις ἔχουν ἀσφαλῶς σὰ βάση τοὺς μαγικοὺς ἑλληνικοὺς παπύρους, ποὺ γράφηκαν κατὰ τὸν 3ο καὶ 4ο αἰ. μ.Χ. καὶ βρέθησαν στὴν Αἴγυπτο³.

Ἐκδίδω τὰ δύο αὐτὰ κείμενα καὶ γιὰ τὸ γλωσσικό, ὅπως καὶ γιὰ τὸ λαογραφικό, ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζουν πιστεύοντας στὴν ἄποψιν τοῦ Κ. Krumbacher : «Ἡ κυρία ἀξία τῶν δημοδωδεστέρων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον παραφράσεων τούτων ἔγκειται ἐν τῇ λεξιλογικῇ των ὕλῃ, ταύτης δὲ χάριν ἀξίζει νὰ δημοσιευθῇ ἐν οἰονδήποτε ἐκ τῶν κειμένων τούτων»⁴. Τὰ ἐκ-

1. Εἶναι γνωστὸ πὺς στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας τὰ δυναμικὰ στοιχεῖα τῶν χωρῶν τοῦ Ζαγορίου ταξίδευαν στὶς χώρες τῆς Βαλκανικῆς, στὴ Ρωσία, τὴν Αἴγυπτο. Ἔτσι οἱ κάτοικοι τῆς Ἀρίστης (δημ. Ἀρτσιστας), ὅπου βρέθηκε τὸ χφ. Μ, ταξίδευαν κατὰ πρότιμησην στὴ Σερβία, οἱ τοῦ γειτονικοῦ Παπίγκου στὴ Ρουμανία, τῶν Κήπων (δημ. Μπάγιας) στὴν Αἴγυπτο κλπ.

2. Κοίτ. σελ. 263, σημ. 6.

3. Ν.Γ. Πολίτου, *Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Α'*, σ. 39.

4. Κ. Κρουμπάχερ, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας*, μτφρ. ἀπὸ τὸν Γ. Σωτηριάδη, τόμ. Β', Ἐν Ἀθήναις 1900, σ. 425.

δίδω σέ δυό στῆλες. Στήν ἀριστερή αὐτούσια μέ ὄλα τὰ γραμματικά καί συντακτικά λάθη καί τὰ λάθη τῆς στίξεως καί στήν ἄλλη διορθωμένα γραμματικά (κι ὄχι φωνητικά) καί ἀποκαταστημένα στή στίξη.¹

Παράλληλα σέ ὑποσημειώσεις ἐρμηνεύω τίς δυσκολώτερες ἰδιωματικές λέξεις, προσπαθώντας νά τίς ἐτυμολογήσω, καί παραπέμπω σέ ἄλλα κείμενα τόσο κλασικῶν ὅσο καί βυζαντινῶν καί νεωτέρων ἰατροσοφιστῶν, ὅπως καί σέ ἄλλα ἐκδομένα γιατροσόφια. Τέλος κάνω μιὰ ἀνασκόπηση τῶν διαφόρων φωνητικῶν, μορφολογικῶν καί λεξιλογικῶν φαινομένων πού παρατηροῦνται σ' αὐτά.

Χ Ε Ι Ρ Ο Γ Ρ Α Φ Α

Ι. Χ Ε Ι Ρ Ο Γ Ρ Α Φ Ο (Σ)

1. εἰς ὀματεια πονιμένα ναβγα-
λῖς το ασπραδιτου αβγοῦ³ κενά-
το βρασις με ξιδι κεμεγαλα απο-
γινέκα⁴ κε αλιφε ταιο μάτια ομως
αρμηρον φαγιτον ναμινφάγῖς ου-
τεναμικαθισῖς εἰς τον ἴλιον ου-
τεις τον ἀέρα νά προφίλαγῖσε ου-
τεκαλι αλιφι ναμιβάλῖς.

2. οταν τρέχουν ταιο ματιάσου
δάκρια κοπανῖσε βασιλιακόν⁵

α. Εἰς ὀμάτια πονι²μένα: νά βγά-
λῃς τὸ ἀσπράδι τοῦ αὐγοῦ καί νά
τὸ βράσῃς μέ ξίδι καί μέ γάλα ἀπὸ
γυναῖκα καί ἀλιφε τὰ ὀμμάτια ὅμως
ἀρμυρόν φαγητόν νά μὴν φάγῃς οὐ-
τε νά μὴν καθῖσῃς εἰς τὸν ἥλιον οὐ-
τε εἰς τὸν ἀέρα νά προφυλάγῃσαι οὐ-
τε καί ἄλλη ἀλοιφή νά μὴ βάλῃς.

β. Ὅταν τρέχουν τὰ ὀμμάτια σου
δάκρυα: κοπάνῖσε βασιλιακόν,

1. Στῆ γραμματικὴ ἀποκατάσταση ἀκολουθῶ τοὺς κανόνες τοῦ Μαν. Τριανταφυλ-
λίδη, *Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ*, ΟΕΣΒ, ἐν Ἀθήναις 1941, ὅπου τοῦτο εἶναι δυνατὸ. Στίς
περιπτώσεις ὅμως τῶν ἀρχαίων λέξεων καί τῶν ἀρχαϊότροπων σχηματισμῶν ἀκολουθῶ
τὴν ἱστορικὴ ὀρθογραφία.

2. Μὲ i, u καί e δηλώνονται φωνητικὰ νόθοι φθόγγοι ἀπὸ κώφωση ἢ ἀντικώφωση
καί ὄχι γνήσιοι.

3. «Τὸ δὲ λευκὸν αὐτοῦ ὠμόν [δὲν] ψύχει, ἐμπλάττει, παρηγορεῖ ἐγχυματισθὲν ἐπὶ
ὀφθαλμῶν φλεγμαινόντων . . .», Διοσκ., π. "Υλης Ἱατρ. II, 50.

4. Στὴν Κρήτη ἐπίσης γιὰ τοὺς ἀσκορδαφούς ἐπαλείφουν τὰ μάτια μέ γάλα γυναικός,
ἢ ὁποῖα νά ἔχῃ γεννήσει πρώτη φορὰ ἀρσενικὸ παιδί. (Γ. Παγκάλου, *Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ
ιδιώματος τῆς Κρήτης*, τόμ. 4, σ. 666 - 7). Γάλα γυναικός χρησιμοποιοῦσαν καί οἱ Βυ-
ζαντινοί, ὅπως ἀναφέρει ὁ Φ. Κουκούλες, *B.B.II*, τόμ. 6, σ. 28.

5. «Ὁ δὲ χυλὸς αὐτοῦ (ὠκίμου) ἀποκαθαίρει ἀχλὺς τὰς ἐν ὀφθαλμοῖς καί τὰ ρεύματα
ξηραίνει.» Διοσκ., π. "Υλης Ἱατρ. II, 141,1. Ἡ πίστη ὅτι τὰ διάφορα μέρη τῶν φυτῶν
εἶχαν θεραπευτικὴς δυνατότητες ἐρχεται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὁμήρου (δ, 229). Ὁ Ψελλός,
"Εγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ, MB 5, σ. 57, ἀναφέρει ὅτι σύμφωνα μέ τὴν πίστη
τῶν πολλῶν ὑπῆρχαν «ἄρρητοι θυνάμεις λίθοις καί πῦαις». Σύμφωνα, ἐξ ἄλλου, μέ τὸν
Εὐσέβιο Καισαρείας, ὑπολόγιζαν στὰ «τῶν ριζῶν ἢ βοτανῶν θαύμασι» (Εὐσεβίου Και-
σαρείας. *Εὐαγγελικὴ ἀπόδειξις*, 22, 225).

- βγαλετοζμί του κοπάνισε κε-
ριβίθια καμιτα αλιφι φθιάσε το
σαν πλασθόν κεβελταις τομε-
τοπον να παυσουν αποτα δά-
κρια κεγιρέβουν
3. οταν σεπονι το κεφαλι οιτι κε-
τανεφρά τότε βαλι το μιγδαλό-
λαδον¹ νά τραβιξι ο πονος κε
περναι
4. εις πονον κιφαλί σιναπικε² ξιδι
νατο βρασις να το βαλις
- κατα αλον τροπον
σκορδόφιλα κεπίτρα αποαλευρι
βραστο με κρασί κεβαλτο ις-
τήν κεφαλί κε θεραπέυησε.
5. οταν εχιο ανθρωπος βιχαν να-
βρασις πιγανον³ κε να το πινις
- ετερον κοπανισον
λεπτοκάρια κεσζιμίξετα μεμέλι
κε περνάι το ογλιγορότερον
- ηδε κε εχιπα-
παλεόν βίχαν οανθρωπος μα-
ρανθόσπορον με κρασι κεναπη-
νις ταχεος⁴ άποενα φιλτζιανι
ας τρογι κοντα⁵ κεπρασα ψιμέ-
- βγάλε το ζ'μί του, κοπάνισε και
ριβίθια κάμι τα άλοιφή φθιάσε το
σαν πλασθόν και βάλ' τα εις το μέ-
τωπον να παύσουν από τα δά-
κρυα και γιρέουον.
- γ. "Οταν σε πονή το κεφάλι εϊτι και
τά νεφρά, τότε βάλι το μιγδαλό-
λαδον να τραβήξη τον πόνο και
περνάει.
- δ. Εις πόνον κίφαλης: σινάπι και ξιδι
να το βράσης, να το βάλης.
- Κατά άλλον τρόπον :
σκορδόφυλλα και πίτρα από άλευρι
βράσ' το με κρασί και βάλ' το εις
τήν κεφαλήν και θεραπέυισαι.
- ε. "Οταν έχη ο άνθρωπος βήχαν: να
βράσης πήγανον και να το πίνης.
- "Ετερον : κοπάνισον
λεπτοκάρια και σμιξε τα με μέλι
και περνάει το όγληγορώτερον.
- ει δέ και έχει
παλαιόν βήχαν ο άνθρωπος, μα-
ρανθόσπορον με κρασί και να πί-
νη ταχέως από ένα φιλτζιάνι·
ας τρώγη κοντά και πράσα ψημέ-

1. «Άμυγδαλίον έλαιον, . . . ποιεί δέ προς . . . έτι δέ κεφαλαλγίας και ότων πό-
νους και ήχους και συριγμούς· ώφελεϊ δέ και νεφριτικούς και δυσουριώντας, λιθιώντας, . . .»
Διοσκ., π. "Υλης 'Ιατρ. I, 33,2.

2. Σινάπι γιά τον πονοκέφαλο ύποδεικνύει και ο 'Αρεταίος Χρον. Νοση. Α, 2, 13 :
«φοινίσσειν δέ και την κεφαλήν, άλλοτε μόν σίνηπι ζών άρωμα διπλόω έγχρόλοντα, ώς μή άφό-
ρητον εϊη το πύρ».

3. Πρόκειται γιά το φυτό *ruta graveolens*.

4. ταχέως = πρωί - πρωί.

5. κοντά = μαζί.

να με ζάχαρι κεθεραπεύητε ο-
άνθρωπος

6. όταν οάνθρωπος βγαζιφλέμα
μαραθόριζα πλύντην καλὰ κε-
βραστιν με κρασίον κεπααίνει
πολι καλὰ περνάει

7. όταν πονί ολεμὸς τιγανισε αυ-
γα με λάδι κάμετα πίταν κε
βαλτα ιστον λεμόν απέξο να-
βρις σκιάμινα¹ στίψτα στραγ-
γισέτα κε βάλτα εις ποτίλαν²
κε ρίξε κεζάχαρι κε βαλτο ις-
τον ιλιον οκτο ημέρες κεας πί-
νη κε ηγίενε.

8. όταν πονίο σταφλίτσις βρασε
γαρούφαλον κανέλα³ κεπιπε-
ρόριζα⁴ κεας πιννατραβιθι το
προυσμακεοπόνος

9. Περιανθρώπου οπου⁶ εχι πέ-
τραν κεδεν ήμπορίνακατουρί-
σι τις πείνας⁷ το οτζέφλιον
βάλτο εις τήν φωτιαν σιτησετο
κεας τὸ πίνι με τὸ κρασί τρις

να με ζάχαρη και θεραπεύεται ὁ
άνθρωπος

στ. "Όταν ὁ άνθρωπος βγάξη φλέμα,
μαραθόριζα πλύν' την καλὰ και
βράσ' την με κρασίον και πααίνει πο-
λὺ καλὰ' περνάει.

ζ. "Όταν πονή ὁ λαιμὸς: τηγάνισε αὐ-
γὰ με λάδι, κάμε τα πίταν και
βάλ' τα εις τὸν λαιμόν απέξω, νὰ
'βρης σκυάμινα, στίψ' τα, στραγ-
γισέ τα και βάλ' τα εις ποτίλαν
και ρίξε και ζάχαρη και βάλ' το εις
τὸν ἥλιον οκτὼ ἡμέρες και ἄς πί-
νη και ὑγιαίνει.

η. "Όταν πονή ὁ σταφ'λίτσης, βράσε
γαρούφαλον κανέλα και πιπερό-
ριζα και ἄς πίνη νὰ τραβηθῆ⁵ τὸ
πρῦσμα και ὁ πόνος.

θ. Περι ἀνθρώπου ὅπου ἔχει πέ-
τραν και δὲν ήμπορεῖ νὰ κατουρή-
ση: τῆς πείνας τὸ οτζέφλιον βάλ'
το εις τήν φωτιά, σίτισέ το
και ἄς τὸ πίνη με τὸ κρασί τρεῖς

1. «Διὰ μοῦρα, ἤγουν συκάμινα... Τὸ ζουμι τοὺς ὠφελεῖ εις τὸν πόνον, και τὸ πρῖσμα τοῦ λαιμοῦ». Ἄγαπ. Γεωπ., σ. 87. Ἐπίσης ὁ Γ. Μέγας, *Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας*, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου, τόμ. Γ - Δ, σ. 174, ἀναφέρει συνταγὴ ἀπὸ τῆ Γορτυνία, σύμφωνα με τὴν ὁποία «τὸ χαρχάρισμα με ζουμι ἀπὸ συκάμινα κάνει καλὸ στὶς παθήσεις τοῦ λαιμοῦ».

2. Ἡ λ. ἀντιδάνειο ἀπὸ τὰ ἰταλικὰ *bottiglia* <μεσ. λατ. *butticula*, ὑποκ. τοῦ *buta* <ἑλλ. *βύτις* (Ἀνδριώτης).

3. Ὁ Διοσκ., π. "Υλης Ἰατρ., I, 141 συνιστᾷ τὸ κινάμωμο, γιατί ἔχει ἀδύναμιν... μαλακτικὴν».

4. Πρόκειται γιὰ τὸ φυτὸ *ζιγγίβερις ἢ φαρμακευτικὴ* (*Zingiber officinale*) ἢ γνωστὴ στὸ λαὸ σὰν *τζεντζεφίλι ἢ ζιντζ' φίλι* (ἀπὸ τὸ τουρκ. *zencefil*), ὄνομα με τὸ ὁποῖο ἔνομοι-
ται ὄχι ὀλόκληρο τὸ φυτὸ, ἀλλὰ ἡ τριμμένη ἀρωματικὴ του ρίζα.

5. νὰ τραβηθῆ τὸ πρῆσμα = νὰ ὑποχωρήση τὸ πρῆξιμο.

6. Γιὰ τὸ παροξύτονο ἢ δξύτονο τῆς ἀναφορ. ἀνωνομίας ὅπου βλ. Γ. Χατζιδάκι *MNE* 2, σ. 152 - 3 και Α. Τζαρτζάνου, *Νεοελληνικὴ Σύνταξις Β'* σ. 199 κ. ἐξ.

7. Εἶδος μαλακίων ποὺ βρίσκονται συνήθως στὴ Μεσόγειο θάλασσα.

ταχινές ασπερνιτη σταχτι με-
τρια δάκτυλα ας πεινη μετο
ποτίριον τρις¹ ταχεινές κεαλες
- δίο με το ξίδι να το ανακατονι
με το ηδιον κεθεραπέησε

ταχινές, ἄς παίρνη τὴ στάχτη μὲ
τρία δάκτυλα, ἄς πίνη μὲ τὸ
ποτήριον τρεῖς ταχινές καὶ ἄλλες
δύο μὲ τὸ ξίδι, νὰ τὸ ἀνακατώνη
μὲ τὸ ἴδιον καὶ θεραπεύεται.

10. τὸ ζῶον ἀπουδεν ἡμπορινακα-
τουρισι γραφον εἰς τοὺς τεσι-
ρους ποδας τοῦ ζοῦ φισον γεῶν
τίγρις ἀφράντις² ἀπολένετε τὸ
κάτουρον ἐν τὸ αμα εἰς τὴν
στιγμὴν

ι. Τὸ ζῶον ἀπὸ δὲν ἡμπορεῖ νὰ κα-
τουρήσῃ : γράφον εἰς τοὺς τέσσι-
ρους πόδας τοῦ ζώου Φισῶν, Γεῶν,
Τίγρις, Ἀφράντης. Ἀπολένεται τὸ
κάτουρον ἐν τῷ ἅμα, εἰς τὴν
στιγμὴν.

11. ὁμίος κεις τον ἄνθρωπον πα-
ρετου χηναριού τὴν γλώσσαν ἡτι
του πετινοῦ νατὴν ψήσις νατὴν
φάγη κε ευθις κατουρι

ια. Ὅμοίως καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον: πά-
ρε τοῦ χηναριοῦ τὴ γλώσσα εἴτι
τοῦ πετεινοῦ νὰ τὴν ψήσης, νὰ τὴν
φάγη καὶ εὐθὺς κατουρεῖ.

12. δια ἐκίνον οπου κατουριέμα
του ρεπανιού³ τον σπόρον κάμε-
τον αλέβριον με ξίδι κεὰς φάγη
κὲ καθαρίζετε τὸ κάτουρον

ιβ. Διὰ ἐκεῖνον ὅπου κατουρεῖ αἷμα :
τοῦ ρεπανιοῦ τὸν σπόρον κάμετον
ἀλεύριον μὲ ξίδι καὶ ἄς φάγη καὶ
καθαρίζεται τὸ κάτουρον.

13. περι πόνον ποδαριὸν ταφιλα
τῆς καριὰς στούμπεσον βράστα
πλάκουσον τοὺς πόδας ζεστά⁴
- ὁμος κεροβη κεριβήθια βράστα

ιγ. Περὶ πόνον ποδαριῶν : τὰ φύλλα
τῆς καρυῆς στούμπεσον, βράσ' τα
πλάκυσον τοὺς πόδας ζεστά.
- Ὅμως καὶ ρόβι καὶ ριβίθια βράσ' τα

1. Εἶναι συνηθισμένη ἡ χρῆσις τοῦ ἀριθμοῦ τρία τόσο στὶς ἐπωδὲς καὶ τοὺς καταδέ-
σμοις, ὅσο καὶ στὰ γιατροσόφια. Βλ. καὶ *Λαογρ.* τόμ. Θ', σ. 239 - 248 καὶ 450 - 502.

2. Πρόκειται γιὰ τοὺς τέσσερις βιβλικούς ποταμούς, σύμφωνα μὲ τὴν περιγραφὴ
τοῦ Παραδείσου (Γένεσις Β', 10 - 14) : «Ποταμὸς δὲ ἐκπορεύεται ἐξ Ἐδέμ ποτίζειν τὸν
παράδεισον· ἐκεῖθεν ἀφορίζειται εἰς τέσσαρας ἀρχάς. ὄνομα τῶ ἐνὶ Φισῶν' . . . καὶ ὄνομα
τῶ ποταμῶ τῶ δευτέρῳ Γεῶν' . . . καὶ ποταμὸς ὁ τρίτος Τίγρις' . . . ὁ δὲ ποταμὸς ὁ τέ-
ταρτος Εὐφράτης.» Χωρὶς ἀμφιβολία πρόκειται ἐδῶ γιὰ μιὰ θεραπεία «κατὰ τὸ ὅμοιον
καὶ ἀνάλογον», μὲ τὴν ὁποία ἐπιχειρεῖται νὰ ἐξασφαλίσθῃ ἡ ροὴ τοῦ οὐροῦ τῶν ζῶων μὲ
τὴν ἀναφορὰ στοὺς ποταμούς.

3. Εἶναι τὸ φυτὸ *ραφανίς* (*raphanus sativus*).

4. Ζεστά : ἐδῶ σὰν ἐπίρρημα.

μέ νερόν βαλτα εις τόν πόνον

μέ νερόν, βάλ' τα εις τόν πόνον.

ομίος

Ὅμοιος

τῆς εἰτιάς¹ ταάνθη βραστα με-
νερόν τῆς θαλάσις ὅσον νά μίνι
το τρίτον κεναπλίνι τους πόδας
κεναθαυμάξις

τῆς εἰτιάς τὰ ἄνθη βράσ' τα μέ
νερόν τῆς θαλάσσης, ὅσον νά μείνη
τὸ τρίτον καί νά πλύνη τοὺς πόδας
καί νά θαυμάξησ.

14. εις ποδαγριάς² βάλε εις το τι-
γανη απηίγανον³ χλωρόν κελάδι
κεβούτερον κάμετα εμπλάχτρον
κε πίσαν κεανθόσπορον ἄς βάλ-
λει εις τόν πόνον κεἰς μιντολη-
σι πεντε ημέρες

ιδ. Εἰς ποδαγριάς : βάλε εις τὸ τη-
γάνι απηίγανον χλωρόν καί λάδι
καί βούτερον, κάμε τα εμπλάχτρον.
Καί πίσαν καί ἀνθόσπορον ἄς βάλ-
λη εις τόν πόνον καί ἄς μὴν τὸ λύ-
ση πέντε ἡμέρες.

15. οταν τα κοκαλα ηνε πιασμέ-
να του ανθρώπου χολήν σκαν-
τζοχηρου ανακάτουσον μεβού-
τερον νά αληφθῆ εις φωτιάν
σημά κε ἄς κημιθι ησιχα

ιε. Ὅταν τὰ κόκαλα εἶναι πιασμέ-
να τοῦ ἀνθρώπου : χολήν σκαν-
τζόχοιρου ἀνακάτισον μέ βούτερον,
νά ἀλειφθῆ εις φωτιάν σιμά καί
ἄς κοιμηθῆ ἡσιχα.

16. οταν πονουν ταποδαρια καμη-
αρμενημε ζεστον νερόν κεἰς
βαλθουν ηπόδες κόπτοντας κε-
τα ονίχια⁵ τον ποδὸν τριβοντας

ιστ. Ὅταν πονοῦν τὰ ποδάρια : κάμι
ἀρμένη⁴ μέ ζεστό νερό καί ἄς
βαλθοῦν οἱ πόδες κόπτοντας καί
τὰ ονύχια τῶν ποδῶν, τρίβοντας

1. «Καί τὸ ἀφέψημα αὐτῶν (τῶν φύλλων τῆς ἰτιάς) κατάντημα ποδαγρίας ἀριστον»
Διοσκ. π. Ὑγίης Ἱατρ., I, 104.

2. ποδάγρα.

3. «Καταπλάσσεται δὲ (τὸ πήγανον) καί πρὸς ἄρθρων ἀλγῆματα σὺν μέλιτι, ...»
Διοσκ. π. Ὑγίης Ἱατρ., III, 45, 3 καί ἄλλοῦ, π. Ἀ. Φ., I, 227 : «ποδαγρικούς δὲ καί ἀρ-
θριτικούς πινόμενα ὠφελεῖ . . . πήγανον ἄγριον σὺν ἀνήθῳ ἀποζεσθέν».

4. Ὀνομασία διαφόρων φυτῶν ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο οὐσιαστικὸ ὄσμινον(τὸ). Ὁ Σάβρος
(Ἀνένδοτον Δεξιλόγιον Ἡπειρωτικῆς διαλέκτου) τὸ θεωρεῖ παρόμοιο πρὸς τὸ χαμομήλι.
Ὁ Μπόγκας πάλι (δ.π., τόμ. Β', σελ. 109) στὸ γλωσσάριο τῆς Θεσπρωτίας ἀναφέρει στὴ
λ. ἀρμένη(ῆ), «ἄνθος δύσσομον», ὅπως τὸ ἀναφέρει ὁ γιατρός Παναγιωτίδης στὴ Συλ-
λογὴ του. Γιὰ περισσότερα μπορεῖ κανεὶς νά κοιτάξῃ στὸν 9ο τόμο τῆς «Λαογραφίας»,
σ. 444 στὰ «Δημῶδη φυσιογνωστικά» τοῦ Μ. Στεφανίδου.

5. Τὸ κόψιμο τῶν νυχιῶν ἀποτελεῖ σὲ πολλοὺς γερμανικοὺς λαοὺς μέσο γιὰ θεραπεία,
γιατὶ πιστεῖται ὅτι ἀπὸ ἐκεῖ ἐκχύνονται οἱ διάφορες ἀσθένειες (Γ. Μέγα, Παραδόσεις περὶ
ἀσθενειῶν, Λαογρ. Ζ' 1923), σ. 516 - 17.

κετες φτέρνες με ψιλὸν¹ ἄλας²
νὰ παθαλίψης ταποδάρια κε
περνάη ο πόνοσ

καὶ τὶς φτέρνες με ψιλὸν ἄλας
νὰ παθαλείψης³ τὰ ποδάρια καὶ
περνάει ὁ πόνος.

17. εἰς ποδάρια πρισμμένα να τα πλι-
νης με κάτουρον πεδιοῦ ἐπιτα
βράσε κουκιὰ καμετα φάβα
ανακάτουσον με μελη κεπλά-
κουσον τοὺς πόδας κε γιρέβουν.

ιζ. Εἰς ποδάρια πρησμμένα : νὰτὰ
πλύνης με κάτουρον παιδιοῦ, ἔπειτα
βράσε κουκιὰ, κάμε τα φάβα,
ἀνακάτισον με μέλι καὶ πλά-
κισον τοὺς πόδας καὶ γιρέβουν.

18. εἰς πόνον γονάτιον⁴ κε νεφρὸν
κάψε δαφνόκουκα⁵ κοπανισέ-
τα καμετα ἐὸς⁶ ἄλεβρον βραστα
με κρασί πλακουσε τὸν γονά-
τιον κε νεφρὸν καὶ θεραπεύσε

ιη. Εἰς πόνον γονάτιον καὶ νεφρῶν :
κάψε δαφνόκουκα, κοπάνισέτα,
κάμε τα ὡς ἄλευρον, βράσ' τα με
κρασί, πλάκισε τὸν γονάτιον καὶ
νεφρὸν καὶ θεραπεύ'σαι⁷.

19. εἰς πρισμα
ποδὸν κεχειρὸν (τεὶς χείνας
με σινάπι με ξίδιον κεμε ἄλας
κεκοτσιλια ἀπο χίνα)⁸
τις χίνας κοτσιλια κεσινάπι κε-
ξίδη κε με ἄλας κοπτοντας κε-
ταονίχια⁹ τον ποδιὸν κεβαλτα
μέσα εἰς λεκάνην κε θεραπεύητε

ιβ. Εἰς πρῆσμα
ποδῶν καὶ χειρῶν : (τῆς χήνας
με σινάπι, με ξίδιον καὶ με ἄλας
καὶ κοτσιλιὰ ἀπὸ χήνα.)
τῆς χήνας κοτσιλιὰ καὶ σινάπι καὶ
ξίδι καὶ με ἄλας κόπτοντας καὶ
τὰ ὀνύχια τῶν ποδιῶν καὶ βάλ' τα
μέσα εἰς λεκάνην καὶ θεραπεύεται.

20. οταν πριστι ηχιλια του αν-

κ. Ὅταν πρηστῆ ἡ κοιλιὰ τοῦ ἀν-

1. Λεπτό.

2. Ἀπὸ τῆς χρήσης τοῦ ἀλατιοῦ σὰ θεραπευτικοῦ μέσου γιὰ πληγές, καψίματα κλπ. φαίνεται ὅτι προέρχεται ἡ φράση «τὸν ἔκανε τ' ἀλατιοῦ», δηλ. τὸν ἔδειρε τόσο ὥστε γιὰ νὰ θεραπευτοῦν οἱ πληγές του ἔπρεπε νὰ ἐπιτεθῆ ἄλατι. Βλ. τὶς ἀντιρρήσεις τοῦ Γ.Ν. Χατζιδάκι, *Συμβολὴ εἰς τὰς ἐλληνικὰς παροιμίας*, Γλωσσ. Ἐρευναί 1, σ. 186 γιὰ τὴν ἐρμηνεῖα τῆς παραπάνω φράσης.

3. Βλ. σελ. 82, σημ. 1.

4. *Γονάτιον*, τὸ = τὸ ἰσχίον, ὁ γοφός. Ἐδῶ με ἐπιθετικὴν χρῆση.

5. Οἱ καρποὶ τῆς δάφνης, ὁ δαφνόκοκκος καὶ δημ. δαφνοκούκκι καὶ δαφνοκούκ-
κουτσα.

6. Ἐως = ὡσάν, σάν.

7. Θεραπεύεσαι.

8. Ὅσα βρίσκονται μέσα σὲ παρένθεση εἶναι διαγραμμένα στὸ χφ.

9. Βλ. σ. 14, σημ. 2.

θρόπου βαλε σικον¹ με κριθάλευρον ανακάτοσον βαλτα επανο εις τήν κιλιάν κοψε γάλατσίδα² χλορι μετο γαλατις κάμε χάπια πέντε δός τα να τα φάγι χωρις νατα ματσιαλίση κεθελι βγαλι μίαν ηλίν ος άφριν³ επιτα γιρέβι

21. περι πρισιμένα διδιμον⁴ ρεβιθιαροβι⁵ φακι⁶ κο πανισονουλα μαζίος αλευρον βαλεκε μελι ζεστόν βαλτα επανο κε γιένη

22. περι (πίσιμα)⁷ πόνον κιλίας κοπάνισον κείμενον δός του ναφάγι μετοκρασι ένομένα κε πέρνε ανήνε όμως εις το ζερβο μέρος ο πόνος νιρατζόφλουδα να φαγι κε ήγιενε

23. Δια τον πλευρίτην το κοκινόφιλον τής παπαρούνας νατα καθαρίσις οστριαντάφιλον να τα βγαλις ρακί⁸ κε να πινις ενα ποτήριον τής ρακίς μόνον⁹ κε

θρόπου, βάλε σύκον με κριθάλευρον, ανακάτωσον, βάλ' τα επάνω εις τήν κοιλιάν, κόψε γαλατσίδα χλωρή με τὸ γάλα της, κάμε χάπια πέντε, δῶσ' τα να τὰ φάγη, χωρίς να τὰ ματσιαλήση, και θέλει βγάλη μίαν ὕλην ὡς άφρηνη' έπειτα γιρέυει.

κα. Περί πρησιμένα διδυμα : ρεβίθια, ρόβι, φακή κοπάνισον υλα μαζι ὡς άλευρον, βάλε και μέλι ζεστόν, βάλ' τα επάνω και γιαίνει.

κβ. Περί (πρήσιμα)πόνον κοιλίας : κοπάνισον κύμενον, δῶσ' του να φάγη με τὸ κρασι ένωμένα και περνᾶ. "Αν εἶναι όμως εις τὸ ζερβό μέρος ὁ πόνος, νιρατζόφλουδα να φάγη και ὕγιαίνει.

κγ. Διά τὸν πλευρίτην : τὰ κόκκινα φύλλα τής παπαρούνας να τὰ καθαρίσης ὡς τριαντάφυλλον, να τὰ βγάλης ρακί και να πίνης ένα ποτήριον τής ρακίς μόνον και να

1. «Τῆς δὲ σταφυλῆς εὐχυμώτερον σῦκον, / Νεφροῦς καθαίρει και κενῶ τὴν γαστέρα.» Ψελλ., Πόν. 'Ιατρ., στίχ. 154 - 155.

2. Τὸ ἀρχ. φυτὸ τιθύμαλλος. 'Ο φλόμος, τὸ εὐφόρβιον. Τὸ ὄνομα ἀπὸ τὸ ἀρχ. οὐσ. γαλακτίς, αἰτ.-ίδα.

3. 'Η λ. παροξύτονη. Βλ. Μπόγχα Β', σ. 209 : άφρες (οι) οί άφροί, ένικῶς ἢ άφρη.

4. Δίδυμος και ιδιαίτερα διδυμα(τά) = οί ὄρχεις.

5. «Καταπλάσσεται δὲ μάλιστα ὁ ὀροβίας ἐφθός πρὸς ὄρχεων φλεγμονάς . . .», Διοσκ. π. 'Υλης 'Ιατρ., II, 104, 1.

6. Σύμφωνα με πληροφορία τῆς Εὐ. Φραγκάκι, Συμβολή εις τὴν δημῳδὴ ὀρολογίαν τῶν φυτῶν 'Αθῆναι 1969, σ. 201, «ἡ φακῆ ἔχει ἀντιαφροδισιακὲς ιδιότητες. Στὰ μοναστήρια τῆ μαγειρεῦσον πολὺ συχνά, μὰ δὲν τὸ μολογοῦν οί καλόγεροι».

7. 'Η λ. στὸ χφ. διαγραμμένη. "Ίσως αὐτὴ ἡ διαγραφή να ὑπονοῆ ἕναν ιδιαίτερο «πόνον κοιλίας», ἕναν πόνον συνακόλουθο τοῦ πρηξίματός της.

8. 'Η λ. συνηθίζεται τόσο σὲ οὐδέτερο ὅσο και σὲ θηλυκὸ γένος (τὸ ρακί και ἡ ρακή).

9. «Μάζωξε τὸν Μάιον μῆνα τὰ φύλλα τῆς παπαρούνας, ἤγουν κουτζουνάδας, κάμε τα σκόνην ἔχε τὴν φυλαγμένην και ὅταν πλευριτωθῆ πινας δίδε του να πῆ ενάμισο δράμι . . .» 'Αγαπ. Γεωπ., σ. 102.

να παρις ευθις κε έμα κε βεντούζες¹ εἰς τους πλάτες κε να καθισι εις τήν ζεσταν σιμά κρασι να μιν πίνης ουτε ξινόν φαιτόν ουτε αρμιρόν ουτε κριον νερόν μόνον χλιομένον προφιλάξου καλά απο κριόν²

πάρης εὐθύς και αἷμα και βεντούζες εἰς τοὺς πλάτες και να καθίσης εἰς τήν ζέσταν σιμά. Κρασι να μην πίνης οὔτε ξινόν φαητόν οὔτε ἀρμυρόν οὔτε κρύον νερόν, μόνον χλιομένον. Προφυλάξου καλά ἀπό κρύον.

24. εἰς λεπρασμένην κεφαλήν τῆς αγριουσικιᾶς ταφίλα σιντεθλασμένα με το ξίδι αλιφε τήν κεφαλήν

κδ. Εἰς λεπριασμένην κεφαλήν : τῆς ἀγριουσικιᾶς τὰ φύλλα σιντεθλασμένα με τὸ ξίδι ἄλειφε τήν κεφαλήν.

25. σάν πεσουν ητριχες της κεφαλις κόκαλον τουγαϊδαριού κάψον ανακάτουσον με λάδι κεάλιφε τήν κεφαλήν ολιν εος τὰ φρίδια

κε. Σάν πέσουν οἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς κόκκαλον τοῦ γαιδαριού κάψον, ἀνακάτυσον με λάδι και ἄλειφε τήν κεφαλήν ὅλην ἕως τὰ φρύδια.

26. ομίος εαν ηγε κασίδα τομαρι απο σκιαντζοχιρον μαζί μετααγγαθιατου καψτο κοπανισέτο καμιτο ψιλόν κε ανα κατουσέτο με πίσαν επιτα τήν λεπρασμένην κεφαλήν κε καθαρίζι εντόέμα.

κστ. Ὅμοίως, ἐὰν εἶναι κασίδα, τομάρι ἀπὸ σκιαντζόχοιρον μαζί με τὰ ἀγκάθια του κάψ' το, κοπάνισέτο, κάμι το ψιλόν και ἀνακάτυσέ το με πίσσαν, ἔπειτα τήν λεπριασμένην κεφαλήν και καθαρίζει ἐν τῷ ἄμα.

27. Όταν τρέχει εμα οπάτος³ του ανθρώπου κανέλα μοσκοκάριδον τζηντζιφίλιν⁴ η γαρούφαλαν πιπερι μαύρον μαρο⁵ κεμαστίχα αποολα ταῦτα κοπανισέτα ανα-

κζ. Ὅταν τρέχη αἷμα ὁ πάτος τοῦ ἀνθρώπου : κανέλα, μοσκοκάρυδον, τζίντζιφίλιν ἢ γαρυφαλαν, πιπέρι μαῦρον, μάρο και μαστίχα ἀπὸ ὅλα ταῦτα κοπάνισέ τα, ἀνακά-

1. «Μετὰ δὲ τὴν ἑβδόμην ἡμέραν . . . σικύαν τῇ πλευρᾷ κολλητέον και κατασχάζειν. Ἐπιδηλοτάτη γάρ ἐπὶ τῶν πλευριτικῶν ἢ διὰ τῆς σικύας ὠφέλεια» *Aet.* VIII, 76.

2. Τις ἴδιες συμβουλές γιὰ προφύλαξη τοῦ πλευριτικοῦ μᾶς δίνει και ὁ Ἅγάπιος Λάνδος : « . . . μόνον να μην φάγη ἐναντία πράγματα οὔτε κρασι να πῆη ἢ ξίδι να φάγη οὔτε ψυχρὰ ἀλλὰ γλυκὰ ποὺ εἶναι θερμὰ και δὲν τὸν βλάπτουσιν». Ἅγαπ. Γεωπ., σ. 102.

3. ἢ ἔδρα, ὁ ἀφεδρόνας.

4. Βλ. σ. 11, σημ. 2.

5. Πρόκειται γιὰ τὸ φυτό *teucrium parum*.

- κατοσέτα βάλετα εις τζιόχαν¹ κόκκινιν μαζει με πίσαν ος έμπλαστον² κε με αυτα πλακοσέτα απο κατο τα νεύρα καθοντας έτερον εις τον αφεδρόνα έως ήμερας δήο κενα πίνι αγιόσμον μεσμι απο δάφνει κε παύη το έμα τωσέ τα, βάλε τα εις τζιόχαν κόκκινην μαζι με πίσσαν ώς έμπλαστον και με αυτα πλάκωσέ τα από κάτω τα νεύρα καθοντας εις τόν αφεδρόνα έως ήμέρας δύο και να πίνη αγιόσμον με σ'μι από δάφνη και παύει τὸ αίμα
28. οταν πονι οφεδρόνας τουανθρόπου του μαύρου πετινου τα αρχιδια κάψιτα δοστα να ταπηη με τον κρασιόν κε περνάη
29. οταν πονουν τα οδόντια τουανθοροπου της συκαμνιας³ ταφιλα βραστα με ξιδι⁴ κεβάστατο εις ταστόμα ολίγιν οραν κε αν ηγε κανενα κούφιον βαλε λαβδανον⁵ κε πιπερόριζα⁶ μέσα εις το οδόντιον κε συντριβετε⁷ ευθής
- κη. "Οταν πονη̄ ὁ φεδρόνας τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ μαύρου πετεινοῦ τὰ ἀρχιδια κάψι τα, δῶσ' τα νὰ τὰ πιῆ με τὸν κρασιόν και περνάει
- κη. "Οταν πονοῦν τὰ ὀδόντια τοῦ ἀνθρώπου, τῆς συκαμνιας τὰ φύλλα βράσ' τα με ξιδι και βάστα το εις τὸ στόμα ὀλίγην ὠραν' και ἂν εἶναι κανένα κούφιον, βάλε λάβδανον και πιπερόριζα μέσα εις τὸ ὀδόντιον και συντριβεται εὐθύς.

1. Τζιόχα < τσάχα < ὕψ. μεσν. τσόχα < τουρκ. *zaha* (= έριοῦχο ὕφασμα).

Σε πολλές ἀπ' τις τούρικες λέξεις πού είναι σέ χρήση στην Ἡπειρο ἀντικαθίσταται τὸ τα με τζ και ἀναπτύσσεται ἓνα 1. Και τοῦτο γιατί τὸ τουρκ. στοιχείο ρ (= γερμ. *tsch*) εὐκολύνει μιὰ τέτοια ἀνάπτυξη: τσ(1)ανάκι και τζ(1)ανάκι, τσ(1)αντήρι και τζ(1)ντήρι, τσ(1)ασούης και τζ(1)ασουσάδες· ἐπίσης στην Μ29 ἢ λ. φλυτζάνι < τουρκ. *filcan*.

2. Πρόκειται γὰ τὸ ἔμπλαστον. Ἡ ἔξαφάνιση τοῦ ρ, ἀπὸ ἐπίδραση τῆς λ. πλαστόν ἀπὸ τὴν ὁποία και ἡ λ. πλαστόν (Σ2).

3. «... ὁ ζουμός τῆς φλούδας και τῶν φύλλων (τῆς συκαμνιας) καταπραῖνει τὸν πόνον τῶν ὀδόντων νὰ πλύνῃς μετ' ἐκεῖνον τὸ στόμα σου». Ἄγαπ. Γεωπ., σ. 87. Ἡ χρήση τοῦ ἀφεψήματος τῶν μουρδοφυλλων ἦταν φαίνεται σέ χρήση ἀπὸ παλιότερα, ἀφοῦ και ὁ Διοσκ., π. Ὑλης Ἱατρ. Ι, 126, 2, προτείνει στοὺς «ὀδονταλγοῦντας», «... τοῦ φλοιοῦ δὲ και τῶν φύλλων (τῆς μορέας) τὸ ἀφέψημα διάκλυσμα εὐθετόν ἐστιν ὀδονταλγίας».

4. «Και διὰ τοῦτο τὰ πλείστα αὐτῶν δι' ὄξους σκευάζεται δριμυτάτου» Νεοφ. Ὀδ. Παθ., σ. 352, στίχ. 15 κ.έ. Ἀνάλογη χρήση τοῦ ξιδιοῦ, ὅπως μᾶς ἀναφέρει ὁ Δημ. Κρεκούκιος, Ἔνα παλαιὸ ζαγοροῦσι γιατροσόφι, Ἀθήνα 1973, σ. 16, σημ. 3 γίνεται και ἀπὸ τοὺς λαϊκοὺς ἀνθρώπους τῆς Σικελίας.

5. Πρόκειται γὰ τὸ φυτὸ κίστος ὁ κρητικὸς (*cistus creticus*) ἢ γὰ τὴ βαλσαμώδη ρητίνη πού βγάζει ὁ κίστος τὸν Ἰούνιο ἢ Ἰούλιο μήνα και τὴν ὁποία χρησιμοποιοῦσαν σὰ φαρμακευτικὴ οὐσία ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα. Ἡ λ. λάβδανο προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρχ. λ. λάδανον· τὸ β ἀναπτύχθηκε στὸ πέρασμα τῆς λ. ἀπὸ τὰ λατινικὰ (*laudanum*).

6. Βλ. σ. 11, σημ. 2.

7. Τὸ ρ. συντριβεται μᾶς θυμίζει τὴ λαϊκὴ ἀντίληψη σύμφωνα με τὴν ὁποία στὸ πονεμένο δόντι βρισκεται σκουλήκι πού, ἀναλογικὰ με τὰ σκουλήκια πού καταστρέφουν τοὺς

30. οταν θελεις να ασπρίσεις τους οδόντας αλαφοκέρατον κάψετο καμετο αλέβριον βαλε κε μα- στίχα κεάλας ανακατοσέτα τρί- ψετους οδόντας κέ ασπρίζουν¹

λ. "Όταν θέλεις νὰ ἀσπρίσεις τοὺς ὀδόντας, ἀλαφοκέρατον κάψε το, κάμε το ἀλεύριον, βάλε καὶ μα- στίχα καὶ ἄλας, ἀνακάτωσέ τα, τρί- ψε τοὺς ὀδόντας καὶ ἀσπρίζουν.

31. εις φαγουσαν πλιγὴν φακη κε τουβατου κοριφές² βραστα με κρασί βάλε κεμέλι βαλτο εἰς τὴν πλιγὴν περνάει

λα. Εἰς φάγουσαν πλιγῆν : φακὴ καὶ τοῦ βάτου κορυφές, βράσ' τα με κρασί, βάλε καὶ μέλι, βάλ' το εἰς τὴν πλιγῆν, περνάει.

- ομίος κάμι
κειριζα τις βεζιάς³

- Ὅμοίως κάμει
καὶ ἡ ρίζα τῆς βεζιάς.

32. Όταν φτι εμα ο άνθρωπος στου- μπισε αγιόσμον βαλε κε ξιδι δοςτουνα πιή τοπροι κε το βράδι

λβ. "Όταν φτῆ αἷμα ὁ ἄνθρωπος, στούμπισε ἀγίόσμον, βάλε καὶ ξίδι, δῶσ' του νὰ πιῆ τὸ πρωὶ καὶ τὸ βράδυ.

33. Όταν ξιλοθι⁴ το στομα αμιγδα- λαγλικά⁵ ας τρώγη κε γιρέβη

λγ. "Όταν ξηλωθῆ τὸ στόμα, ἀμύγδα- λα γλυκὰ ἄς τρώγη καὶ γιρεύει.

34. Οοσ της τρογι κεδεν χονέη

λδ. "Όστις τρώγει καὶ δὲν χωνεύει

καρπούς καὶ τὰ δέντρα, καταστρέφει καὶ τὰ δόντια τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ σκουλήκι θεωρεῖται ὡς αἰτία τῆς ὀδονταλγίας καὶ ἀπ' τοὺς γερμανικοὺς καθὼς καὶ ἀπὸ ἄλλους μὴ εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς (Ν.Γ. Πολίτου, *Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Γ'*, σ. 66). Κοίτ. ἐπίσης καὶ τὸ «Γκῆτεμα στὸν πονόδοντο» ἀπὸ τὴν Τευθρῶνη Γυθείου (*Λαγρ. Ε'*, σ. 613) ποὺ ἀναφέρει : «Τὸ δόντι κέντησε μαῦρο σκουληκάκι. /Πέρασ' ἢ Παναγία,/ "Ἐτρεξε κι' ὁ Χριστὸς καὶ τὸ σύντριψε.»

1. Ἄπορεῖ κανεὶς διαβάζοντας τὸν Διοσκορίδη καὶ βρίσκοντας τὴν ἴδια συνταγὴ γιὰ τὸ ἄσπρισμα τῶν δοντιῶν, Διοσκ. π. Ἀ.Φ. I, 73 : «σιμήχει δὲ τοὺς ὀδόντας ἀριστολοχείας ρίζα, ἐλάφου κέρας κεκαυμένον μειγνυμένης ὀλίγης μαστίχης» καὶ II, 59 «καίεται (τὸ κέρας ἐλάφου) . . . τὸ δὲ τοιοῦτον ἀρμόζει. . . καὶ ὀδόντας δὲ παρατριβόμενον σιμίχει». Κοίτ. ἐπίσης Νεόφ. Ὀδ. Παθ., σ. 353 «Γαληνοῦ πρὸς λεύκανσιν καὶ δυσωδιαν ὀδόντων. Κέρατος ἐλαφείου . . .».

2. Βλ. σ. 265, σημ. 3.

3. Βεζιά ἢ βουζιά εἶναι τὸ γνωστότατο στὴν Ἠπειρὸ φυτό *sabucus ebulus*, ἢ ἀκτῆ τοῦ Θεόφραστου καὶ τοῦ Διοσκορίδη, ἢ γνωστὴ μὲ τὰ ὀνόματα κουφοξυλιά, φροξυλιά, ἀφροξυλιά ἢ σαμποῦκος. Σύμφωνα μὲ τὸν G. Meyer, *Neugriechische Studien*, Wien 1894 - 1895, ἢ λ. βουζιά προέρχεται ἀπὸ τὸ βουλγ. *buz*. Περισσότερα γιὰ τὴ λέξη κοίτ. τοῦ Ἰω. Καλλέρη, Ἀνάλεκτα Λεξικογραφικὰ, Λεξικογραφικὸν Δελτίον 8 (1958), σ. 47, σημ. 3.

4. "Όταν πονᾷ τὸ στόμα.

5. Θεραπεία «κατὰ τὸ ὅμοιον καὶ ἀνάλογον».

τοφαγιτόν άς τρώγη πρασα με
λαδη ψημενα τα πρ¹ κε πιπε-
ρια με κανέλαν

τό φαγητόν, άς τρώγη πράσα με
λάδι, ψημένα τὰ πρ[άσα], και πιπέ-
ρια με κανέλαν.

- ετερον βράσι ριγ¹
με κρασί δος του ναπίήν και
διορθονετε

"Ετερον : βράσι ρίγ[ανην]
με κρασί, δῶσ' του να πιειν και
διορθώνεται.

35. Οταν φαγιτον άνθρωπον σκιλι
λεσιάρικο σκορδο στούμπισε
επαρε κε καβουρα² τσάκισον
αυτα στράκισον το ζμί τους
ποτισον αυτον κε γιρέβι³

λε. "Οταν φάγη τόν άνθρωπον σκυλι
λεσσιάρικο, σκόρδο στούμπισε,
έπαρε και κάβουρα, τσάκισον
αυτά, στράκισον τὸ ζ'μί τους,
πότισον αὐτόν και γιρέβι.

36. Οταν εχι κανένας κινισιν⁴ αδιά-
κουπον βρασε φακί⁵ με εξι νερά
κετο εβδομον νερόν δοςτου
ναφάγι σταματάι

λστ. "Οταν έχη κανένας κίνησιν αδιά-
κουπον, βράσε φακή με έξι νερά
και τὸ εβδομον νερόν δῶσ' του
να φάγη, σταματάει.

- κετοιδιον καμνι κετο κεκιδι⁶
του δέντρου στούμπισον κεαν
δεν ενεργισιτοενα ενεργιτοάλον

- Και τὸ ἴδιον κάμνει και τὸ κεκίδι
τοῦ δένδρου· στούμπισον και, αν
δεν ενεργήση τὸ ένα, ενεργεῖ τὸ
ἄλλον.

1. Τὸ φύλλο ἐδῶ εἶναι κομμένο.

2. Κάβουρας και κάβουρος ἀντὶ τοῦ ἀρχ. πάγουρος με ἀντιμετάθεση τοῦ χειλικοῦ και λαρυγγικοῦ χαρακτηρισῆρα στὰ σύμφωνα π και γ.

3. Ὁ Ἀγάπιος στὸ «Γεωπονικόν» του συνιστᾶ, σ. 73, στὸ δάγκωμα τῆς ἐχιδνας σκόρδο. Ἴσως αὐτὸ νὰ εἶναι ἀπόηχος τοῦ Διοσκ., π. Ὑγίης Ἱατρ., II, 152,2 : «καταπλάσ-
σεται δὲ (τὸ σκόρδον) και πρὸς τε ταῦτά και ἐπὶ τῶν λυσοσδηκτων ὠφελίμως . . .». Ὁ Διοσκ. πάλι στὸ «Περὶ ἰοβόλων» ἔργο του, II, σ. 62, συνιστᾶ γιὰ λυσσασμένο σκυλι «σκόρ-
δον ἄγριον λειοστριβημένον» και II, σ. 60 - 61 «δεῖ δὲ καρκίνους ποταμίους καῦσαι». Τέλος γιατροσόφι τοῦ 17ου αἰῶνα (Ἄρ. Π. Κούζη, Ἱατροσόφιον ΜΕΕ, 12, σ. 829) γράφει : «Περὶ ὅταν δαγκάση σκύλος λυσαάρης τὸν ἄνθρωπον. Νὰ πάρης σκόρδον νὰ τὸ στουμπί-
σης και καβούρους ποταμίους νὰ βάλλῃς ἐπάνω, ὠφελεῖ πολλάν».

4. Εὐκοιλίτητα.

5. Ὁ Διοσκ. πάλι, π. Ὑγίης Ἱατρ., II, 107, 1, συνιστᾶ τὸν «φακόν» γιάττην εὐκοιλί-
τητα : «ἀδυναμιν δὲ ἔχει στυπτικὴν ὅθεν κοιλίαν ἴστησι . . .».

6. Ἐξογκώματα ποῦ σχηματίζονται στὸν κορμὸ τῆς δρυός. Ὁ Διοσκ. ἀναφέρει δύο εἶδη κηκίδων : «κηκίς καρπός ἐστι δρυός, ἧς ἡ μὲν τις ὀμφακίτις καλουμένη μικρὰ και κονδυλώδης, στιβαρὰ, ἀτρύπητος, ἡ δὲ τις λεία και κούφη και τετρημένη», π. Ὑγίης Ἱατρ. I, 107, 1.

37. διατες χολας κολοκιθιεκριζαν κοπάνισον καλα ανακάτωσον μιμέλι δός του να πχι τρις τάχινες εις τίν χασιν του φεγγαριού² απο δεκα δράμια επιτα τριψε μαστιόχα οσαλεβρον με ριγανην κεμε ξίδι ομιος ας πέρνη αλες τρις ταχινες

38. οταν ξερνάι οανθρωπος επαρε κρομίδι ασπρον παλεόν κεριγή παλεον μεβουτερον βραστα εις το τηγάνιον επιτα βάλτα εις το στομάχη μεπανει διο κέ τρις κε απερνάι³

39. εις ανορεξιάν τουανθρώπου τουασθενει κιδόνια ακέρια βραστα ολίγον έπιτα καθαρισε τιν φλούδαν κετόν σπόρον βάλτα εις τογουδι κε στουμπισέτα βαλε κεδιο χουλιαρια μέλι με ολιγον πιπερι μαύρο κε με κανέλαν βραστα όσο να ενοθούν βάλτα εις ενα αγγιόν να κρισούν κε ας τρογιτροί βράδι ος καθος το γλικόν

40. εις ψείχραν στομάχου ασπρον

λζ. Διά τές χολάς : κολοκύθι έκ ρίζαν¹ κοπάνισον καλά, ανακάτωσον μιμέλι δώσ' του να πχῆ τρείς ταχινές εις τήν χάσην του φεγγαριού από δεκα δράμια· έπειτα τριψε μαστιόχα ως αλευρον με ριγανην και με ξίδι όμοίως ας παίρνη άλλες τρείς ταχινές.

λη. "Όταν ξερνάη ό άνθρωπος, έπαρε κρομμύδι άσπρον παλαιόν και τυρι παλαιόν με βούτερον, βράσ' τα εις τό τηγάνιον, έπειτα βάλ' τα εις τό στομάχι με πανί δυό και τρείς φορές και άπερνάει.

λθ. Είς άνορεξιάν του ανθρώπου του άσθενῆ : κυδόνια άκέρια, βράσ' τα ολίγον έπειτα καθαρίσε τήν φλούδαν και τόν σπόρον, βάλ' τα εις τό γουδι και στούμπισέ τα, βάλε και δυό χουλιάρια μέλι με ολίγον πιπέρι μαύρο και με κανέλαν, βράσ' τα όσο να ένωθοῦν, βάλ' τα εις ένα άγγειόν να κρυσώσουν και ας τρώγη πρωί βράδι ως καθώς τό γλυκόν.

μ. Είς ψύχραν στομάχου : άσπρον

1. Έκ ρίζης, σύρριζα, μαζί με τή ρίζα.

2. Η χάση του φεγγαριού σαν κατάλληλος χρόνος για θεραπευτικούς σκοπούς ίσως ξεκινάει από τή λαϊκή αντίληψη ότι οι μάγισσες άδυνατούν να κάνουν τά φίλτρα και τά διάφορα άλλα αντιπαθητικά φάρμακα, αν δεν συνεργήση σ' αυτό τό φεγγάρι. Για τήν καθέλκυση του φεγγαριού από τίς μάγισσες κριτ. Ν.Γ. Πολίτου, *Λαογραφικά Σύμμεικτα Β'*, σ. 157 - 160.

3. 'Ο 'Αρ. Π. Κούζης στήν *MEE 12*, σ. 828 και στή λ. «ιατροσόφιον» παραθέτει παραδείγματα δικών του ανέκδοτων ιατροσοφίων μεταξύ των όποιων και τό ακόλουθο : «Περι ανθρώπου όπου ξερνῆ. Έπαρε τυρι παλαιόν, τριψε καλά, έπειτα έπαρε κρομμύδι άσπρον και βούτυρον και ανακάτωσον αυτά δια· και τότε βάλε τα εις τόν στόμαχον έπάνω, 2 - 3 φορές και ιᾶται».

κρασί¹ κε λαδιολίγον κεφίλα τις οψιφηάς² γιόμοσε ενα τσου- κάλι βάλτο ναβρασι οσο ναμί- νη το τρίτον κεβαλτο εις το στομαχον μεπανή κεγιρέβι.

κρασί και λάδι ὀλίγον και φύλλα τῆς ὀψιφιάς, γιόμοσε ἕνα τσου- κάλι, βάλ' το νά βράση ὅσο νά μει- νη τὸ τρίτον και βάλ' το εις τὸν στόμαχον μὲ πανί και γιρέυει.

41. περιπροσοπου εαν ινε κόκι- νον επαρε φιλα τις αγριοελιάς³ στούμπισον βραστα βαλτα εις το πρόσοπον

μα. Περί προσώπου εἰναι κόκκι- νον : ἔπαρε φύλλα τῆς ἀγριοελιάς, στούμπισον, βράσ' τα, βάλ' τα εις τὸ πρόσωπον.

- ετερον
οταν εβγουν σπυρια κοκινα εις το κορμί λάδι μεμέλι ανακάτω- σον κεμεπισαν αλιφετο κορμί κεγηρέβι

- Ἔτερον.
Ὅταν ἔβγουν σπυριά κόκκινα εις τὸ κορμί, λάδι μὲ μέλι ἀνακάτω- σον και μὲ πίσσαν, ἄλειφε τὸ κορμί και γιρέυει.

42. Περιπρούσμα λεμού επαρε λάδι κεβούτερον κεαλιφετιν κεφα- λιν κεενα κοτοπούλι⁴ ζωντανόν κε πλάκουσε τὸν λεμόν κεπεράι

μβ. Περί πρῖσμα λαιμοῦ: ἔπαρε λάδι και βούτερον και ἄλειφε τὴν κεφα- λὴν και ἕνα κοτοπούλι ζωντανόν και πλάκισε τὸν λαιμόν και περάει.

43. εἰς πονον γλώσις ηγγουνοταν πονί το στομα μάσε φίλα τουβάτου κεάν προξενιεις θέρμη⁵ κοπά- νισε αγιόσμον κετριψετου τιν γλώσαν.

μγ. Εἰς πόνον γλώσσης, ἤγουν ὅταν πονῆ τὸ στόμα, μάσε φύλλα τοῦ βά- του και, ἂν προξενῆ θέρμη, κοπά- νισε αγιόσμον και τρίψε του τὴν γλώσαν.

1. Ὁ Ἁγᾶπιος Μοναχὸς, *Γεωπ.* σ. 52, συμβουλεύει τοὺς στομαχικούς : «τὸ δὲ κί- κίτρινον . . . εἶναι ἀντιφάρμακον και ἀπλῶς εἰπεῖν δίδει τοῦ στομάχου πολλὴν θεραπεί- σιν . . .».

2. Ὁ Κ. Γκανιάτσας, *Ἔρευνα ἐπὶ τῶν φαρμακευτικῶν φυτῶν τῆς χαράδρας τοῦ Βίκου.* Ἠπ. Ἐστ., τεύχ. 263-4-5, σ. 219, παρατηρεῖ ὅτι « . . . ἔγχυμα ἢ ἀφέψημα (τῆς ἀγριαψιθιάς) χρησιμοποιοεῖται ἐσωτερικῶς ὡς στομαχικόν, πικρὸν τονωτικὸν φάρμακον (Tonicum Amarum) . . . », ἐνῶ τὴ χρήση του σὰ στομαχικῷ σημειώνει και ἡ Εὐ. Φραγκά- κι, ὁ.π., σ. 45.

3. Ὁ Αἰτ. στὸν VIII λόγο του, § 16, γιὰ τοὺς «περὶ τῶν ἐν τῷ γενεῖω και τῷ λοιπῷ σώματι λειχνηωδῶν ὄγκων» συμβουλεύει «ἐλαίας ἀγρίας δάκρυον».

4. Ἡ Ἑλπ. Σαραντῆ - Σταμούλη, *Πῶς γιάτρευαν στὴ Θράκη, Θρακικά* 9 (1938), σ. 209, γράφει «Μικρὸ κοτοπούλι μαῦρο τὸ σχίζνε στὴ μέση, βάζνε πάνω χαμομήλι και μπαχάρια τὸ ἀφήνεις ἐπάνω στὸ λαιμὸ εικοσιτέσσερες ὥρες και περνάει».

5. Ὁ Πυρετός.

44. οταν πονι τοςτομα αγριαδα¹
κοπανισον οσαλαίβριον τριψε-
τους οδόντας
45. εις πονον σταφλίτσιν ομιος
μεκρασι βάστατο ις τοςτομα
46. εις πονον κιλίας κοπανισον τα-
φιλα του βατου² βρασον με νε-
ρόν πλακουσον τιν κιλίαν
47. οτανεχι τις σκολικιά ιστιν
κιλία χολιν βοδιοῦ³ μεμέλι ανα-
κάτωσον βαλτα πλαχτρον εις
τοναφαλὸν κε εβγενουν
- ἔτερον σελινόσπορον⁵
κοπάνισον κεπιε το ζμι κε
εβγενουν ι σκολικες
- επιτα⁶ λαχα-
νοσπορον⁵ κε σταφιδες ψιλές
βρασε τα με νερόν κεδος τουπιην
48. όταν ευγή το καθισμα τουαν-
θροπου κρόκον απο αυγὸν κε-
ροιδόσταμον ανακάτωσον βαλ-
- μη. "Όταν πονῆ τὸ στόμα, ἀγριάδα
κοπάνισον ὡς ἀλεύριον, τρίψε τοὺς
ὀδόντας.
- με. Εἰς πόνον σταφ'λίτσην, ὁμοίως
μὲ κρασί βάστα το εἰς τὸ στόμα.
- μστ. Εἰς πόνον κοιλίας : κοπάνισον τὰ
φύλλα τοῦ βάτου, βράσον μὲ νε-
ρόν, πλάκυσον τὴν κοιλίαν.
- μζ. "Όταν ἔχη τις σκοληκιά εἰς τὴν
κοιλία, χολὴν βοδιοῦ μὲ μέλι ἀνα-
κάτωσον βάλ' τα πλάχτρον⁴ εἰς
τὸν ἀφαλὸν καὶ ἔβγαίνουν.
- "Ἐτερον : σελινόσπορον
κοπάνισον καὶ πῖε τὸ ζ'μι καὶ ἔ-
βγαίνουν οἱ σκώληκες.
- "Ἐπειτα, λαχα-
νόσπορον καὶ σταφίδες ψιλές βρά-
σε τα μὲ νερόν καὶ δῶσ' του πιεῖν.
- μη. "Όταν ἔβγῃ τὸ κάθισμα⁷ τοῦ ἀν-
θρώπου, κρόκον ἀπὸ αὐγὸν καὶ
ροῖδόσταμον ἀνακάτωσον, βάλ' το

1. Ἡ λ. ἀγριάδα δηλώνει διάφορα χόρτα ἀπὸ τὴν τάξην τῶν ἀγρωστωδῶν (gramineae) ποὺ δὲ δίνουν καρπὸ. Ἄλλ' ἢ κατ' ἐξοχὴν ἀγριάδα ὀνομάζεται ἄγρωστη, ἢ ἀγρωστις βο-
τάνη τῶν ἀρχαίων, κενόδοδος ὁ δάκτυλος (*cynodon dactylon*), ἢ κατοπινὴ ἀγριάδα

2. «... τὸ ἀρέψημα τῶν ἀκρεμόνων αὐτῆς (τῆς βάτου), κοιλίαν τε ἴσθησι πινόμε-
νον...» Διοσκ. π. Ὑλης Ἱατρ., IV, 37. Καὶ στὴν Κρήτην χρησιμοποιοῦσαν γιὰ τὴ διάρ-
ροια τὰ φύλλα τοῦ βάτου, ὅπως ἀναφέρει ἡ Εὐ. Φραγκάκη, ὁ.π., σ. 68.

3. Ὁ Ἴω. Σταφίδας (Σταφιδ. Ἱατροσ.), σ. 2 ἀναφέρει : «Περὶ ἐλμίνθων ἤτοι σκω-
λήκων... Ταυρείαν χολὴν μὲ τὸ χλίον τὸ νερόν πότιζει», ἐνῶ ὁ Ἀέτιος (Ἀέτ. θος, σ. 369)
στὴν «Κηρωτῆν πρὸς ἔλμινθας» συνιστᾷ «... χολῆς ταυρείας οὐγίαν μίαν...».

4. Ἐμπλαστρον.

5. Ὁ Ἀέτιος πάλι (Ἀέτ., θος σ. 368) συμβουλεύει «... κατάγει γὰρ αὐτάς (ἐλμιν-
θας) ... τῆς κράμβης τὸ σπέρμα καὶ τοῦ πετροσελίνου».

6. Ἐπειτα = με ἄλλο τρόπο, ἐάν δέν ἐνεργήσῃ τὸ προηγούμενο χρησιμοποίησε τὴν
ἀκόλουθη συνταγή.

7. Πρόκειται γιὰ τὸ «ἀπευθυσμένον», τὸ παχὺ τὸ ἔντερο.

το εἰς κάθισμα κε μαλί ἀπλιτο
καψίτο σκροῦμο¹ ἀλιφετο με-
λάδι βάλτο εἰς τὸν πάτο

49. ὅταν εἰς δίψαν ὁ ἀσθενὴς πάρε
νερό ζεστό δός του νὰ πι διο
φλιτζιανία κε πανηδιψα ὡς
τογραφο ἰατρευτο τέλος ἔπαρε
τῆς καλοκιθίας τοζμί καμετο
ζάχαριν δος του ναπιῆν

50. ὅταν σκίζοντε τὰ χεῖλι του
ἀνθρώπου παρε μαστίχα κεδιὸ
κικίδηα⁴ στουμπεσον βαλε κε-
χεινας τοάλιμα⁵ κάμετο μια
ληφίν βανε εἰστοχειλή γιρεύ-
ουν ευθίς

51. δια τὴν λυχίνα ἀσπρι θυμιάμα⁶
με ὀλήγιν στάχτην⁷ τοτάχι το
σάλι του ἀς μάσι ενα φλιτζιάνι

εἰς κάθισμα καὶ μαλλί ἀπλυτο,
κάψι το σκροῦμο, ἀλειφέ το με
λάδι, βάλ' το εἰς τὸν πάτο.²

μθ. Ὅταν ἔχη δίψαν ὁ ἀσθενής, πάρε
νερό, δῶσ' του νὰ πιῆ δυὸ φλι-
τζιάνια καὶ πᾶνει³ ἢ δίψα· ὡς
τὸ γράφω ἰατρεῦ' το. Τέλος ἔπαρε
τῆς κολοκυθιάς τὸ ζ'μί, κάμε το
ζάχαρην, δῶσ' του νὰ πιῆν.

ν. Ὅταν σκίζονται τὰ χεῖλη τοῦ
ἀνθρώπου, πάρε μαστίχα καὶ δυὸ
κηκίδια στούμπεσον, βάλε καὶ
χήνας τὸ ἄλειμμα, κάμε το μιὰ
'λοιφή, βάνε εἰς τὸ χεῖλι, γιρεύ-
ουν εὐθύς.

να. Διὰ τὴν λειχήνα : ἄσπρη θυμιάμα
μὲ ὀλίγην στάχτην, τὸ τάχι⁸ τὸ
σάλι του ἀς μάση ἓνα φλιτζιάνι

1. Καὶ σκροῦμος καὶ σκροῦμβους = τὸ ἀπανθράκωμα ἢ ἡ μυροειδὴ τοῦ μαλλιῶ τοῦ καίγεται. Ἡ λ. ἀββ. ἀπὸ τὸ *skrimb* = τὸ ἀπανθράκωμα (Μπόγκας).

2. Βλ. *Λαογραφία* 12 (1938 - 48), σ. 55, ὅπου ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα γιὰ τὸ «πέ-
σιμο τοῦ πάτου»: Καμμιά φορά πέφτει ὁ πάτος τοῦ μικροῦ παιδιοῦ. Γιὰ νὰ γιατρευτῆ,
πρέπει νὰ κάψωμε ἓνα καλιοπάπουτσο· ἔπειτα τὸ τρίβουν καὶ τὸ κάνουν σκόνη. Μὲ τὴ σκό-
νη αὐτὴ πασιζοῦν τὸν πάτο τοῦ παιδιοῦ κ' ἔτσι δὲν ξαναπέφτει· θεραπεύεται.

3. Πάνει = πᾶει, περνάει.

4. Βλ. σ. 254, σημ. 6.

5. Ὁ Σταφίδας στὸ «Ἰατροσόφιον» του, σ. 1 συνιστᾷ «πρὸς κατεσχιμένα χεῖλη», «...
χηνάξουγγον ἄλειψε τὰ χεῖλη».

6. Ὁ Διοσκ. π. Ἰατρ. I, 68, 2, ἀναφέρει ὅτι «λίβανος... καὶ λειχήνας σὺν
ἄξει καὶ πίσση καταχρίμενος αἴρει».

7. Τόσο ὁ Δημ. Κρεκούκιος (*Ἐπωδὲς καὶ κατάδεσμοι Τριφυλίας*, Ἀθήνα 1971, σ.
30), ὅσο καὶ ὁ Θ.Ι. Ἀθανασόπουλος (*Ἐπωδαὶ ἐκ Καστηρίου Κυρρουργίας, Λαογρ. Γ'*, σ. 665,
5) μᾶς πληροφοροῦν ὅτι ἡ στάχτη χρησιμοποιεῖται σὰ θεραπευτικὸ μέσο γιὰ τοὺς λειχήνες.
Ἡ Ἐλπ. Σαραντῆ, - Σταμούλη δ.π., σ. 244 μᾶς παραδίδει «γιὰ τὸν δρυνθόκωλο» (δηλ.
τὴ λειχήνα) «Νὰ σηκωθῆ τὴν Πέμπτη πολὺ πρωτῆ, πρὶν βγῆ ὁ ἥλιος, νὰ πάη στὴ γωνιά
νὰ ἀρ' φτύσμα ἀπ' τὸ στόμα τ' καὶ νὰ τὸ βουτήξ' στὴ στάχτη καὶ νὰ τρίβ' τὴ λειχιά καὶ
νὰ λέγ': Ἡ λειχιά καὶ ἡ μασχιά/πῆγαν πᾶνε στὸν μπασᾶ/ἡ λειχιά ἀπόμει/ καὶ ἡ μασχιά
ἤρθε/Τὸ κάνεις Πέμπτη, Παρασκευῆ, Σάββατο καὶ περνάει».

8. Τὸ ταχινό, τὸ πρωινό.

- κε βαλι κεξίδι κεαλιφέτιν γι-
ρέβη
52. αν καγι τις ασπρα κρομίδια
κεαλάτι¹ κε με αλιμα πρόβιο
βαλε εις τον πόνον
- ετερον τὸ φίλο του πλα-
τανου δροσερόν κοπάνισον με α-
λιμα πρόβιο κε αλιφε τον πόνον
53. οστις φαγιμανιτάρια κε ελθι
εις κίνδινον του κοικινου πετινου
τήν κοπριάν αναλισον εις νερόν
δος του να πιή στανικῶς κε γλι-
τόνι
54. οταν πιασθι ηφίσις του του αν-
θροπου ... ζμι ανακατοσον με
μελι κε ας πινη ας βράσι κεμο-
λόχαάνθι της ετιᾶς άνθι ναπίη
- οταν τρέμουν τα χερι-
ατου κε το κορμίτου ας τρο-
γι φασσκον πουλεγιτεμελιά ας
μουσκέφι με κρασι να θαυμάξεις
55. οταν στουμπίσι χερι ι ποδάρι τι-
νάς παρι τουπλάτανος βλαστάρι
κοπάνισον βαλε κεαλιμα² γρου-
νίσιο κεαγιδσμον δεσι την πλι-
γιν καμε ος αλιφιν
56. διανακανις αλιφιν δια καθε βά-
ρεμα προβινο ξίγγι δρ. 10 θι-
- καί βάλι και ξίδι και άλειφέ την, γι-
ρεύει.
- νβ. "Αν καγῆ τις, άσπρα κρομμύδια
και άλάτι και με άλειμμα πρόβειο
βάλε εις τον πόνον.
- "Ετερον : τὸ φύλλο τοῦ πλα-
τάνου δροσερόν κοπάνισον με ά-
λειμμα πρόβειο και άλειφε τον πόνον.
- νγ. "Οστις φάγειμανιτάρια και έλθει
εις κίνδυνον, τοῦ κόκκινου πετεινοῦ
τήν κοπριάν άνάλυσον εις νερόν,
δῶσ' του να πιῆ στανικῶς και γλυ-
τώνει.
- νδ. "Οταν πιασθῆ ἡ φύσις τοῦ άν-
θρώπου... ζ'μι άνακάτωσον με
μέλι και άς πίνη." Ας βράση και μολό-
χας άνθη, τῆς ετιᾶς άνθη να πίη.
- "Οταν τρέμουν τὰ χέρια
του και τὸ κορμί του, άς τρώγη φά-
σκον που λέγεται μελιά, άς μου-
σκέψη με κρασι να θαυμάξης.
- νε. "Οταν στουμπίση χέρι ἢ ποδάρι
τινάς, πάρι τοῦ πλάτανος βλαστάρι,
κοπάνισον, βάλε και άλειμμα γ'ρουνί-
σιο και άγιόσμον, δέσι την πληγῆν,
κάμε ως άλοιφήν.
- νστ. Διά να κάνης άλοιφήν δια κάθε
βάρεμα, πρόβινο ξίγγι δρ. 10, θυ-

1. Βλ. σ. 249, σημ. 2.

2. Λίπος, πάχος για θεραπευτικούς σκοπούς. Για την εξέλιξη των σημασιών κοίτ. Ψάλτη, "Αθηνά 26 (1914 - 15), ΛΑ, σ. 62. πρβ. και τη λ. τραυματάλειμμα στο Λεξ. τῆς Μεσαιων. Γραμματείας τοῦ Έμμ. Κριαρά στη λ. άλειμμα.

- μιαμα δρ. 5 γιάργυρο¹ δρ. 3 τριμιντι² δρ. 3 αναλίσσον αυτά κάμε τα αλιφιν να στέκειν.
57. Περιθυμόν νασπάσις βουζιά φύλα τουβάτου στούμπισον βαλε κέ ξύγγι γρουνίσιον πλάκουσον
- έτερον ανθειλις στουμπισον κε ενσκαλαγει νατοντραβισι τον πονον
58. όταν πρυστι ηκιλια τουανθρόπου σελινόσπορον κοπάνισον κεζεστον νερόν πότισον νιστικόν κε ξεριζόνι³
59. όταν σκοτοσι το ποδάρι ο άνθρωπος ασπρο κριμειδι στούμπισον βάλτο εις τον πόνον περναει ευθις
60. δια την θερμιν επαρε ένα... κε αλο τόσο μέλη κε εφτα σπιριαδι πιπέρι κε εναφιλοπεντάνευρο⁵ να-
- μίαμα δρ. 5, γιάργυρο δρ. 3, τριμιντι δρ. 3. 'Ανάλυσσον αυτά, κάμε τα άλοιφήν να στέκην.
- νζ. Περι θυμόν: να σπάσης βουζιά, φύλλα του βάτου στούμπισον, βάλε και ξίγγι γ'ρουνίσιον, πλάκουσον.
- 'Έτερον: αν θέλης, στούμπισον και εν σκαλάγι (;) να τον τραβήση τον πόνον.
- νη. "Όταν πρηστῆ ἡ κοιλιὰ τοῦ ἀνθρώπου, σελινόσπορον κοπάνισον και ζεστον νερόν πότισον νηστικόν και ξεριζώνει.
- νθ. "Όταν σκοτώσῃ⁴ τὸ ποδάρι ὁ ἄνθρωπος, ἄσπρο κριμμύδι στούμπισον, βάλ' το εις τον πόνον, περνάει εὐθὺς.
- ξ. Δια την θερμην: έπαρε ένα... και άλλο τόσο μέλι και εφτά σπιριαδι πιπέρι και ένα φύλλο πεντάνευρο, να

1. Πολλές φορές υποτίθεται από τὸ λαὸ ἢ ὑπαρξὴ μιᾶς πρόθεσης στὴν ἀρχὴ ὀρισμένων λέξεων, ἐκεῖ ὅπου καθόλου δὲν ὑπάρχει τέτοια : π.χ. *πήγανος* > *ἀπήγανος γεφύρι* > *διοφύρι*, *ἀνοιχτήρι(ι)* > *ἀναχτήρι(ι)*, *ἐνάμισυ* > *ἀνάμισυ* κλπ. Ἔτσι παρετυμολογικὰ ἢ λ. *υδρογυρος* παίρνει μπροστὰ τὴν πρόθεση *διὰ* και ἐμφανίζεται με τὸν τύπο *διόγυρος*. Τὸ πέρασμα ὁμως τῆς πρόθ. *διὰ* στὸν τύπο *γιὰ* εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τῆς παρετυμολογικῆς αὐτῆς σύνθεσης τὸν τύπο *γιάργυρος*.

2. Τὸ ρετσίνι ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὸν κορμὸ και τὰ κλωνάρια τῶν κωνοφόρων δέντρων και ἰδίως ἀπὸ τὸ ἔλατο και τὸ πεῦκο. Ἡ λ. τουρκ. ἀπὸ τὸ *terementi* = ἡ τερεβινθίνη. Ὁ Μ. Φιλήντας *Γλωσσολογ.* 3, 176 ὑποστηρίζει τὸν σχηματισμὸ *τρεμεντινα* > *τριμιντινα* ἀπὸ παρετυμολογία πρὸς τὸ *τρία*.

3. Ξεριζώνεται τὸ πάθος.

4. χτυπήση.

5. Με τὴ λ. *πεντάνευρο* ὁ λαὸς ὀνομάζει δυὸ εἶδη ἀρογλώσσου τὸ 'Α. τὸ *μείζον* (*plantago major*) και τὸ 'Α. τὸ *λογχοειδές* (*p. lanceolata*). «'Αρογλώσσον ἔοικε μικρῷ πεντανεύρω» ἀναφέρεται ἐπίσης στὴν «*Ἐρμηνηία πρόχειρος ὀνομάτων και βοτανῶν και ἑτέρων εἰδῶν ἱατρικῶν*» στὰ J. Fr. Boissonade, *Anecdota Graeca*, Hildesheim 1962, τόμ. II, σ. 395.

τα στουμπίσις νατοπιή νιστικός
κε αν τον πιανι η θέρμι εις τας διο
ημέρας βαλε 2 φύλα κεαν τον
πιανι εις τας τρις βαλε 3 φιλα
στουμπισον με αυτὰ κε κόβιτε

τὰ στουμπίσης νὰ τὸ πιῆ νηστικός
καὶ ἂν τὸν πιάνη θέρμη εἰς τὰς δύο
ἡμέρας, βάλε 2 φύλλα καὶ ἂν τὸν πιάνη
εἰς τὰς τρεῖς, βάλε 3 φύλλα στούμ-
πισον με αὐτὰ καὶ κόβιται.

61. ανθελις νακιμάτε ισιχα βρασε
τιρίζαν τῆς αμιγδαλιάς με
κρασι κε μεμέλι κεὰς πείνη το
εντόσθιον τῆς καρδιάς οφελήτε.

ξα. Ἄν θέλῃς νὰ κοιμᾶται ἡσυχᾶ,
βράσε τὴ ρίζαν τῆς ἀμυγδαλιάς με
κρασί καὶ με μέλι καὶ ἄς πίνη' τὸ
ἐντόσθιον τῆς καρδιάς, ὠφελεῖται.

62. ὀπιος ενιπνιάζετε επαρενερόν
βαλτο εις λεκάνην κε βάλτο
εκὶ ὅπου κιμάτε κάτω αυτος ὀμος
ναμῖν τοζέρι κε δὲν ματα¹ ενιο-
νιάζετε² ουδε ασθενη

ξβ. Ὅποιος ἐνυπνιάζεται, ἔπαρε νε-
ρόν βάλ' το εἰς λεκάνην καὶ βάλ' το
ἐκεῖ ὅπου κοιμᾶται κάτω, αὐτὸς ὅμως
νὰ μὴν τὸ ξέρη καὶ δὲν ματαενου-
νιάζεται οὐδὲ ἀσθενεῖ.

63. διανα γληκάνις κρασι ξηνόν
σεληνόσπορον μεκρομιδι ἀσπρο
στουμπισέτο βάλτο μεσα εις τὸ
κρασι κε γλη κενης το κρασι

ξγ. Διὰ νὰ γλυκάνῃς κρασί ξινόν:
σελινόσπορον με κρομμύδι ἄσπρο
στούμπισέ το, βάλ' το μέσα εἰς τὸ
κρασί καὶ γλυκαίνεις τὸ κρασί.

64. εις ἱρνιθον σκοτισμόν παρε νε-
ρόν απο εκينو οπου πίνουν ει ὀρ-
νιθες επιτα βάλτο εις τα ἄστρα⁴
έξω κε ταῦτο⁵ πληγε τὰ ομάτια
του κάθε ενός.

ξδ. Εἰς ἱρνίθων σκοτισμόν³: πάρε νε-
ρόν ἀπὸ ἐκεῖνο ὅπου πίνουν οἱ ὀρ-
νιθες. Ἐπειτα βάλ' το εἰς τὰ ἄστρα
ἔξω καὶ (με) ταῦτο πλύνε τὰ ὀμμά-
τια τοῦ καθενός.

- ἕτερον παρεσκιότη προβάτου

-Ἐτερον: πάρε σκυώτι⁶ προβάτου,

1. *Ματα*: πρόκειται γιὰ τὴν πρῶθ. μετὰ με προληπτικὴ ἀφομοίωση = ξανά, πάλι.

2. Ἐνυπνιάζεται, ἴσως ἀπὸ παρετυμολογία πρὸς τὸ νοιάζομαι.

3. Μᾶλλον πρόκειται ἐδῶ γιὰ: ἱρίδων σκοτισμόν = συσκότιση τῆς ὄρασης, θόλωμα τοῦ ματιοῦ. Ὁ τύπος *ἱρνίθων* ἀπὸ τὸ *ἱρίς - ιδος, ἱρίδων* παρετυμολογικὰ πρὸς τὸ *θρνίθων* ἢ παρεμβολὴ τῶν ὁμοίων εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴ θεραπεία, ὅπως ἀναφέρεται στὸ 2ο στίχο.

4. Σύμφωνα με τὴ λαϊκὴ παράδοση τὰ διάφορα μαγικὰ σιευάσματα ἂν δὲν ἐκτεθοῦν ὅλη τὴ νύχτα κάτω ἀπὸ τὸν ἕναστρο οὐρανό, ἂν δὲν ἰδωθοῦν ἀπ' τὸ φεγγάρι, τὴν πούλια καὶ τοὺς ἄλλους ἀστερισμούς, δὲν ἀποκοῦν καμιά μαγικὴ δύναμη. Ἡ ἔκθεση μάλιστα αὐτὴ πρέπει νὰ γίνεταὶ στὴ στέγη τοῦ σπιτιοῦ «γιὰ νὰ τὰ δῆ τ' ἀστέρι» Ν.Γ. Πολίτη, *Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Β'* 184, 7.

5. *Ταῦτο*: ἢ λ. ἀναλογικὰ σχηματισμένη ἀπὸ τὸν πληθ. *ταῦτα* (κοίτ. Σ27).

6. Σκυώτι με μετάθεση τοῦ *υ*.

βάλτο εις την φωτιάν χωρίς αλά-
τη νατοφάγι κε βλέπη

βάλ' το εις την φωτιάν χωρίς αλά-
τι να τὸ φάγη και βλέπει.

65. διατὴν λήσαν παρε του χει-
ληδονηού την χολήν ποτισετον
κεγλετόνη

ξε. Διὰ τὴν λύσσαν: πάρε τοῦ χι-
λιδονιοῦ τὴν χολήν, πότισέ τον
καί γλετώνει.

66. δια το στομα οπουβρομαί το
βοτάνη οπου λεγητε βασκα-
ντήθρα¹ να το βράσις² με σέληνα
κεμεξήδη³ κενατο βάλι ο ίδιος
εις τοστόμα πλεον δεν βρομαί
το χνότον

ξστ. Διὰ τὸ στόμα ὅπου βρομαί:
τὸ βοτάνι ὅπου λέγεται βασκαν-
τήθρα να τὸ βράσης με σέλινα
καί με ξίδι και να τὸ βάλη ὁ ίδιος
εις τὸ στόμα, πλέον δὲν βρομαί
τὸ χνότον.

67. ανθελης νακάνις άνθρωπον να-
μιν πίνη το κρασί ψήσε πο-
δαρι του οχταποδηού εις την
στάχτην κε βαλτο εις το κρασί
κεδός του να πίνη νασταθι μία
νήχτα κε ημέραν επειτα δός του
να πίνι ο μεθιστής κεπλεον δεν-
θέλι ναπίνι

ξζ. "Αν θέλης να κάνης ἄνθρωπον
να μὴν πίνη τὸ κρασί, ψήσε πο-
δάρι τοῦ ὀχταποδιοῦ εις τὴν
στάχτην και βάλ' το εις τὸ κρασί
καί δῶσ' του να πίνη, να³ σταθῆ μία
νύχτα και ἡμέραν, ἔπειτα δῶσ' του
να πίνη ὁ μεθυστής⁴ και πλέον δὲν
θέλει να πίνη.

- ετερον ρίζε ενα οψάριον ζων-
τανόν εις το κρασί κεδοστου να-
πίνη ὁμος ναηπι καθός το ο-
ψαριον ετρόμαξε τοίδιον να τρο-
μάξη κε ὁ μεθιστής οταν το δό-
σουν ναπινη αὐτός ναμίν το ξε-
ρι κε ναματατο το ηδι θατορχε-

-"Ετερον: ρίζε ἕνα ὀψάριον ζων-
τανόν εις τὸ κρασί και δῶσ' του να
πίνη. "Ὅμως να εἰπῆ⁵: -καθώς τὸ ο-
ψάριον ἐτρόμαξε, τὸ ἴδιον να τρο-
μάξη και ὁ μεθυστής. "Ὅταν τὸ δώ-
σουν να πίνη, αὐτός να μὴν τὸ ξε-
ρη και να ματατοῖδῆ⁶ θά τὸ'ρχε-

1. Πρόκειται για τὸ φυτὸ *πύρεθρον τὸ παρθένιον* (*pyrethrum parthenium*). Τὸ ὄνο-
μά του φυσικά ἀπὸ τὴ χρήση του γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴ βασκανία.

2. Σὺν πανάκεια προτείνει τὸ ξίδι και ὁ Ἀγάπος, *Γεωπ.*, σ. 55, γιὰ τὴς παθήσεις
τῶν δοντιῶν: «ἀκόμη αὐτὸ τὸ θαυμάσιον ὄξος ἔχει και ταύτας τὰς χάριτας· στερεώνει
τοὺς ὀδόντας, καθαρίζει τὰ γούλα, και ὄλον τὸ στόμα, και δὲν βρωμᾷ».

3. να = ἀφοῦ.

4. μεθυστής = ὁ μέθυσος, ὁ μπεκρῆς.

5. Τὰ λόγια ποὺ ἀκολουθοῦν στὸ στόμα τοῦ ἐξορκιστῆ και ἔχι στοῦ μεθυστῆ. Τρόπος
θεραπείας «κατὰ τὸ ὁμοιον και ἀνάλογον».

6. Και με τὴ θεὰ ἀκόμη τοῦ κρασιοῦ θά ἀηδιάζη.

τε σίχα¹

68. περη σπλήνα στομάχου παρετα φιλα της σηκαμιᾶς κε σπιρια κιπαρισίου κεσουσάμι κε κολοκίνθι ξερόν καῦσετα βάλτα επάνο ἰς τὴν σπλήναν

- ἕτερον τὴν φούσκαν τοῦ προβάτου γιομισέτην ξήδη δέστην καλὰ βάλτη επάνο εἰς τὴν σπλίναν κε ας κάνη ὄρες η-πυσετέσιρες κὲ θαυμάζῃ τὴν ἐνέργιαν

69. ὅταν κατεβοῦν τα δίδυμα ἄγριοκάνναβον νατο βράσι μενερὸν ναπίνι ημερες 8 κεγυρεβη

70. εἰς γίρισμα οφθαλμοῦς⁸ ποπάνισον σκορδον με μάλαθρον

ται σίχα.

- Ξη. Περί σπλήνα στομάχου²: πάρε τὰ φύλλα τῆς συκαμιᾶς καὶ σπυρια κupaρισίου καὶ σουσάμι³ καὶ κολοκύνθι ξερόν, καῦσε τα, βάλ' τα ἐπάνω εἰς τὴν σπλήναν.

- Ἔτερον: τὴν φούσκαν⁴ τοῦ προβάτου γιόμισέ τὴν ξίδι, δέσ' τὴν καλὰ, βάλ' τὴ ἐπάνω εἰς τὴν σπλήναν καὶ ἄς κάνη ὄρες εἰ-πυσετέσιρες⁵ καὶ νὰ θαυμάζῃ τὴν ἐνέργειαν⁶.

- Ξθ. Ὅταν κατεβοῦν τὰ δίδυμα⁷, ἄγριοκάνναβον νὰ τὸ βράση μενερὸν νὰ πίνῃ ἡμέρες 8 καὶ γίρευει.

- ο. Εἰς γύρισμα ὀφθαλμῶν: ποπάνισον⁹ σκόρδον με μάλαθρον,

1. Παρόμοια «ἀντιακτολική», θὰ λέγαμε, συνταγὴ μᾶς δίνει καὶ ὁ Ἄγάπιος, *Γεωπ.* σ. 108: «Ὅταν θέλῃς νὰ κάμῃς τινὰ νὰ μισήσῃ τὴν μέθην βάλε εἰς ἓνα ἀγγεῖον ἀχέλια ζωντανὰ εἰς τὸ νερὸ καὶ ἀπ' ἐκεῖνο βάνετου εἰς τὸ κρασί νὰ πίνῃ - ἀμὴ νὰ μὴν τὸ ἤξεύρῃ ὁ μέθυσος - τὸ ὅμοιον κάμνει καὶ τὸ τρυγλί, ἤγουν μπαρμποῦνι, νὰ τὸ πνίξῃς εἰς τὸ κρασί ὡσὰν καὶ ἀχέλι νὰ τὸ πῆν».

2. Ἴσως πρόκειται γιὰ τὶς ξινίλες, τοὺς δζυρεγμοῦς, με σύγχυση τῶν λ. *σπλήνα* καὶ *χολή* (πρβ. *χολή στομαχιοῦ*).

3. «Τὸ σησάμι μασοῦν ὅσοι ἔχουν ξίδα (καῦσος στομάχου) καὶ ἰδίως οἱ ἔγκυες γυναῖκες» μᾶς πληροφορεῖ ἀπὸ τὴν Κρήτη ἡ Εὐδ. Φραγκάκι, 6.π., σ. 180.

4. Ἡ οὐροδόχος κύστη.

5. Εἰκοσιτέσσερες.

6. Προκαλεῖ πραγματικὰ ἐντύπωση ἡ ὁμοιότητα ὅχι μόνον στὰ θεραπευτικὰ μέσα, ἀλλὰ καὶ στὸν τρόπο τῆς ἐκφρασης ἀνάμεσα στὴν παραπάνω συνταγὴ καὶ σ' ἐκεῖνη ποὺ περιέχεται στὴν 243 σελίδα τοῦ ἱατροσοφικοῦ κώδικα ἀρ. 1165 τῆς Μονῆς τῶν Ἱβήρων: «Περί πῶς νὰ ἱατρεύσῃς σπλήνα: Ἐπαρε φοῦσκα προβάτου καὶ γέμισέ τὴν δζεῖδι δριμὺ καὶ βάλε τὴν ἔτζι ὡσὰν εἶναι με τὸ δζεῖδι ἐπάνω εἰς τὴν σπλήναν καὶ θέλεις θαυμάσει εἰς τὴν ἱατρείαν ὅπου θέλει κάμει» (Ἄρ. Κούζη, Ἱατροσόφιον *MEE*, 12, σ. 828).

7. Τὸ ἐπίθ. *δίδυμος* ἐδῶ σὰν οὐσιαστικὸ με τὴ σημασία τῶν ὄρχεων. *Κατέβασμα δίδυμων* = ἡ κήλη.

8. Τὸ ἀλληθώρισμα.

9. Κοπάνισον (προχωρ. ἀφομ.)

- στρακισον ας πινη ρίζον κε 3
κόμπους εις τα οματια κε αμέ-
σως γυρίζουν στον τόπου τους
71. Δια τήν κιτηρνάδα¹ ρεπάνη
μαύρο ψησето στουμπισέτο
στραγκισέτο κε πινε τοςζμί-
του απερναγη εις τον ιδιον κε-
ρόν
72. δια τον πόνον κέφαλον πα-
ρε...² κε ας... στούμπισον
στράγκ...² τρογοντας χάνετα
ευθις
73. οτε γεράσι οάνθρωπος δια-
ναβλεπι γραφές ουτε τοφλέμα
ναμιν τοφτίσι ουτενα ομολογισι
τιτρόγι τοτε βλεπι εις τοτελος
της ζοής του³
74. Διαναγορίσις ηγινεκα εάν η
κορίτσι φκιασε στεφανι ας-
προ ανθο⁴ βαλετο εις τὸ κεφάλι
της ημερα παρασκευή κε αν δα-
κρισουν⁵ τα ομάτιατης ηνε παρ-
θένος⁶
- στράκισον, ἄς πίνη· ρίζον καὶ 3
κόμπους εἰς τὰ ὀμμάτια καὶ ἀμέ-
σως γυρίζουν στὸν τόπου τους.
- οα. Διὰ τὴν κιτηρνάδα: ρεπά-
νι μαῦρο ψῆσε το, στούμπισέ το,
στράγκισέ το καὶ πίνε τὸ σζ'μί
του. Ἀπερνάγει εἰς τὸν ἴδιον και-
ρὸν.
- οβ. Διὰ τὸν πονοκέφαλον: πά-
ρε . . . καὶ ἄς . . . στούμπισον,
στράγγ[ισον] τρώγοντας χάνεται
εὐθὺς.
- ογ. Ὅτε γεράση ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ
βλέπη γραφές οὔτε τὸ φλέμα νὰ
μὴν τὸ φτύση οὔτε νὰ ὁμολογήση
τί τρώγει, τότε βλέπει εἰς τὸ τέλος
τῆς ζωῆς του.
- οδ. Διὰ νὰ γνωρίσης ἡ γυναίκα ἐὰν
ᾗ κορίτσι, φκιάσε στεφάνι ἄσπρο
ἄνθο, βάλε το εἰς τὸ κεφάλι της
ἡμέρα Παρασκευὴ καὶ ἂν δακρύ-
σουν τὰ ὀμμάτια της εἶναι παρ-
θένος.

1. Εἶναι ἡ ἀσθένεια ἰκτερος ποὺ ὁ λαὸς ἰσσηθῶς ὀνομάζει *χρυσή*, κατὰ τόπους ὅμως ἔχει καὶ ἄλλα ὀνόματα: *γιοχτουρας*, *ἐκτωρ*, *ἐχτορας*, *ζαφράνα*, *κιτηρνισμα*, *λιόκριση*, *ὄχταρος*, *ὄκτουρας*, *σαραλίκι* (τουρκ. *sarılık*), *σαρλούκιν*, *σουρουλούκ'*, *νίχτουρας*, *τζαννί*, *φεγγάρισμα*, *χρουσαφίδα*, *χρουσαφίδα*.

2. Τὸ φύλλο ἐδῶ εἶναι κομμένο.

3. Παράξενη συνταγὴ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος, γιὰ νὰ ἔχη τὴν ὀξύτητα τῆς δρασῆς του μέχρι τὰ γεράματα, δὲν πρέπει οὔτε τὸ φλέμα του νὰ φτύνη οὔτε νὰ ὁμολογήῃ τί τρώει.

4. Ἀπὸ ἄσπρα ἄνθη.

5. Τὸ δάκρυσμα σὺν ἀποδεικτικῷ μέσο ἐνόχου συναντιέται καὶ σὲ κώδικα τοῦ 15ου αἰ., ὅπως ἀναφέρει ὁ Φ. Κουκουλές, *Μεσαιωνικοὶ καὶ νεοελληνικοὶ κατάδεσμοι*, *Λαογρ. Η'*, σ. 316: «Πρὸς τὸ εὐρεθῆναι κλέπτῃ. Λαβὼν τὸ λευκὸν τοῦ ὄου μείζον μετὰ μολύβδου καὶ γράψον εἰς τοῖχον ὀφθαλμὸν καὶ στήσον τοὺς ὑπόπτους ὥστε βλέπειν αὐτὸν· καὶ ὁ κλέψας δακρύσει . . .».

6. Καὶ ὁ Σταφίδας *Ἱατροσ.*, σ. 16, συνιστᾷ τὴ διακριβωση τῆς παρθενιας μὲ στεφάνι: «Πρὸς τὸ γῶνα κέρην εἰ ἔστι παρθένος ἢ οὐ. Ἄνισον ποιήσον στέφανον καὶ ἐπίθες ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, ἡνίκα κοιμᾶται καὶ δείξει σοι σημεῖον οἶον γνώσης αὐτῆν».

75. διατὴν μαλαφράντζαν¹ ἀγριο-
λάπατο² ὀπουηγε εἰς τὸ βάλτο³
κοπάνισον ἀνακατοσον μεμέλη
καμετο ὀμαντζούνι⁴ δῶς του
να τρώγη προὴ κέ ... σιμέρη
κε βραδη ὀσοθελίσι... 'ε ὀσεσ
ἡμέρες τοτρώγη ιαιτρευητε ὀ-
τι πάθος

οε. Διὰ τὴν μαλαφράντζαν : ἀγριο-
λάπατο, ὅπου εἶναι εἰς τὸ βάλτο,
κοπάνισον, ἀνακάτωσον μὲ μέλι,
κάμε το ὀμαντζούνι, δῶσ' του νὰ
τρώγη προὴ καὶ [με]σημέρι καὶ
βράδι, ὅσο θελήσει, καὶ ὀσεσ ἡμέ-
ρες τὸ τρώγει ιαιτρευῖται ὀ,τι πά-
θος.

- ετερον
να πάρης ενα φκιαρι σιδιρένιο
βάλτο εἰς τὴν φωτιὰν νακοκι-
νίσι ἐπειτα βαλε ενα 'δρ'. γιάρ-
γυρο⁵ κε ενα :δρ: ἀλιπόπούρδι⁶
κέ βαλτα εἰς τὸ καμένο φκιαρί
να καπνισθῖ τρις φορὲς κενα
τρογι ψομι κεριζι χωρις πιπερι
κέ ὀχι ἄλο τίποτας ἡμέρες 40

- Ἔτερον :
νὰ πάρης ἕνα φκυάρι σιδιρένιο,
βάλ' το εἰς τὴν φωτιὰν νὰ κοκκι-
νίσῃ, ἐπειτα βάλε ἕνα δρ. γιάρ-
γυρο καὶ ἕνα δρ. ἀλιπόπουρδη
καὶ βάλ' τα εἰς τὸ καμένο φκυάρι
νὰ καπνισθῇ τρεῖς φορὲς καὶ νὰ
τρώγη ψωμι καὶ ρύζι χωρὶς πιπέρι
καὶ ὀχι ἄλλο τίποτας ἡμέρες 40⁷.

1. Ἡ σύφιλις (καὶ μαλαθράσα) ἴσως ἀπὸ τὸ ἰταλ. *Male (di) Francia* (= γαλλικὴ ἀρρώστια) κατὰ τὸν Ν. Ἀνδριώτῃ εἴτε ἀπὸ τὸ *mal de France* (Εὐ. Φραγκάκι, δ.π., σ. 223).

2. Μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ δηλώνονται διάφορα ἀγριολαχανικά τοῦ λαπίθου (*rumex*) Κατὰ τὸν Μπόγρια, τὸ λάπαθο στὴν Ἠπειρο βρίσκεται μὲ τὸ ὄνομα *μπαλάσις (οἶ)*.

3. Ἡ περιεκτικότητα τῶν φυτῶν σὲ δραστικὲς οὐσίες καὶ ἡ κατανομή τους στὰ φυτικά ὄργανα ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ κλίμα, τὴν ἐποχὴ τοῦ ἔτους, τὸ ἔδαφος, τὸν φωτισμὸ, τὴν ὑγρασία κλπ. Αὐτὴ ἡ λαϊκὴ ἀντίληψη πρέπει νὰ εἶναι ἀπόηχος τοῦ Διοσκοριδῆ, π. "Υλης Ἱατρ. I, κλαφ. 6, μέσα ἀπ' τοὺς ἀλλεπάλληλους ἐραμιστές : «Μεγάλη γὰρ κἀν τούτω ὑπάρχει διαφορὰ παρὰ τὸ αἰχμῶν ἢ ὄμβρων παραγινόμενων τὴν συλλογὴν ποιεῖσθαι, ὡς καὶ παρὰ τὸ ὀρεινοὺς καὶ ὑψηλοὺς καὶ διαπνεομένους καὶ ψυχροὺς καὶ ἀνύδρους εἶναι τοὺς τόπους· ἰσχυρότεροι γάρ εἰσιν αἱ δυνάμεις αὐτῶν. αἱ δὲ ἐν πεδινοῖς καὶ καθύροις <τόποις> καὶ κατακίσις καὶ μὴ διαπνεομένοις ἀτονώτεροι κατὰ τὸ πλεῖστον, καὶ μᾶλλον αἱ μὴ καθ' ὠραν εὐκαίρως συλλεγεῖσθαι ἢ δι' ἀσθένειαν ἐφθινηκυῖαι».

4. Τὸ ἔκλειγμα. Ἡ λ. *μαντζούνι* ἀπὸ τὸ τουρκ. *macun*. Τὰ ἔφτιαχναν μὲ διάφορους τρόπους, κυρίως σὰ φάρμακα δυναμωτικά, καθαρτικά ἢ καὶ γι' ἄλλους σκοπούς. Γιὰ τὴν παρασκευὴν τους χρησιμοποιοῦσαν βασικά μέλι, κανέλα, μοσχοκάρυδο, ζάχαρη, ἀγριοκρόμμυδο κ.ἄ.

5. Κολτ. σ. 260, σημ. 1.

6. Μύκης τοῦ γένους τοῦ *λυκοπέρδον (Lycoperdon)*, τοῦ ὁποῦ οὗ σφαιρικὸς καρπὸς εἶναι γεμάτος ἀπὸ μιὰ μαυροπράσινη σκόνῃ. Συνών. *γαϊδουρόπορδο, λαγομάνα*. Εἶναι γεγὸνὸς πὼς ὑπάρχουν καὶ οἱ τρεῖς τόνοι πού σημειώνονται στὸ κείμενο, ἀλλὰ μὲ διαφορισμὸ τοῦ γένους. Ἔτσι ὁ προπαροξύτονος καὶ ὁ δέξυτονος τύπος εἶναι θηλυκοῦ γένους (*ἀλεπόπουρδη ἀλεποπουρδή*), ἐνῶ ὁ παροξύτονος οὐδετέρου γένους (τὸ *ἀλεπούρδι*).

7. Γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ἀριθμοῦ 40 στὴ λαϊκὴ ἱατρικὴ βλ. Θαν. Κωστάκη, Ἡ Ἀνακοῦ, σ. 300, σημ. 6.

76. Περιόταν δαγγάσι όφρις κεσκορπισθί πακάκουσ¹ ζωντανούσ² σκίσ' τουσ, βάλ' τουσ εις τόν γιράν³ επιταχειλειδονιου φολιά κοπά-νισον ψηλόν ζιμοσέτιν μεξήδι πλάκουσον τον γεράν γλητόνι ευθις
77. οταν λαβομεν μαχερασ βαλεσταχτην δηήγιρον⁵ ηγιενη ευθις
78. οταν εχεισ κανεναν εχθρόν κε θέλις ναμισουκάμι κακόν δέσε στάχτην στα μαλιαόσου κε αποτηκίνιν την στάχτην ναριξις εις το κατόφιλον του σπιτιουσου ευθις αφ... το σπιτητου κεφεγι.
79. οταν θελις να μαθις την καρδιαν του εχθρούσου οταν κιματε ριξε απο εκίνην την στάχτην επανουτου κε οταν σικοθί να σουιπούν τι ήθελεν σου κάμι
80. περιγινεκόσ ναμίν φηγι αποτον άντρατης παρε ενα χειλη-
- οστ. Περι όταν δαγγάση όφρις και σκορπισθή,⁴ πακάκουσ ζωντανούσ σκίσ' τουσ, βάλ' τουσ εις τόν γιράν έπειτα χίλιδονιού φολιά κοπάνισον ψιλόν, ζύμωσέ την με ξίδι, πλάκισον τόν γεράν γλυτώνει ευθύσ.
- οζ. "Οταν λάβομεν μαχαίρας, βάλε στάχτην, διήγυρον' ύγιαίνει ευθύσ.
- οη. "Οταν έχης κανέναν έχθρόν και θέλεις νά μη σοϋ κάμη κακόν, δέσε στάχτην στα μαλλια σου και από τή 'κείνην⁶ την στάχτην νά ρίξις εις τó κατώφιλον⁷ του σπιτιου σου αφ...⁸ τó σπίτι του και φεύγει.
- οθ. "Οταν θέλης νά μάθης την καρδιαν του έχθρου σου: όταν κοιμάται ρίξε από εκείνην την στάχτην επάνου του και όταν σηκωθή νά σοϋ ειπούν τί ήθελεν σου κάμι.
- π. Περι γυναικόσ νά μην φύγη από τον άντρα της: πάρε ένα χιλι-

1. 'Ο Διοσκ., π. "Υλης 'Ιατρ. Η 26, παρατηρεί: «βάτραχοι αντιφάρμακόν εισιν έρπετών πάντων...».

2. Για τή θεραπευτική δύναμη των νεοσφαγμένων ζώων βλ. σ. 256, σημ. 4, όπως και τή συμβουλή του 'Αετίου ('Αέτ., π. δακν., σ. 269): «Κάλλιστα δέ ποιοϋσιν επιθέμενα τή πληγή... ανεπτυγμένα ζωα μικρά ενθερμα... ανιμάται γάρ τόν ιδόν και τάσ δδύνας παρηγορεί». 'Η άφετηρία τής θεραπευτικής αυτής άγωγής είναι ίσως μαγικοθεραπευτική. Πεθαίνοντας τó ζωó αφήνει τή ζωή του στον άρρωστο (Μ. Παιδούση, *Τό αίμα στις δεισιδαίμονες συνήθειες και τή δημόδη λατρική, Λαογρ.* 29, σ. 273).

3. Γιράσ = πληγή, από τó τουρκ. *yara*.

4. Σκορπισθή, ένν. τó δηλητήριο.

5. 'Υδράγγυρος.

6. 'Από την στάχτην εκείνην.

7. Κατώφλι. 'Ο Μ. Φιλήτας, *Γλωσσον.* 3,189 αναφέρει κατώφλιο > κατώφιλο από παρετυμολογία προς τó πορτόφυλλο = τó φύλλο τής πόρτας.

8. Κομμένο τó φύλλο.

δόνη κάψτο να γένη στάχτη κε το προη καθος σηκωθούν dos τους ναπιούν μενερόν τρεις ταχινές κετους ερχετε μεγάλην αγάπιν κε τον διονόν.¹

δόνι κάψ' το να γενη στάχτη και τὸ πρῶι, καθὼς σηκωθούν, δῶσ' τους να πιούν με νερόν τρεις ταχινές και τὸς ἔρχετε μεγάλην ἀγάπην και τῶν διουῶν.

81. οταν φαρμακόσουν άνθρωπον βάλε λεόκορνον εις νερόν να σταθῆ ὀλίγον dos του να πειῆν να ξεφαρμακοθῆ ευθῆς

πα. "Όταν φαρμακόσουν ἄνθρωπον, βάλε λεόκορνον (;) εις νερόν να σταθῆ ὀλίγον, δῶσ' του να πιῆν να ξεφαρμακοθῆ εὐθύς.

82. περιπεδιου οπουδεν κιμάτε ἡσιχα ενα σπιρῆ² αυχιόνη³ ἀνάλισον με γάλα γινεκός dos του ναπηῆν κε κιμάτε ος ἀρνίον

πβ. Περι παιδιου ὅπου δὲν κοιμᾶται ἡσιχα : ἕνα σπιρὶ ἀφχιόνι ἀνάλισον με γάλα γυναικός, δῶσ' του να πιῆν και κοιμᾶται ὡς ἀρνίον.

- ομοίος κε απο το παλιοροῦτι⁴ καμετο στάχτην ανακατουσον με κρασί κε ἀλιφε την μίτην του πεδιοῡ κεισιχάζι

- Ὅμοίως και ἀπὸ τὸ παλιοροῦτι, κάμε το στάχτην ἀνακάτυσον με κρασί και ἀλειφε τὴν μύτην τοῦ παιδιοῦ και ἡσιχάζει.

83. διαγινέχα οπου ναθέλει σκοτόσι το βρεφος εις τὴν κιλιαν πάρε αψιφιὰ⁵ βρασε μενερόν dos της να πιῆν μεζάχαριν πεύτι

πγ. Διὰ γυναίκα ὅπου να θέλη σκοτώσει τὸ βρέφος εις τὴν κοιλιαν : πάρε ἀψιφιὰ, βράσε με νερόν, δῶσ' της να πιῆν με ζάχαριν, πέφτει

1. Ἀναλογικός σχηματισμός κατὰ τὸ ἐκεινῶν(ε), ἀλλωνῶν(ε), αὐτονῶν(ε) κλπ. (Γ. Ν. Χατζιδάκις, Ἀθηνᾶ 1, σ. 530).

2. Σπιρὶ: ἐδῶ με τὴν ἔννοιαν τῆς πολὺ μικρῆς ποσότητος.

3. Πρόκειται γιὰ τὸ φυτὸ μῆκων ἢ ὑπνοφόρος (*papaver somniferum*) ἢ μᾶλλον γιὰ τὸν ὅπὸ τοῦ παραπάνω φυτοῦ. Ἡ λ. ἀντιδάνειο ἀπὸ τὸ ἀραβοτουρκ. *afyon* <μυτην. ἔλλην. ὄπιον (Ἀνδριώτης).

4. Μᾶλλον ἐδῶ δὲν πρόκειται γιὰ παλιοροῦτι (= παλιὸ πουκάμισο, ρουτί = πουκάμισο, ἴσως ἀπὸ τὸ σερβ. *rutav* = μαλλιάρης, σύμφωνα με τὸν Εὐδ. Μπόγκα, ὅ.π. Α', σ. 332), ἀλλὰ γιὰ φιδοροῦτι (= φιδοπουκάμισο). Σ' αὐτὸ καταλήγει κανεὶς ἂν δῆ τὴν Μ33 συνταγὴ ὅπου γιὰ τὴν ἴδια θεραπευτικὴ περίπτωση (ὑπνος παιδιοῦ) συνιστᾶται: «Παιδι ὅπου δὲν κοιμᾶται τὴ νύκτα, ἔπαρε τοῦ ὄφη τὸ ρούχο και κάψε το και κάμετο σκόνην και ἀνακάτωσέ το με τὸ παλαιὸ κρασί και ἀλειφε τὴν μύτην του και κοιμᾶται».

5. Τὸ φυτὸ ἀψιθιον ἢ ἀρτεμισία (*artemisia absinthium*). Ὁ τύπος ἀψιφιὰ ἀπὸ τὸ ἀψιθία και με ἀφομοίωση τοῦ ν πρὸς τὸ θ και μετατροπῆ τοῦ ἀπλοποιημένου θ σὲ φ (με ἐπίδραση τοῦ ἀψηφῶ). Κοίτ. Γ.Ν. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 2, σ. 202.

αποθαμένον το πεδίον¹

ἀποθαμένον τὸ παιδίον.

84. περι σιληνιασμόν² πότισον ἀπτὸν ἅδρ. καστόρι³ κενανιστέψι ἡμέρες 40 κεναλεγη το παρὸν εὐαγγέλιον⁴ νατογραψι κενατοβασταξι επαυτου τοκερο ε-κίνο ανθρωπόστης προσίλθεν προς τον ηησοῦν λέγον κιριε ελέησον μου τουτου σελινιαζετε κε κακὸ πάσχη πολάκις εις το κλήδωρ κε ηνεγγα αὐτὸ τῆς μαθητέσου κε ἡριδενηθισαν θεράπευσον αὐτὸν αποκριθις δεσηήσοῦς ἐξέλθον απαυτὸν το δεμόνιον ἐθεραπευσον απο τις ορας εκίν

πδ. Περί σιληνιασμόν : πότισον ἀπτὸν ἅδρ. καστόρι καὶ νὰ νηστέψη ἡμέρες 40 καὶ νὰ λέγη τὸ παρὸν Εὐαγγέλιον, νὰ τὸ γράψῃ καὶ νὰ τὸ βαστάξῃ ἐπάνυ του : τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἄνθρωπός τις προσῆλθεν πρὸς τὸν Ἰησοῦν λέγων. Κύριε ἐλέησον μου τούτου σελινιαζεται καὶ κακῶς πάσχει· πολλὰκις εἰς τὸ ὕδωρ καὶ ἤνεγκα αὐτὸ τοῖς μαθηταῖς σου καὶ οὐκ ἠδενῆθησαν θεράπευσον αὐτόν. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς: ἐξέλθον ἀπ' αὐτὸν τὸ δαιμόνιον ἐθεράπευσον ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκεῖν[νης].

1. Καὶ στὴν Κρήτη τὸ ἀφέψημα τῆς ἀμπισιθιάς» χρησιμοποιεῖται σὰν ἐκτριπτικὸ (Εὐ. Φραγκάκι, ὁ.π., σ. 45).

2. Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὁ σεληνιασμός ἐθεωρεῖτο ἀσθένεια δαιμονικῆ, ἀντίληψη τοῦ καθρεφτίζεται στὸν ἔλληνα. κώδικα μὲ ἀριθμὸ LXX φ. 36α τῆς Δημόσιας Βιβλιοθήκης τοῦ Μονάχου : «ὁ δὲ λαὸς ὠνόμασε αὐτὸ (τὸ πάθος τῆς ἐπιληψίας) ἡ κρυφὴ νοῦσος διὰ τὴν κρυφότητα αὐτῆς καὶ τῶν αἰτιῶν αὐτῆς, λέγοντες ὅτι ἐὰν ὀργισθῇ ὁ θεὸς κατὰ τινος πλάσματος αὐτοῦ διεγείρει τὸ πάθος (Ν.Γ. Πολίτου, *Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Γ'* 67, 3.) Σήμερα εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπιληψία μὲ διάφορα ὀνόματα : γλυκὺ, ἀνάγκη, σάρα, τάραμα, ζάλη, ἀνάττιο, καλό. Στὰ *Δημιώδη ὀνόματα τῶν φυτῶν*, σελ. 32 τῶν Χελδράτχ - Μηλιαράκη, ἀναφέρεται μὲ τὸ ὄνομα *σουφροίτης*.

3. Ἐκκριμα τῶν γεννητικῶν ὀργάνων τοῦ κάστορα· χρησιμοποιεῖται σὰ φαρμακευτικὸ μέσο ἰδιαιτέρα σὲ σπασμούς καὶ τρεμουλιάσματα. Τὸ καστόρι σὰ θεραπευτικὸ μέσο σὲ σπασμούς ἐπαναλαμβάνεται συνεχῶς ἀπὸ τὸν *Aet. VI*, 16 : «ἀκρως δὲ ὠφελεῖ τοὺς ἐπιληπτικούς καστόριον μετὰ τινα κάθαρσιν παραλαμβανόμενον...», *VI*, 13 : «καὶ διςτῶν τὰς γνάθους καστόριον ἐγχεῖ τῷ στόματι...». Ἐπίσης κοίτ. *Aet. VI*, 15 καὶ *VII*, 4.

4. Πρόκειται γιὰ τὸ ἀπόσπασμα 17, 14 - 17, 19 ἀπὸ τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιο : «Καὶ ἐλθόντων αὐτῶν πρὸς τὸν ὄχλον προσῆλθεν αὐτῷ ἄνθρωπος γονυπετῶν αὐτὸν καὶ λέγων. Κύριε ἐλέησον μου τὸν υἱόν, ὅτι σελινιαζεται καὶ κακῶς πάσχει· πολλὰκις γὰρ πίπτει εἰς τὸ πῦρ καὶ πολλὰκις εἰς τὸ ὕδωρ. Καὶ προσήνεγκα αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς σου, καὶ οὐκ ἠδυνῆθησαν αὐτὸν θεραπεῦσαι. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν· ὦ γενεὰ ἀπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι μεθ' ὑμῶν, ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν ; φέρετέ μοι αὐτὸν ὧδε. καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ τὸ δαιμόνιον καὶ ἐθεραπεύθη ὁ παῖς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης». Εἶναι φανερὸ τὸ πόσο ξένη φαίνεται ἡ γλώσσα τοῦ Εὐαγγελίου στὸ λαὸ καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ πόσο παραφθίρεται. Γιὰ τὶς γλωσσικὰς παρανοήσεις ἐκκλησιαστικῶν κειμένων κοίτ. τὴν ἐργασία τοῦ κ. Δημ. Λουκάτου, *Γλωσσικὲς εὐτράπελες διηγήσεις*, στὸ Ἀφιέρ. στὴ μνήμη τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη, σ. 235 - 238.

- διαβασέτο αυτο κε ας τοβαστα επάνουτου
- Διάβασέ το αὐτὸ καὶ ἄς τὸ βαστᾶ ἐπάνου του.
- ετερον δοςτου αγιον μίρον¹ πηήν επιτα παρε ενα χελιδόνι κεβάλε τήν κεφαλιν κάψετην κε βγενι ησταχτη βαλτο εις αγιασμένον νερόν δος του να π κε ηγγίενι αμέσως.
- "Ετερον: δῶσ' του ἅγιον μύρον πιεῖν, ἔπειτα πάρε ἕνα χελιδόνι καὶ βάλε τήν κεφαλὴν, κάψε την καὶ βγαίνει ἡ στάχτη, βάλ' το εἰς ἀγίασμένον νερό δῶσ' του νά π[ιῆ] καὶ ὑγιαίνει ἀμέσως.
85. δια την κιτερνάδα φιλαρεπανιου στούμπισον στράγγισον δο πιήν μενερόν ζεστόν κε θεραπέητ
- πε. Διὰ τήν κιτερνάδα : φύλλα ρεπανιουῦ στούμπισον, στράγγισον δό[ς] πιεῖν με νερόν ζεστόν καὶ θεραπέιτ[αι].
86. ὅπιος κιμάτε βαριά κεδεν ξιπνάι πιγανόσπορον² βαλε εις μαξιλάρι του μάλιστα σεπροσκέφαλο κεξιπνάι.
- πστ. "Οποῖος κοιμᾶται βαριά καὶ δὲν ξυπνάει : πηγανόσπορον βάλε εἰς μαξιλάρι του, μάλιστα σὲ προσκέφαλο, καὶ ξυπνάει.
87. ὅταν εχηλεβίθεσ τοπεδίον σεμεσάντι³ δρ. 2 στούμπισον τοβράδι δός του να πηήν τοπροή δόςτου δίοδράμια ρεβένη⁴ με χλίον νερόν κεναθαμάξι
- πζ. "Όταν ἔχη λεβίθεσ τὸ παιδίον, σεμεσάντι δρ. 2 στούμπισον, τὸ βράδι δῶσ' του νά πιῆν, τὸ πρωί, δῶσ' του δύο δράμια ρεβένι με χλίον νερόν καὶ νά θαμάξη.
88. οταν κανενας κουφος χολη τουλαγού κεγαλα γινεκός ανακάτουσον ζτο εις το αυτίον ακούγι θαυμάσιον
- πη. "Όταν (εἶναι) κανένας κουφός, χολή τοῦ λαγοῦ καὶ γάλα γυναικός ἀνακάτυσον [ρί]ξ' το εἰς τὸ ἀφτίον, ἀκούγει θαυμάσιον.⁵

1. Τὸ ἅγιο Μύρο σὰ θεραπευτικὸ μέσο γιὰ τὸν ἐπιληπτικὸ ἀναφέρεται καὶ στὸ 'Ιατροσοφικὸν τοῦ Μητροφάνους : « . . . πότισέ τον καὶ ἅγιον μύρον κατανήστικα καὶ νά λέγη τὸ πάτερ ἡμῶν ὄλον· ἐὰν δὲν τὸ ἔξέρη, λέγετο ἐσὺ καὶ θεραπεύεται ». (Ιατρογρ. Θ' (1926 - 28), σ. 63, σημ. 2).

2. Ἡ χρῆση τοῦ ἀπήγανου σὰν ἐγερτικοῦ συναντιέται στὸ Διοσκ. π. 'Α.Φ., I, 14 : «Ἐγερτικὴν ἔχει δύναμιν ἐπὶ ληθαργικῶν πηγανον».

3. Ἡ λ. ἰταλ. *semesanto* (λεβιθόχορτο). "Ἐτσι ὀνομάζονται τᾶ ἄνθη ἢ τῆς ἀρτεμισίας τῆς ἀβροτόνου (Καββάδας) ἢ τοῦ ἀψυθίου τῆς Κίνας (Γεννάδιος - Δημητράκος)

4. ρεβέντι, ραβέτι καὶ ραβένι εἶναι τὸ καθαρτικὸ καὶ τονωτικὸ ρίζωμα (*radix rhei*) τοῦ φαρμακευτικοῦ φυτοῦ ρῆον. Ἡ λ. ἀπὸ τὸ τούρκικο *ravent*.

5. Θαυμασίως.

89. οταν φαρμακοθῆ κανένας της σικαμίας ταφίλα στούμπισον ανακατουσον με κρασί δός πηήν τρίς χιές γλυτόνη.

90. όταν δέν βλέπουν οί ὀφθαλ νήχταν πράσον κοπά...ον βγάλε τὸ ζμήτους ανα...σον με τὸ μέλι ἄλιφε τούς ὀφθαλμούς κέ βλέπη καλότατα.¹

91. Εἰς βυζιά πρισμένα κουκιά ρ'ώβη φακή κάμετα ὡς ἄλευρον βράσετα με ξύδη κάμετα ἐμπλαστόν καθισέτα ἤς τὸν πόνον καὶ ὑγιαίνουν²

92. διὰ νάμην ἀποδένου⁴ ἀνδρόγεγον γράψων τον ἐνενήκοντα πέντε ψαλμόν⁵ νά βαστά ἀπάνωτου κε δέν δένεται

93. διὰ μάγια νά λυθοῦν νά δια-

πθ. "Όταν φαρμακωθῆ κανένας, τῆς σικαμιάς τὰ φύλλα στούμπισον, ἀνακάτισον με κρασί, δός πιεῖν τρεῖς [τα]χιές, γλυτώνει.

η. "Όταν δέν βλέπουν οί ὀφθαλ [μοί τήν] νύχταν, πράσον κοπά[νισ]ον, βγάλε τὸ ζ'μί τους, ἀνα[κάτω]-σον με τὸ μέλι, ἄλειφε τούς ὀφθαλμούς καὶ βλέπει καλότατα.

ηα. Εἰς βυζιά πρησμένα: κουκιά, ρόβι, φακή, κάμε τα ὡς ἄλευρον, βράσε τα με ξίδι, κάμε τα ἐμπλαστόν, κάθισέ τα εἰς τὸν πόνον³ καὶ ὑγιαίνουν.

ηβ. Διὰ νά μην ἀποδένου⁴ ἀνδρόγεγον: γράψων τον ἐνενήκοντα πέντε ψαλμόν νά βαστά ἀπάνω του καὶ δέν δένεται.

ηγ. Διὰ μάγια νά λυθοῦν: νά δια-

1. «Νυκτάλωψ λέγεται ὅταν τὴν ἡμέραν ἀμβλυωπάσῃ, τὴν δὲ νύκτα οἶον πρὸ λύχνου καλῶς ὀρῶσιν· γίνονται δὲ δι' ἀσθένειαν καὶ ὀλιγότητα τοῦ ὀπτικοῦ πνεύματος καὶ δὲ τοῖς στόφουσιν ἐγχυματίζειν, τινὲς δὲ λέγουσι τούναντίον νυκτάλωπα ὅταν ἐν τῇ νυκτὶ πρὸ τῶν λύχνων μηδὲν ὄλωσ ὀρῶσιν· γίνονται δὲ τοῦτο παχυνομένου τοῦ ὀπτικοῦ πνεύματος· διὸ τινὲς ἐγχυματίζουσιν, ἥτοι ἐγχρίουσι χυλὸν πράσου μετὰ μέλιτος». (F.Z. Ermerins *Anecdota medica Graeca*, Amsterdam 1963, *Leonis Philosophi et Medici*, *Conspectus Medicinae*, σ. 149 - 150).

2. «τὸ δὲ ἄλευρον τοῦ κυάμου καταπλασθὲν καθ' ἑαυτὸ τε καὶ σὺν ἀλφίτῳ ... καί μαστοῦς χονδριῶντας καὶ φλεγμαίνοντας ὠφελεῖ γάλα τε σβεννύει». Διοσκ., π. "Υλη, *Ἰατρ.*, II, 105, 1.

3. Τοποθέτησέ τα εἰς τὸν πόνον ἀντὶ τοῦ μέρους ποῦ πονεῖ.

4. Μὲ μαγικὰς πράξεις προσπαθῶ νά ἀποτρέψω τὴ συνεύρεση ἰδίως νεονύμφων. Ἡ λ. σύνθ. ἀπὸ + δένω. Ἡ ἀπὸ ἐδώ με ἐπιτακτικὴ σημασία. Μὲ τὴν ἴδια σημασία ἢ ἀπὸ βρισκεται καὶ στὰ ἀρχαῖα (ἀπογηράσκω ἀποσήπτω κλπ.). Τὸ δένω (= δένω) σύνθετο με ἄλλες προθέσεις (κατά, ἀνά, σύν) ἦταν συνηθισμένο καὶ στὰ ἀρχαῖα με τὴν σημασία τοῦ ἀποδένω. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνέργειας δηλώνονταν με τὰ: κατάδεσις, κατάδεσμος.

5. Δὲν εἶναι διαλεγμένοι χωρὶς σημασία ὁ 95ος ψαλμὸς τοῦ Δαυὶδ. Εἶναι ἕνας ὕμνος τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Θεοῦ ἐναντὶ τῶν δαιμονίων ποῦ θὰ ἤθελαν νά «δέσουν» τὸ ἀνδρόγυνο: «φοβερός ἐστὶ ὑπὲρ πάντας τοὺς θεούς· ὅτι πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια, ὁ δὲ Κύριος τοὺς οὐρανούς ἐποίησεν».

- βάσης ἀπὸ τὸ ψαλτήριον τοῦς 25 ψαλμοὺς καὶ νερόν τοῦ ἀγιασμοῦ νὰ πῆη καὶ νὰ λουσθῆ καὶ πλέον δὲν φοβάτε διὰ ταμάγια ποτές
94. διὰ τάματια ὅπου ἔχουν μπερτέ¹ αὐγὸ τοῦ λέλεκα τὸν κρόκον μὲ ἓνα δράμι μαργαριτάρι καὶ 5 σπριά πιπέρι καὶ λουλούδια γωμαράγγαθου κόκκινα κοπάνισον σήτισον μὲ τὴν στάχτην ἔψητα μὲ ἓνα παρὰ³ πάρε βάλε ἡς τα ὀμμάτια πολὲς φορές καθαρίζην
95. ὅταν βουβαθῆ ὁ ἄνθρωπος τρίψον ἄλας ανακάτωσον μὲ λάδι δὸς πηγὴν νὰ ὀμηλεῖη καθαρότατα
96. διὰ σπάσιμον⁴ ἀνθρώπου αὐγὰ τῆς χελώνας τηγάνισον μὲ λάδι καὶ δόσετα νὰ φάγη νὰ τραβούντε στὸν τόποντους.
97. ὅταν ἔχης κανέναν ἐχθρόν καὶ φοβᾶσι γράψε τὸ ὄνομάτου ἡς ἓνα φύλο τῆς δάφνης⁵ καὶ βάλ-
98. Διὰ τὰ μάτια ὅπου ἔχουν μπερτέ : αὐγὸ τοῦ λέλεκα τὸν κρόκον² μὲ ἓνα δράμι μαργαριτάρι καὶ 5 σπριά πιπέρι καὶ λουλούδια γωμαράγγαθου κόκκινα κοπάνισον, σήτισον μὲ τὴν στάχτην, ἔπειτα μὲ ἓνα παρὰ πάρε, βάλε εἰς τὰ ὀμμάτια πολλὰς φορές, καθαρίζει.
99. Ὅταν βουβαθῆ ὁ ἄνθρωπος, τρίψον ἄλας, ἀνακάτωσον μὲ λάδι, δὸς πιεῖν νὰ ὀμιλῆ καθαρότατα.
100. Διὰ σπάσιμον ἀνθρώπου : αὐγὰ τῆς χελώνας τηγάνισον μὲ λάδι καὶ δῶσε τα νὰ φάγη, νὰ τραβούνται στὸν τόπο τους.
101. Ὅταν ἔχης κανέναν ἐχθρόν καὶ φοβᾶσι, γράψε τὸ ὄνομά του εἰς ἓνα φύλλο τῆς δάφνης καὶ βάλ'

1. Τὸ παραπέτασμα, ἡ κουρτίνα (τουρκ. *perde*). Ἐδῶ πρόκειται μᾶλλον γιὰ τὴν ὀφθαλμικὴ ἀσθένεια *νεφέλιον* ἢ *πετερύγιον* ποὺ συνίσταται σὲ μιὰ λεπτότατη θολερότητα τοῦ ματιοῦ.

2. Δηλ. τὸν κρόκο αὐγοῦ λέλεκα.

3. Δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὸ γνωστὸ τούρκικο νόμισμα, ἀλλὰ γιὰ μικρὴ μονάδα χωρητικότητος. (Κοῖτ. καὶ Δημ. Κρεκούκια, "Ἐνα παλαιὸ ζαγορησιο γιατροσόφι, Ἀθήνα 1973, σ. 8, σημ. 2).

4. Σπάσιμον = κήλη.

5. Ἡ χρῆση τῆς δάφνης ὡς μαγικοῦ μέσου εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα. Ἡ Πυθία τὴ χρησιμοποιοῦσε σὰ μέσο γιὰ μαντεία. Ὁ Αἰλιανὸς στὸ «Περὶ ζώων», I, 35 ἀναφέρει : «ἀκούω γοῦν βασκανίας ἀμυντήριον τὰς φάττας δάφνης κλωνία ἀποτραγοῦσας λεπτὰ.» Καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ἐπίσης πίστευαν πῶς ἡ δάφνη ἀπομακρύνει τοὺς δαίμονες. Ἀξιίζει νὰ

το ἤς τῷ ποδάρισου περιπάτη ὄθεν θέλης καὶ δὲν φοβάσε ποτέσ ἀπὸ ἐκήνον¹.

το εἰς τὸ ποδάρι σου, περιπάτει ὄθεν θέλεις καὶ δὲν φοβάσαι ποτέσ ἀπὸ ἐκεῖνον.

98. ἤς λεπρασμένην κεφαλὴν προβατίνας γάλα μὲ τριμόψυχα καὶ μὲ κρόκον αὐγοῦ ἄλειψε τὴν κεφαλὴν κε ιατρέβητε.

ἤη. Εἰς λεπρασμένην κεφαλὴν : προβατίνας γάλα μὲ τριμόψυχα καὶ μὲ κρόκον αὐγοῦ ἄλειψε τὴν κεφαλὴν καὶ ιατρεύεται.

99. διὰ σφάχτην² τοῦ κρίου βουζιάς φύλα παράχασον ἤς φωτιὰν χόβολην⁴ νὰ ζεσταθοῦν ἔπητα βάλετα ἤς τον πόνον κὲ ὑγιένη

ἤθ. Διὰ σφάχτην τοῦ κρίου³ : βουζιάς φύλλα παράχασον εἰς φωτιὰν χόβολην νὰ ζεσταθοῦν, ἔπειτα βάλε τα εἰς τὸν πόνον καὶ ὑγιαίνει.

100. διὰ θέρμην βαριὰν κρόκον⁵ δράμια 3 κρασί δρ: 200 κανέλαν δρ: 3 μοσχοκάριδον δρ: κοπάνισον ἤς τὸ γουδι βράσον εἰς νάγνουν 3 ποτήρια ἔχοντας ἔγνηα ὅταν τὸν πιάση ἡ θέρμη νὰ πῆη κὲ νὰ τηληχθῆ ἔως νὰ ιδρώση ἔπητα νὰ ἀλλάξη κὲ πλέον θέρμη δεν φοβάται

ρ. Διὰ θέρμην βαριὰν : κρόκον δράμια 3, κρασί δρ. 200, κανέλαν δρ. 3, μοσχοκάρυδον δρ. (?) κοπάνισον εἰς τὸ γουδί, βράσον ἔως νὰ γένουν 3 ποτήρια ἔχοντας ἔγνοια, ὅταν τὸν πιάση ἡ θέρμη, νὰ πῆη καὶ νὰ τυλιχθῆ ἔως νὰ ιδρώση ἔπειτα νὰ ἀλλάξη καὶ πλέον θέρμη δὲν φοβάται.

101. διὰ νὰ σταματήσης κίνησιν

ρα. Διὰ νὰ σταματήσης κίνησιν :

σημειωθῆ χωρίο τοῦ Ἰωάννου Λυδοῦ (Ioannes Lydus, *De mensibus libris*, Bonnae MDCCCXXXVI, IV, 4 - ἐκδ. Imm. Bekkeri) : «οὐδὲ γὰρ ἱερά νόσος ἢ δαίμων βαρὺς ἐνοχλήσει τῷ τόπῳ ἐν ᾧ δάφνη ἐστίν, ὡσπερ οὐδὲ κεραυνὸς ὅπου σικῆ, ὅτι σκεδαστὴ φαρμάκων ἐστίν». Στὰ «Σύμμικτα» πάλι (Fr. J. Boissonade, *Anecdota Graeca*, Hildesheim 1962, τόμ. I, σ. 425) ἀναφέρεται : «τὴν δὲ δάφνην οἱ παλαιοὶ τῷ Ἀπόλλωνι καθιεροῦσιν ὅτι πυρὸς πλήρες τὸ φυτὸν καὶ ὁ Ἀπόλλων πῦρ. ὁ ἥλιος γὰρ ἐστίν. ὅθεν καὶ ἀπεχθάνεται δαίμοσι τοῦτο τὸ φυτὸν, καί, ἐνταῦθα ἂν εἴη δάφνη, ἐκποδῶν δαίμονες».

1. Παρόμοιο τρόπο γιὰ τὸ διώξιμο τοῦ ἐχθροῦ ὑποδεικνύει καὶ ὁ Ἰω. Σταφίδας, *Ἰατρ.*, σ. 10 : «Περὶ ἐχθροῦ ἔπαρον δάφνης φύλλον καὶ γράψον τὸ ὄνομα τοῦ ἐχθροῦ σου καὶ θέστο εἰς τὸ πόδημά σου καὶ φέρεε ὑποκάτω».

2. Δυνατὸς καὶ ξαφνικὸς πόνος ἰδιαιτέρα στὴν ὀσφυϊκὴ χώρα (ἀπὸ τὸ ρ. σφάζω, μτγν. σφάκτις > μσον. σφάχτης, Ἀνδριώτης).

3. Γιὰ δυνατὸ πόνον ποὺ προέρχεται ἀπὸ κρούμα.

4. Τὰ ψιλοκάρβουνα καὶ ἡ ζεστὴ στάχτη (ἀπὸ τὸ βενέτικο *fogolo* ἢ ἀπὸ τὸ ἀθαρόλι, κοίτ. Φ. Κουκουλέ, Ἀθηνᾶ 30, ΛΑ, σ. 47).

5. Δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ κρόκο αὐγοῦ, ἀλλὰ γιὰ τὸ φυτὸ κρόκος, τὴ γνωστὴ ξαφορά.

άντεροξίσματα προβάτου 2 :
οδόντια του λαγού κάμετα σκό-
νη ανακάτωσον με γάλα άς βρά-
ση με τόν καφέ ψήσον κέ φλού-
δα λευτοκαρεάς¹ ανακάτωσον
δός πηήν κρατεΐτε καί κυνήσε-
τε έν τὸ ἄμα

άντεροξύσματα προβάτου, 2 ὀδό-
ντια του λαγού κάμε τα σκό-
νη, ανακάτωσον με γάλα, άς βρά-
ση με τόν καφέ, ψήσον καί φλού-
δα λευτοκαρεάς, ανακάτωσον, δός
πιεΐν κρατεΐται (καί κινήσεται)²
έν τῷ ἄμα.

102. δια νερόπιασμα του στήθου
νά βράσης νερόν εις ένα γκιού-
μη⁴ καί νά τόχεις γεομάτον νά
τό βαστάξεις επάνω νάστέκει ὀ-
πάτοςτου εις τὸ στόμα καί κάμε-
το πολές φοραίς νά θαυμάξεις

ρβ. Διά νερόπιασμα³ του στήθου,
νά βράσης νερόν εις ένα γκιού-
μι καί νά τό 'χης γεομάτον νά
τό βαστάξης επάνω, νά στέκη ὀ-
πάτος του εις τὸ στόμα καί κάμε
το πολές φορές νά θαυμάξης.

103. δια τήν σπλιναν νάκάμης μίαν
πλάκαν φτινήν απόμολίβι⁵ καί
νά τήν δέσης επάνω εις τήν
σπλιναν νά κάμη μέρες 24 καί
ύγιάνει.

ργ. Δια τήν σπλήναν : νά κάμης μίαν
πλάκαν φτινήν από μολίβι καί
νά τήν δέσης επάνω εις τήν σπλή-
ναν νά κάμη μέρες 24 καί ύγι-
αίνει.

104. δια τήν θέρμην νάπάρης τρεΐα
τέγγια⁶ πλήν τουζού ἤγουν

ρδ. Δια τήν θέρμην, νά πάρης
τρια τέγγια πλήν⁷ του ζού ἤ-

1. 'Ο Κ. Γκανιάτσας, ὅ.π., σ. 228 κόνοντας λόγο γιά τίς θεραπευτικές ιδιότητες τῆς φουντουκιάς (*corylus avellana*), ἀναφέρει ὅτι ἡ φουντουκιά χρησιμοποιεΐται σά δραστικό φάρμακο κατά τῆς διαρροΐας.

2. Ὅα πρέπει νά διαγραφῆ γιαιτί δέν συμβιβάζεται με τὸ νόημα τῆς συνταγῆς.

3. Γρ. νευρόπιασμα = «πιάσιμο» τῶν νεύρων.

4. Χάλκινο δοχεΐο νεροῦ στενότερο στό πάνω μέρος με καπάκι καί φαρδύτερο κάτω με χεροῦλι. Ἡ λ. ἀπό τὸ τουρκ. *gügüm* ἢ *güüm* ἢ ἀπό τὸ λατ. *cucuma* συγγενικό με τὸ ἀραβ. *kutkut*. "Άλλες ὀνομασίες του γκιουχούμι, κιχούμι, γιγούμι, γκιούμι(ι).

5. Δέν εΐναι ἀπίθανο ἡ μετάλλινη πλάκα καί μάλιστα ἡ μολίβδινη νά πέρασε σά θερα-
πευτικό μέσο στά γιατροσόφια ἀπό τῆ χρήση τῆς στους μαχιούς καταδέσμοις, ὅπως
ἀναφέρει ὁ Φ. Κουκουλές, *Μεσαιωνικοί καί Νεοελληνικοί Κατάδεσμοι, Λαογρ. Η'*,
(1921-25), σ. 305. «Γνωστόν εΐναι ὅτι οἱ ἀρχαῖοι κατάδεσμοι ἐγράφοντο ἐπὶ μεταλλίνων καί
δὴ κυρίως μολυβδίνων ἐλασμάτων . . .» καί «. . . ἐν τοῖς Ἱππιατρικοῖς πρὸς θεραπείαν
τῆς ποδάγρας συχνά ἀναφέρονται γράμματα γραφόμενα εις πέταλον κασσιτέρινον ἢ λάμαν
κασσιτερίνην . . .».

6. Ἡ κοκκινίλα στά ἀκασσιτέρωτα χαλκώματα. Ἐδῶ ὅμως με τῆ σημασία τῆς ἐλά-
χιστης ποσότητας, του «λίγου», που ἰσοδυναμεΐ με τὸ 1/4 του δρακμιου. Ἡ λ. μᾶλλον ἀπό
τὸ τουρκ. *denk* = ἀντίβαρο.

7. Μᾶλλον αὐτὸ τὸ «πλήν» εΐναι ἡ σπλήνα καί τὸ ὄλο νόημα τῆς φράσης εΐναι : «Διά
τήν θέρμην νά πάρης δηλαδή τρία τέγγια σπλήνα του ζού (= του ζώου) . . .»

καὶ τρεῖς τέγγια κρεμέζη¹
 τα ἔυρισης καὶ νὰ παρης καὶ
 να λημόνη νὰ τὸ ζήψις εἰς πο-
 τήριον καὶ ἔπειτα νὰ βάλῃς τὸ
 τρίτον ἀπὸ τὰ δύο τὰ ἄνωθεν
 καὶ νὰ τὸ βάλῃς εἰς τὰ ἄστρα²
 ἕως τὸ πρωτὶ καὶ νὰ τὸ πγῆ πρὶν
 ἔυγη ὁ Ἡΰλιος ὁμοίως καὶ τὰ
 ἄλλα 2 μερδικὰ νὰ τὰ κάμη ἄλλες
 δύο βραδιές να τὰ πγῆ νιστικὸς
 πολλὰ πρωτὶ καὶ κόβεται ἐν τῷ
 ἅμα ἡθέρμη

105. διὰ νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος πάν-
 τοτε εὐτυχῆς νὰ πάρῃ τὴν καρ-
 διὰν τῆς ἀρκούδας καὶ ἀλατί-
 σετη μὲ κεχρὴ καὶ ξηρανέτη
 καὶ βάστατη ἐπάνω σου

τέλος

ἔτος 1885

το παρῶν ἱατροβιβλίον εἶνε τοῦ
 κυρίου νικόλα.

γουν καὶ τρεῖς τέγγια κρεμέζι...
 τα εὕρησης καὶ νὰ πάρης καὶ [ἔ-]
 να λειμόνη, νὰ τὸ ζίψης εἰς πο-
 τήριον καὶ ἔπειτα νὰ βάλῃς τὸ
 τρίτον ἀπὸ τὰ δύο τὰ ἄνωθεν
 καὶ νὰ τὸ βάλῃς εἰς τὰ ἄστρα
 ἕως τὸ πρωτὶ καὶ νὰ τὸ πγῆ πρὶν
 ἔβγη ὁ ἥλιος ὁμοίως καὶ τὰ
 ἄλλα 2 μερδικὰ νὰ τὰ κάμη ἄλλες
 δύο βραδιές, νὰ τὰ πγῆ νηστικὸς
 πολλὰ πρωτὶ καὶ κόβεται ἐν τῷ
 ἅμα ἡ θέρμη.

ρε. Διὰ νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος πάν-
 τοτε εὐτυχῆς, νὰ πάρῃ τὴν καρ-
 διὰν τῆς ἀρκούδας καὶ ἀλάτισέ
 τη μὲ κεχρὶ καὶ ξήρανέ τη καὶ
 βάστα τη ἐπάνω σου.

Τέλος

ἔτος 1885

Τὸ παρὸν ἱατροβιβλίον εἶναι τοῦ
 κυρίου Νικόλα.

2. ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ (Μ)

Μικρὸν φιλάδιον μεταφερθὲν ἐκ
 τοῦ Μεγαλιτέρου περιέχων ἱα-
 τρικά τινὰ περὶ τῆς ὑγείας τοῦ
 ἀνθρώπου τῆ 20 = Ὀκτωμβρί-
 ου³

Μικρὸν φυλλάδιον μεταφερθὲν ἐκ
 τοῦ μεγαλυτέρου περιέχων ἱατρι-
 κά τινὰ περὶ τῆς ὑγείας τοῦ
 ἀνθρώπου. Τῆ 20ῆ Ὀκτωμβρίου

1. Τὸ κόκκινο χρῶμα (χρῶμα κρεμέζι). Ἡ λ. ἀπὸ τὸ κέρμης ὡς ἀντιδάνειο ἀπὸ τὰ ἰταλικά (*chermes* = πρινόκοκκος, *cremisino* = ὁ κόκκινος) ἢ μέσα ἀπὸ τὰ τούρκικα ἢ ἀραβικά (τουρκ. *kirmiz* = πρινόκοκκος, τουρκ. *kirmisi* = ὁ κόκκινος, ἀραβ. *kirmisi* = ὁ κόκκινος).

2. Βλ. σ. 261, σημ. 4.

3. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ-μ- ἐδῶ ἀναλογικὰ πρὸς τὰ ὀνόματα ἄλλων μηνῶν ποὺ τὸ ἔχουν κανονικὰ (Σεπτέμβριος - Νοέμβριος - Δεκέμβριος).

Ἐν Ποζι¹ορέντσα² τῆς Σερβεΐας
1882

ἐν Ποζιορέντσα τῆς Σερβίας 1882.

1. Διὰ πόνον καρδεΐας Ἐπαρε.
γελάδας χαραζᾶ⁴ δρ. J. κρόκο⁵
δρ. J. καὶ κάμετο χάπια νὰ
τροδ=⁶ γει ὁ πάσχον τάχῦ καὶ
βράδι ἀπὸ ἓνα καὶ εἶναι καλόν.

α. Διὰ πόνον καρδίας :/³ ἔπαρε
γελάδας χαραζᾶ δρ. (;), κρόκο
δρ. (;) καὶ κάμε το χάπια νὰ
τροδ/γη ὁ πάσχων ταχῦ καὶ βρά-
δι ἀπὸ ἓνα εἶναι καλόν./

2. Ἐτερον διὰ ἐξοσχάδες ὅταν τρέ-
χει ἔμα Ἐπαρε ἓναν Σικαντζό-
χειρον ζωντανόν⁷ καὶ σφάζετον
ἀπὸ τὴν ῥάχην καὶ ἔπαρε τὴν
καρδιά του καὶ ἔχει ἔτιμι ζάχαρι
καὶ πάσισέτον⁸ καὶ νὰ τὸν ἀγεις
καὶ ἐξ ὥρες νὰ μὴν φάγης τίπο-
τες καὶ εἶναι θαυμαστὸν

β. Ἐτερον διὰ ἐξοσχάδες, ὅταν τρέ-
χη αἷμα:/ Ἐπαρε ἓναν σικαντζό-
χειρον ζωντανὸν καὶ σφάζε τον
ἀπὸ τὴν ῥάχην καὶ/ ἔπαρε τὴν
καρδιά του καὶ ἔχι ἔτοιμη ζάχαρη
καὶ πάσισέ τον καὶ νὰ τὸν/[φ]άγης
καὶ ἐξ ὥρες νὰ μὴν φάγης τίπο-
τες καὶ εἶναι θαυμαστὸν./

3. Ἐτερον διὰ κίνησιν
Ἐπαρε καφὲ καὶ βάλετον εἰς
φλετζιάνει καὶ στήψε ἓνα λεϊ-

γ. Ἐτερον διὰ κίνησιν :/ ἔπαρε
καφὲ καὶ βάλε τον εἰς φλετζιάνει
καὶ στίψε ἓνα λειμόνι καὶ ἄς

1. Ὁ συγγραφέας δηλώνει τὴ συνίζηση μὲ τὸ ι ὑπογραμμισμένο. Ἐδῶ θὰ δηλωθῇ μὲ τὸ ι.

2. Εἶναι ἡ πόλη Πασσάροβιτς (σερβ. Ποζάρεβατς) τῆς Γιουγκοσλαβίας ΝΑ. τῆς συμβολῆς τοῦ Δουναβη μὲ τὸ Μοράβα γνωστὴ ἀπὸ τὴ συνθήκη τῆς 21 Ἰουλίου 1718 ἀνά-
μεσα στὴν Αὐστρία καὶ Βενετία ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά καὶ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ἀπὸ
τὴν ἄλλη.

3. Ἡ κάθετη γραμμὴ δηλώνει τὴν ἀλλαγὴ στίχου στὸ χειρόγραφο.

4. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀρρώστια τῶν ζώων (ἰδιαιτέρα τῶν γουρουνιῶν καὶ τῶν γε-
λάδων) χάλαζα μὲ τὴ συνθισμένη στὴ νέα ἑλληνικὴ ἀντικατάσταση τοῦ ἀρχαίου λ ἀπὸ τὸ
ρ (καίτι. ἀδελφός - ἀδερφός, φιλόκαλος, φιλοκαλῶ - φροκαλῶ, Γ. Χατζιδάκι, *MNE* 2, 105)
ἀντικατάσταση τὴν ὁποία διευκολύνει τὸ ρ. χαράσσω ἀφοῦ γιὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν κωστικέρ-
κων ὁ κρεοσκοπὸς «χαράσσει» τοὺς μῦς. Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ γένους καὶ τοῦ τόνου ἀπὸ ἀναλογία
πρὸς λέξεις σηματολογικὰ ὅμοιες. Σύμφωνα μὲ τὰ *σαρατζᾶς* (καὶ τοπων. *Σαρατζᾶς*, Ν.Γ.
Πολίτου, *Λαογρ. Σύμμεικτα Γ'*, σ. 109) καὶ *μαγκαφᾶς* (ἡ ἀσθένεια μάλις) λέχθηκε καὶ
χαραζᾶς. Βλ. ἐπίσης Θαν. Κωστάκη, *Ἡ Ἀνακού*, σ. 310.

5. Βλ. σ. 272, σημ. 5.

6. Τὸ χῶρισμα τῶν συλλαβῶν μιᾶς λέξεως δὲ γίνεται στὸ χφ. μὲ μιὰ παύλα (-) ἀλλὰ
μὲ δύο (=).

7. Βλ. σ. 266 σημ. 2.

8. Ἐπιπάσσω, πασπαλιζῶ. Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ἐδῶ ὁ στίχος 401 ποῦ ἐπαναλαμβάνε-
ται στὸν 900 τοῦ Ε τῆς Ἰλιάδας : «τῷ δ' ἐπὶ Παιῶν ὀδυνήφατα φάρμακα πάσσων ἡκέ-
σατ'» καὶ ὁ 218 ἀπὸ τὸ Δ : «... αἷμ' ἐκμυζήσας ἐπ' ἄρ' ἦπια φάρμακα εἰδὼς πάσσε, ...»

μόνι και ἄς πίνει ὁ πάσχων εἶ-
ναι καλόν¹.

πίνη/ ὁ πάσχων, εἶναι καλόν.

- "Ἐτερον διὰ κινήσιν
'Ἐπαρε ῥαβέτι² καλὸ και κάψε-
τον και κάμετο σκόνη και δῶσ-
του νὰ τὸ πίνει και εἶναι καλόν.

- "Ἐτερον διὰ κινήσιν :/
ἔπαρε ραβέτι καλὸ και κάψε τον
και κάμε το σκόνη και δῶσ' του
νὰ τὸ/ πίνη και εἶναι καλόν./

4. Εἰς Σπάσιμον³ νέον και παλεων
και ὅσον παλαιων και ἄν εἶναι
"Ἐπαρον... πέρνοντας αὐτὸ νὰ
τὸ τρήψεις φυλὴ σκόνη και βάλε
μία ὀκὰ μέλι και ἀνακατοσέτο
μὲ τὴν σκόνη νὰ τὸ κάμης μαν-
τζιούνη⁴ και νὰ τρώγει ὁ πάσχων
πορνὸ και βράδι ἕως ἓνα καρίδι
και ὑγιατρεύεται.

δ. Εἰς σπάσιμον νέον και παλαιὸν
και ὅσον παλαιὸν και ἄν εἶναι: /ἔ-
παρον... παίρνοντας αὐτὸ νὰ
τὸ τρήψεις ψιλὴ σκόνη και βάλε
μία/ ὀκὰ μέλι και ἀνακάτωσέ το
μὲ τὴν σκόνη νὰ τὸ κάμης μαν-
τζιούνη και νὰ/ τρώγῃ ὁ πάσχων
πωρνὸ και βράδι ἕως ἓνα καρίδι
και ὑγιατρεύεται./

5. Εἰς γυναίκα ὁποῦ δὲν κάμη παι-
δι ἔπαρε τοῦ Γλυκοεραντζιού
τὰ φύλλα και θηριακὴ⁵ και
στούμπισέτα τὰ φύλλα και κά-
μετα σκόνη και ἀνακατοσέτα και
κάμετα ἓνα μίγμα μὲ τὴν θηρι-
ακὴν ἔπαρον πανὶ λινὸν και τί-
λεξον και κάμετον ὅσάν φιτίλι⁶

ε. Εἰς γυναίκα ὁποῦ δὲν κάμη
παιδί: / ἔπαρε τοῦ γλυκοεραντζι-
οῦ τὰ φύλλα και θηριακὴ και
στούμπισέ τα τὰ φύλλα/ και
κάμετα σκόνη και ἀνακάτωσέ τα
και κάμε τα ἓνα μίγμα μὲ τὴν/
θηριακὴν. "Ἐπαρον πανὶ λινὸν και
τύλεξον⁷ και κάμε τον ὡσάν φιτί-

1. Ὁ Α. Α. Τατσιόπουλος, *Λαογραφικὰ Κομποτίου Ἐρτη* Ἡπ. Ἐστία, τεύχ. 263-4-5, σ. 200, ἀναφέρει ὅτι γιὰ τὴ διάρροια («τὸ ὄξω») ἐνδείκνυται «ἓνα φυτζάνι ριγανοζούμι, χυμὸς λεμονιοῦ μὲ σκόνη καφέ . . . ». Ἀπὸ τὴν Κρήτη πάλι ἡ Εὐ. Φραγκάκη ὁ.π., σ. 130 μᾶς πληροφορεῖ ὅτι «ὁ χυμὸς τοῦ λεμονιοῦ μὲ ὦμὸ καφέ πίνεται ἀπὸ τοὺς πάσχοντας ἀπὸ διάρροια . . . ».

2. Βλ. σ. 269, σημ. 4.

3. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ κήλη ἀφοῦ χαρακτηρίζεται τὸ «σπάσιμον» ὡς παλιὸ ἢ νέο. Συνώνυμα κατεβασιά, κατέβασμα, ξύγκι.

4. Βλ. σ. 265, σημ. 4.

5. Φάρμακο ἀπὸ πολλὰς οὐσίες και βοτάνια. Ἐδῶ μᾶλλον πρόκειται γιὰ φυτὸ ποῦ χρησιμοποιοῦσαν ὡς ἀντίδοτο σὲ δῆγματα ἀγρίων θηρίων και ἰδιαίτερα φιδιῶν (ἴσως ἡ *hrytonia cretica*, ποῦ λέγεται και *θηριόχορτο*, *φαρμακιά* και *φιδόχορτο*, Χελδράιχ - Μη-
λιάρακη, *Τὰ δημόδη ὀνόματα τῶν φυτῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1925, σ. 43).

6. Τουρκ. *fitil*.

7. Τυλίγω = περιελίσσω, συστρέφω.

μὲ τὸ ἄνωθεν καὶ ἄς τὸ βάλει εἰς τὴν Μήτηραν τῆς νὰ εἶναι καθαρισμένη ἀπὸ τὰ μητρικάτης ὥταν θέλει νὰ τὸ βάλει καὶ εἴστερον ἔπαρε βενέτικο κάντιο¹ καὶ τρίψετο καὶ βάλει καὶ ὀλίγο ῥοδόσταμα ἕως νὰ γένη ὡσάν ἀληφή καὶ ἀληφε τὸ φιτίλι καὶ βάνε κάθε ταχὺ καὶ σάν ἐρθῆ ὁ μήνας τῆς ἄς σταμα=τίσει νὰ παστριφτῆ² καὶ πάλε βάλετο ὡσάν καὶ πρῶτα καὶ ἀπομνήσκει ἐγγαστροωμένη καὶ νὰ πάρε ἄρσενικὸ θυμίαμα καὶ νὰ τὸ λυτουργίσεις σαράντας ἡμέρες καὶ νὰ τρώγῃ κάθε πρωὶ νηστική ἀπὸ ἓνα δράμι ἕως ἡμέρες σαράντα καὶ ὕστερον νὰ ἀνταμοθῆ ὁ ἄνδρας μὲ τὴν γυναίκα καὶ ἐγγαστρῶνεται.

λι μὲ/ τὸ ἄνωθεν καὶ ἄς τὸ βάλει εἰς τὴν μήτραν τῆς - νὰ εἶναι καθαρισμένη ἀπὸ/ τὰ μητρικά της, ὥταν θέλη νὰ τὸ βάλει - καὶ ὕστερον ἔπαρε βενέτικο κάντιο/ καὶ τρίψε το καὶ βάλει καὶ ὀλίγο ῥοδόσταμα, ἕως νὰ γένη ὡσάν ἀλοιφή, καὶ/ἀλειψε τὸ φιτίλι καὶ βάνε κάθε ταχὺ καὶ σάν ἐρθῆ ὁ μήνας τῆς ἄς σταμα/τήση' νὰ παστριφτῆ καὶ πάλε βάλει το ὡσάν καὶ πρῶτα καὶ ἀπομνήσκει/ἐγγαστροωμένη καὶ νὰ πάρε ἄρσενικὸ θυμίαμα καὶ νὰ τὸ λειτουργήσης/σαράντα ἡμέρες καὶ νὰ τρώγῃ κάθε πρωὶ νηστική ἀπὸ ἓνα δράμι ἕως/ἡμέρες σαράντα καὶ ὕστερον νὰ ἀνταμοθῆ ὁ ἄνδρας μὲ τὴν γυναίκα/καὶ ἐγγαστρῶνεται.

6. Περί γυναικὸς ὁποῦ δὲν ζοῦν τὰ παιδιὰ τῆς μόνον ἀποθέουσι Εἴπαρε τοῦ ψαριοῦ³ τὴν καρδιά καὶ φυλαξέτην καὶ σάν γεννηθῆ τὸ παιδίον τρήψον αὐτὴν καὶ ποτισέτο μὲ τὸ γάλα τῆς μητρὸς του καὶ...⁴ θεία ζοῦν τὰ παιδία.

στ. Περί γυναικὸς ὁποῦ δὲν ζοῦν τὰ παιδιὰ τῆς μόνον ἀποθέουσι:/ ἔπαρε τοῦ ψαριοῦ τὴν καρδιά καὶ φύλαξέ την καὶ, σάν γεννηθῆ τὸ/παιδίον, τρήψον αὐτὴν καὶ ποτισέ το μὲ τὸ γάλα τῆς μητρὸς του καὶ.../θεία ζοῦν τὰ παιδία.

7. Διὰ πονόματον
Εἴπαρε ἓνα μῆλο⁵ καὶ βάλετο εἰς τὴν χοβολὴν ἕως νὰ γίνῃ μαλακὸ

ζ. Διὰ πονόματον:/
ἔπαρε ἓνα μῆλο καὶ βάλει το εἰς τὴν χοβολὴν ἕως νὰ γίνῃ μαλακὸ

1. Ποιότητα κρυσταλλωμένης ζάχαρης (κάντιο <ἔψ. μεσν. κάντιον <ἰταλ. *candi* <ἀραβ. *quandi*, Ἀνδριώτης).

2. Παστρεύω = καθαρίζω (Κοίτ. Γ. Χατζιδάκι, *MNE* 1, σ. 327).

3. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ Ἰω. Λαμπριδῆ, *Ζαγορικά*, σ. 167, ὅτι τὴν Τρίτη ἢ τὴν Πέμπτη ἢ τὴν ὄγδοη μέρα ἀπὸ τῆς γέννησης πηγαίνουν στὸ σπιτί τῆς λεχῶνας «πλαστάριον, ἰχθύας, οἶνον».

4. Τὸ φύλλο τοῦ χφ. εἶναι ἐδῶ κομμένο.

5. Ὁ Διοσκ., π. Ὑλῆς Ἰατρ. III, 24, 3 μᾶς δίνει ἓνα παράλληλο τρόπο θεραπείας τῶν ὀφθαλμικῶν παθήσεων: «... βοθηθεὶ δέ (τὸ ἀβρότονον) καὶ ὀφθαλμῶν φλεγμοναῖς σὺν ἐφθῶ μῆλω κυδωνίῳ ἢ μετὰ ἄρτου καταπλασθέν...».

ὡσάν ἓνα σύκον καὶ ὕστερον καθαρίσέ το καὶ εὗγαλε τὸ μέσα καὶ πάρε ἓνα πανὶ παστρικὸν ψηλὸ καὶ βάλετο ἀπὸ βραδὺς ἀπάνω καὶ νὰ σταθῆ ἕως τὸ πορ = νὸ καὶ νὰ εἶναι ζεστὸ νὰ δέχεται τὸ μάτι του καὶ κάμετο δῖω καὶ τρεῖς φορὲς καὶ ὑγιατρεύεται.

ὡσάν ἓνα/σύκον καὶ ὕστερον καθαρίσέ το καὶ ἔβγαλε τὸ μέσα καὶ πάρε ἓνα πανί/παστρικὸν ψιλὸ καὶ βάλε το ἀποβραδὺς ἀπάνω καὶ νὰ σταθῆ ἕως τὸ πωρ/νὸ καὶ νὰ εἶναι ζεστὸ νὰ δέχεται τὸ μάτι του καὶ κάμε το δυὸ καὶ/τρεῖς φορὲς καὶ ὑγιατρεύεται.

8. Διὰ νὰ λύσης¹ Ἄνδρόγενον Ἔπαρε τοῦ Κόρακα τὴν χουλή καὶ μελτζουβόλασο² ἴσια καὶ τὰ δῖω καὶ ἄς ἀλῆφετα ὁ ἄνδρας ὄλοτου τὸ κορμί καὶ ἄς γράψη τὸ τροπάρι⁴ ὅπου λέγουν λύον τὰ δεσμά καὶ δροσίζε τὴν φλόγα καὶ τὸ ἐπ...πον καὶ ἄς πέσει μετὴν γυναίκα του καὶ λύγει τὰ δεσμά τὴν μαγειάν⁶

η. Διὰ νὰ λύσης ἀνδρόγενον :/ Ἔπαρε τοῦ κόρακα τὴ χυλή καὶ μελτζουβόλασο, ἴσια³ καὶ τὰ δύο, καὶ/ἄς ἀλειφετα[ι] ὁ ἄνδρας ὄλο του τὸ κορμί καὶ ἄς γράψη τὸ τροπάρι/ ὅπου λέγουν : Λύον τὰ δεσμά καὶ δροσίζε τὴν φλόγα καὶ τὸ ἐπ...⁵ /πον καὶ ἄς πέση μετὴν γυναίκα του καὶ λύγει τὰ δεσμά./τὴν μαγειάν./

9. Διὰ θέρμη

Ἔπαρον ενα αὐγὸ τὸ κιτιρνάδι⁷

θ. Διὰ θέρμη :/

ἔπαρον ἓνα αὐγὸ τὸ κιτιρνάδι καὶ

1. Βλ. σ. 270, σημ. 4 καὶ Σ93.

2. Μελτζουβόλασο ἢ καλύτερα μελτζουβόλαδο. Πρόκειται γιὰ τὸ αἰθέριο ἔλαιο τοῦ φυτοῦ μέλισσα ἢ φαρμακευτικὴ (*melissa officinalis*). Ὁ Ἀγάπιος Γεωπ., σ. 125, ἀναφέρει : «Τὸ ἄνωθεν λάδι (δηλ. τὸ μελισσουβόλαδο) ἄς ἀγοράση ἀπὸ τὰ ἐργαστήρια Olijo di Melzovino). ». Ἴσως ἀπὸ ἐπίδραση τοῦ ἰταλ. *melzovino* νὰ προῆλθε τὸ τ τοῦ τύπου τοῦ κειμένου. Ὁ Φ. Κουκουλές, ὁ.π., *Λαογρ. Θ'* (1926 - 28), σ. 84, σημ. 2 ἀναφέρει τὴ λέξη *μερτζουβι* ὡς ὄνομασία τοῦ δεντρολίβανου.

3. Σὲ ἴσες ποσότητες καὶ τὰ δύο.

4. Ἀπὸ τὴν Κρήτη ἀναφέρει ὁ Φ. Κουκουλές, ὁ.π., σ. 92 σὲ κατάδεσμο γιὰ τὸ «λύσιμο δαμένου ἀνδρογόνου» τὸ ἴδιο τροπάρι : «Γράψε εἰς τρία χαρτιά ταῦτα τὰ τροπάρια δόλοκληρα ὅμως : α) «Λύει τὰ δεσμά καὶ δροσίζει τὴ φλόγα». Καὶ ὄχι μόνον τὴν Κρήτη, ἀλλὰ καὶ ἄλλου (Χίος - Καλλιπόλις) τὸ τροπάρι αὐτὸ χρησιμοποιεῖται μετὰ διαφορῶν ἄλλους μαγικοὺς τρόπους γιὰ τὸ «λύσιμο» τοῦ ἀνδρογόνου (Φ. Κουκουλές, ὁ.π., σ. 467).

5. Κομμένο ἐδῶ τὸ φύλλο τοῦ χφ.

6. Ἐκπληξὴ προκαλεῖ ἡ ὑπαρξὴ ἴδιου τρόπου γιὰ τὸ «λύσιμο» στὸ Γεωπονικὸ τοῦ Ἀγαπίου, σ. 125, ὁ ὁποῖος συμβουλεύει : «Διὰ νὰ λύσης Ἄνδρόγενον. Ἔπαρε χολὴν τοῦ κοράκου καὶ μελισσουβόλαδο ἴσια καὶ τὰ δύο, καὶ ἄς ἀλειφθῆ ὁ ἄνδρας εἰς ὄλο του τὸ κορμί καὶ ἄς γράψη τὸ τροπάριον τοῦτο τῆς Πεντηκοστῆς νὰ τὸ βαστᾷ ἀπάνω του. «Λύει τὰ δεσμά καὶ δροσίζει τὴν φλόγα» καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ τότε ἄς πέση μετὴν γυναίκα του καὶ λύει ἢ μαγειάν».

7. Ἔπαρον τὸν κιτιρνάδι ἐνὸς αὐγοῦ (βλ. κιτιρνάδα Σ71 - Σ85).

καὶ νάνε ταζέτικο¹ καὶ βάλε καὶ ἓνα φλιτζιάνη ρακί² καὶ ἀνακατό-
σετο ἔπειτα τρίψε μέσα μισὸ μι-
σκο = κάριδο καὶ ἀφοῦ θὰ ἔλθει
ἡμέρα τῆς θέρμης ἔχει ἔτιμο τὸ
ῥακί καὶ τὸ ἀνωθεν κατα =
σκευῆ τὴν ὥραν ὅπου θὰ σὲ πιᾶ-
σει νὰ τὸ ἔχεις ἔτιμο νὰ τὸ πγῆς
εὐθύς.

10. Ἔτερον διὰ θέρμη

Ἐπαρε ἓνα κόπρο τῆς χίνας νο-
πὸν καὶ ἔχετο ὅταν θὰ σὲ πιᾶση
ἢ θέρμη ἀνακατόσετο μὲ τὸ νε-
ρὸ καὶ πίε.

11. Διὰ πονόματον

Ἐπαρε σπόρον τοῦ καρδάμου καὶ
κοπάνισον μὲ ὀλίγη καραφήλη⁴
μαῦρο πιπέρι καὶ πεπερόριζα⁵
κοπανισέτα κάμετα σκόνη καὶ
ἀνα = κατόσετα μὲ μέλι καὶ κά-
μετο μαντζουῖνη καὶ ἄς τρώγει
εἶναι κα = λὸν καὶ διὰ τοὺς ὀ-
φθαλμοὺς ὅταν σὲ πονοῦν καὶ
διὰ τὸ στομάχι.

12. Εἰς Γυναίκα ὅπου δὲν κάμει παι-
δὶ καὶ νὰ κάμη τὸν Μάρτιον μῆνα

νὰ ἔναι ταζέτικο καὶ βάλε καὶ ἓνα
/φλιτζιάνη ρακί καὶ ἀνακάτωσέ το.
Ἐπειτα τρίψε μέσα μισὸ μίσκο/κά-
ρυδο³ καὶ ἀφοῦ θὰ ἔλθῃ ἢ μῆρα
τῆς θέρμης, ἔχῃ ἔτοιμο τὸ ρακί
καὶ τὸ ἀνωθεν κατα/σκευῆ, τὴν
ὥραν ὅπου θὰ σὲ πιᾶση νὰ τὸ
ἔχῃς ἔτοιμο, νὰ τὸ πγῆς εὐθύς./

ι. Ἔτερον διὰ θέρμη :/

ἔπαρε ἓνα κόπρο τῆς χήνας νο-
πὸν καὶ ἔχε τοῖ ὅταν θὰ σὲ πιᾶση
ἢ θέρμη/, ἀνακάτωσέ το μὲ τὸ νε-
ρὸ καὶ πίε./

ια. Διὰ πονόματον :/

ἔπαρε σπόρον τοῦ καρδάμου καὶ
κοπάνισον, μὲ ὀλίγον καραφύλλι,/
μαῦρο πιπέρι καὶ πεπερόριζα, κο-
πάνισέ τα, κάμε τα σκόνη καὶ
ἀνα/κάτωσέ τα μὲ μέλι καὶ κά-
με το μαντζουῖνη καὶ ἄς τρώγῃ.
Εἶναι κα/λὸν καὶ διὰ τοὺς ὀ-
φθαλμοὺς, ὅταν σὲ πονοῦν, καὶ διὰ
τὸ στομάχι./

ιβ. Εἰς γυναίκα ὅπου δὲν κάμει παι-
δὶ καὶ⁶ νὰ κάμη :/ τὸν Μάρτιον μῆνα

1. Ταζέδικος = νεπὸς, φρέσκος (τουρκ. taze + κατάλ. -ικος).

2. Ἡ λ. τουρκ. raki < λνδ. arrak συναντιέται καὶ στὸ οὐδ. γένος (τὸ ρακί) καὶ στὸ
θηλυκὸ (ἢ ρακί).

3. Μοσχοκάρυδο.

4. Καραφύλλι < καρποφύλλι (ἀνομοιωτικὰ) = ὁ ἀρωματικὸς κάλυκας τοῦ φυτοῦ
εὐγενία ἢ καρποφυλλοειδής.

5. Τὸ φυτὸ ζιγγίβερις ἢ φαρμακευτικὴ (zingiber officinale), ποῦ τὸ ριζωμὰ του,
τὸ γνωστὸ ζεντζεφίλι καὶ ζιτζ'φίλι (ἀπὸ τὸ τουρκ. zencefil) εἶναι ἀρτυματικὸ, φαρμα-
κευτικὸ καὶ ἀρωματικὸ.

6. Για.

ἔπαρε ἕναν λαγόν¹ καὶ σφαλῆσε
τον μέσα εἰς μίαν τέντζερων²
πρῶτον πληνέτον καὶ βάλετον εἰς
τὸν φοῦρνον νὰ καγῆ νὰ γένει
σκόνει καὶ εὐγάλετο καὶ δῶσε τῆς
γυναικὸς αὐτὰ νὰ πγῆ μὲ κρασί
καὶ ἐγγαστρώνεται ἡ γυναίκα.

ἔπαρε ἕναν λαγὸν καὶ σφάλισέ
τον μέσα εἰς μίαν /τέντζερων/
πρῶτον πλύνε τον καὶ βάλε τον εἰς
τὸν φοῦρνο νὰ καγῆ νὰ/ γένη
σκόνη καὶ ἐβγαλέ το καὶ δῶσε τῆς
γυναικὸς αὐτὰ νὰ πγῆ μὲ/κρασί
καὶ ἐγγαστρώνεται ἡ γυναίκα./

13. Εἰναι λαβοματιές.

Ἄληφε κύκλου³ μακριὰ μίαν
σκούλη⁴ μαχεριοῦ καὶ νὰ τὸ βάλ-
λης ἀπάνω εἰς τὰς πληγὰς πένται
δίπλες νὰ εἶναι τὸ πανὶ λινὸν πα-
στρικό καὶ νὰ τὸ βάνης ἀπὸ ὥρας
δῶδεκα 12 ἕως δῶδεκα καὶ ἀνί-
σως εἶναι μέσα τὸ μολίβι καὶ αὐ-
τὸς ὁ πάσιμος⁵ βάνοντας τὸ φέρ-
νει ἀπὸ ὀλίγο ὀλίγο ἔξω τζακι-
σμένο τὸ μολύβι καὶ εἶναι καλὸν
διὰ ταῖς πληγιές καὶ διὰ ταῖς
λαβοματιές τοῦ τουφεκίου.

ιγ. Ἐἰναι λαβοματιές : /
ἄλειφε κύκλυ μακριὰ μίαν σκού-
λη μαχειριοῦ καὶ νὰ τὸ βάλης
ἀπάνω/ εἰς τὰς πληγὰς πέντε
δίπλες νὰ εἶναι τὸ πανί, λινόν, πα-
στρικό καὶ νὰ /τὸ βάνης ἀπὸ ὥρας
δῶδεκα ἕως δῶδεκα καὶ ἀνί-
σως εἶναι μέσα τὸ/μολίβι καὶ αὐ-
τὸς ὁ πάσιμος βάνοντας τὸ φέρ-
νει ἀπὸ ὀλίγο - ὀλίγο ἔξω/ τζακι-
σμένο τὸ μολίβι. Καὶ εἶναι καλὸν
διὰ τὲς πληγιές καὶ διὰ τὲς/λα-
βοματιές τοῦ τουφεκίου.

14. Εἰς ὄφαλὸν τοῦ ἀνθρώπου ὅταν
χαλάσει. Εἴπαρε σπέρτο τὸ λεγό-

ιδ. Εἰς ὄφαλὸν τοῦ ἀνθρώπου ὅταν/
χαλάση: ἔπαρε σπέρτο τὸ λεγό-

1. Ὁ κόσμος παραδέχεται πῶς καὶ ἀρσενικὸς λαγὸς γγαστρώνεται. "Ὅταν οἱ ἄκληροι
φᾶνε ἀπ' αὐτὸν τὸ λαγὸ μπορεῖ νὰ γεννήσουν. (Δημ. Λουκοπούλου, *Σύμμεικτα λαογρα-
φικά ἐξ Αἰτωλίας*, Λαογ. IB', σ. 60).

2. *Τέντζερης* (δ) καὶ *τεντζερές* (δ) καὶ *τέντζερη* (ή) = ἡ χύτρα (τουρκ. *tepcere*).
Ἄξιοσημείωτη ἐδῶ ἡ ἀλλαγὴ τῆς κατάληξης -ης μὲ τὴν κατάληξη -ος τὴν πιὸ ταιριαστὴ
στὸ λαϊκὸ γλωσσικὸ αἰσθημα γιὰ τὸ ἀρσενικὸ γένος.

3. Ἄντι κύκλω ἀναλογικὰ πρὸς ἄλλα ἐπιρρήματα (ἰδιαίτερα τοπικὰ) ὅπως : αὐτοῦ,
ὄπου, ποῦ κλπ. Σὲ ἴδια ἀναλογικὴ ἐπίδραση ὀφείλεται ἀσφαλῶς ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ἐπάνω >
ἐπάνου καὶ ἀπάνου, κάτω > κάτω κλπ.

4. Ὁ Ἄνδριότης (*Lexicon der Archaismen in Neugriechischen Dialekten*, Wien
1974) ἀναφέρει στὸ λῆμμα σκῶλος (καὶ ἡπειρωτ. τύπο σκούλη, ή) τὴν ἐρμηνεία : «Rücken
(die stumpfe Seite) eines Messers od. einer Gartenschere». Ἐπίσης ὁ Ἀραβαντινός
(*Ἡπειρωτικὸν Γλωσσάριον*, ἐν Ἀθ.1909) σημειώνει : «τὸ ἀντίθετον τοῦ κοπτεροῦ μέ-
ρους (τῆς κόψης) τοῦ ξίφους ἢ τῆς μαχαίρας».

5. Ἡ λ. ἄγνωστη. Ἴσως ἀπὸ τὸ ρ. *πάσσω* καὶ τὴν παραγωγικὴ κατάλ. -ιμος = ἐπι-
παισι, πασπάλισμα.

- μενον ροσμαρινικόν¹ και μούσκεισε/ τὸ βαμβάκιον και βάλε το εἰς τὸν ὄφαλὸν χωρὶς νά στρίψεις τὸν . . . αλλόν.
15. Διὰ νά εὐγουν Ἐλεβίδες Ἄληψε τὸν στόμαχον εἰς τὸ στομίον τοῦ στομαχείου² και τοὺς κάμει να εὐγουν ἔξω ἀφεαυτοῦ του και εἶναι καλόν.
16. Διὰ ταῖς Κόνιδες τῆς κεφαλῆς Ἄληψε τὸν πόνον³ με ζεστές πιτσέτες και Ἰατρεύεται.
17. Διὰ νά σοῦ δείξει τί ἔπραξεν ἡ γυναῖκα ἔπαρε τοῦ ὀφιδίου τὸ ὑποκάμισον κάψετο και κάμετα σκόνη και βάλετο κρυφά στὸν κόρπον της και ῥότατι νά σοῦ δείξει τί ἔπραξε
- μενον ροσμαρινικόν και μούσκεισε/ τὸ βαμβάκιον και βάλε το εἰς τὸν ὄφαλὸν χωρὶς νά στρίψης τὸν [ὄφ]αλόν./
- ιε. Διὰ νά ἔβγουν αἱ λεβίδες :/ ἄλειψε τὸν στόμαχον εἰς τὸ στομίον τοῦ στομαχείου και τοὺς κάμει/ νά ἔβγουν ἔξω ἀφεαυτοῦ του και εἶναι καλόν./
- ιστ. Διὰ τές κόνιδες τῆς κεφαλῆς :/ Ἄλειψε τὸν πόνον με ζεστές πιτσέτες και Ἰατρεύεται./
- ιζ. Διὰ νά σοῦ δείξη⁴ τί ἔπραξε ἡ γυναῖκα :/ ἔπαρε τοῦ ὀφιδίου τὸ ὑποκάμισον κάψε το και κάμε το σκόνη και/ βάλε το κρυφά στὸν κόρπον της και ῥώτα τη νά σοῦ δείξη τί ἔπραξε./
18. Εἰς πόνον ὀδόντων
Εὔπαρε σκάρφη⁵ και πλήνεται
- ιη. Εἰς πόνον ὀδόντων :/
ἔπαρε σκάρφη και πλύνε την με

1. Σπίρτο ροσμαρινικόν = τὸ αἰθέριον ἔλαιον τοῦ πασίγνωστου *δεντρολίβανου* (*rosmarinus officinalis*) τῆς *λιβανωτίδος* τοῦ Διοσκορίδου, π. Ὑλης Ἰατρ. III, 75 «ἦν οἱ Ρωμαῖοι ρουσμαρίνον καλοῦσιν . . .». Ὁ Ἀγάπιος πάλι, *Γεωπον.* σ. 37 : «... ἡ πάλιν μάζωξε κλαδία τοῦ ροσμαρίνου ἔχουν κορφαῖς ἀπὸ δενδρολίβανον . . .». Ἡ λ. ἀπὸ τὸ βενετ. *rosmarin* < μεσν. λατ. *ros marinus* = θαλασσίνη δροσιά, φυτὸ τῆς μεσογειακῆς θάλασσης, (Ἄνδριώτης).

2. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ συμφυρμὸ τῶν : τοῦ *στομάχου* + τοῦ *στομαχείου*.

3. Ὁ πόνος ἀντὶ τοῦ μέρους ποῦ πονάει.

4. Γιὰ νά σοῦ φανερώσῃ ἡ γυναῖκα τί ἔπραξε.

5. Τὸ ποῶδες, πολυετές και δηλητηριώδες φυτὸ *ἐλλέβορος* ὁ μέλας ὅπως μᾶς ἀναφέρει ὁ Ἀγάπιος, *Γεωπον.*, σ. 114 : «... ἀβράσε Ἐλλέβορον μελανόν, ἔχουν σκάρφην, . . .». Ὁ Εὐδ. Μπόγκας, δ. π., Α', σ. 348, ἀναφέρει ὅτι τὸ ἀφέψημά του χρησιμοποιεῖται στὶς ὀδονταλγίες. Γιὰ τίς προλήψεις ποὺ ὑπάρχουν στὸν ἑλληνικὸ λαὸ γιὰ τὸ φυτὸ αὐτὸ, βλ. Ὁρφανίδου, *Γεωπονικὰ Δ'*, σ. 79. Ἀπὸ τὴν Ἄρτα ὁ Λ. Α. Τατσιόπουλος, δ. π., σ. 200 ἀναφέρει ὅτι χρησιμοποιοῦσαν σκάρφη βρασμένη μέσα σὲ κρασί. Και ἀπὸ τὴ Θεσσαλία ὁ Γ. Μέγας μᾶς πληροφορεῖ, *ΕΛΑ* δ. π., σ. 183, γιὰ τὴ χρῆση ἀφεψήματος τῆς ρίζας σκάρφης με ξίδι γιὰ τὸ πλύσιμο τοῦ στόματος, ἐνῶ στὴν Κέρκυρα τοποθετοῦν στὸ πονεμένο δόντι χυμὸ

μέ κρασί και βράσεται και πλή-
νε τους οδόντας.

19. Ἐτερον εἰς δόντιον ὅπου πο-
νοῦν Ἐ᾽παρε ροσμάριον και βάλε
μέβαμβάκη και εἶναι δόκιμον
20. Όταν τρέχει ἔμα ἀπό τήν μήτην
κάψε κέρατο βοδιουῦ κάμετο σκό-
νη και φύσισέτο μέ καλάμει.¹
- Εἰς τήν μήτην ὁμοίως όταν ἔχει
θέρμει βάνετο εἰς τὸ φαγητὸν νά
τρώγει και τὸν περνᾷ ἡ θέρμη.
21. Ὅταν ἔχει ἀσπράδι³ τὸ ὀμμάτι
τοῦ ἀνθρώπου = που Ἐ᾽παρε τοῦ
κοράκιου τήν χολήν και ὕψον⁴
τριμένον καλὰ και βάλετα εἰς τὸ
ὀμμάτιο εἶναι καλόν.
22. Εἰς Ὀφθαλμοῦς ὅπου δὲν βλέ-
πουν Ἐ᾽παρε καπνῖα και ζουμῆ
ἀπηγάνου⁵ ἀνακατωσέτα και ὀ-

κρασί και βράσε την και πλύνε/
τους οδόντας.

ιθ. Ἐτερον εἰς δόντιον ὅπου πονοῦν:/
ἔπαρε ροσμάριον και βάλε μέ
βαμβάκη και εἶναι δόκιμον./

κ. Ὅταν τρέχη αἷμα ἀπό τήν μύτην,
κάψε κέρατο βοδιουῦ, κάμε το σκό-
νη και φύσησέ το μέ καλάμει./

- Εἰς τήν μύτην ὁμοίως, ὅταν ἔχη
θέρμη,² βάνε το εἰς τὸ φαγητὸν/ νά
τρώγη και τὸν περνᾷ ἡ θέρμη./

κα. Ὅταν ἔχη ἀσπράδι τὸ ὀμμάτι
τοῦ ἀνθρώπου, / ἔπαρε τοῦ κορά-
κιου τήν χολήν και ὕψον τριμ-
μένον καλὰ και βάλε τα/ εἰς τὸ ὀμι-
μάτιο, εἶναι καλόν.

κβ. Εἰς ὀφθαλμοῦς ὅπου δὲν βλέ-
πουν :/ ἔπαρε καπνῖα και ζουμῖ
ἀπηγάνου ἀνακατωσέ τα και ὀ-

σκάρφης μέ βαμπάκη (Νοσηῆ Α. Ζωηροῦ Πασᾶ, *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, Λαογρ. ΙΑ', σ. 129). Ὅλα ὅμως τὰ παραπάνω φαίνονται νά 'ναι θυγατρικὲς συνταγὲς ἀπ' τὸν Διοσκορίδη πού συμβουλεύει : «... ἐψηθεὶς δὲ ἐν ὄξει (ὁ ἐλλέβορος ὁ μέλας) ὀδονταλγίας πραῦνει...» (π. "Υγλης" *Ἱατρ.*, IV, 162, 3. Βλ. και Κ. Γκανιάτσα, Ἠπ. Ἔστ. τεύχ. 266-7-8, σ. 396

1. Κοίτη και τὴ συνταγὴ πού ἀναφέρει ἀπὸ τὰ Ψάρᾶ ὁ Μ. Πατιδούσης, *Τὸ αἷμα στὶς δεισιδαίμονες συνήθειες και τὴν δημώδη ἱατρική*. Λαογρ. 29, σ. 267.

2. Τὴν ἴδια δηλ. συνταγὴ πού χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴ ρινορραγία μπορούμε νά τὴ χρησιμοποιήσουμε και γιὰ τὴ θέρμη.

3. Ἀσθένεια στὸν κερατοειδῆ χιτῶνα τοῦ ὀφθαλμοῦ (ἄ. νεφέλιον). Ἀπὸ τὸ ἐπιθ. ἄσπρος+ κατάλ. - ἀδι.

4. Ὁ γύψος. Ἡ ἐκπτώση τοῦ γ πρὶν ἀπὸ τὸ ι (και ποτὲ πρὶν ἀπὸ τὰ ἀδρά α, ο, υ) μέ ἓνα διάμεσο πνευματώδες γ εἶναι συνηθισμένη στὰ νέα ἑλληνικά : *ρολόι, μοιρολόι, ἀνώι, κατώι* κλπ. (Γ.Ν. Χατζιδάκι, *MNE* 2, σ. 345). Βλ. πάλι και τὸ τοπων. Ὑψά (= τὰ Γυψά) στὴ Σύρο και ὕψος (ἀντὶ γύψος) στὴν Κρήτη και Πελοπόννησο (Γ.Ν. Χατζιδάκι, ὁ.π., σ. 418).

5. Ὁ πήγανος ὑποδεικνύεται και ἀπὸ τὸν Διοσκορίδη, π. "Υγλης" *Ἱατρ.* III, 45, 3-4, σὰ θεραπευτικὸ μέσο ὀφθαλμικῶν παθήσεων : «ἔστι δὲ και ὄξυωπὲς (τὸ πήγανον) ... και τὰς ἐν ὀφθαλμοῖς περιωδυνίας σὺν ἀλφίτοις καταπλασθὲν πραῦνει ...» και «... ὁ δὲ χυλὸς (τοῦ πήγανου) ... και ἀμβλυωπίας βοηθεῖ μετὰ μαράθου χυλοῦ και μέλιτος ἐγγριόμενος ...».

ταν δακρίζουν οἱ ὀφθαλμοὶ βάλ-
λετα ἐπάνω διῶ τρεῖς φοραῖς
καὶ καθαρί = ζονται

ταν /δακρύζουσαν οἱ ὀφθαλμοί, βάλ-
λε τα ἐπάνω δυό τρεῖς φορὲς
καὶ καθαρίζονται.

23. Ὄταν τρεχουσαν τοῦ ἀνθρώπου
τὰ ὀμάτια Ἐπαρε ξηράφη καὶ
ξήρισαι τὴν κέφη¹ στὴν κορυφήν
βάλε νισιατήρι² εἰς ἓνα σακούλη
καὶ βάλετο εἰς κεφαλὴν.

κγ. Ὄταν τρέχουσαν τοῦ ἀνθρώπου
τὰ ὀμάτια :/ ἔπαρε ξυράφι καὶ
ξύρισε τὴν κέφη στὴν κορυφήν,
βάλε νισιατίρι εἰς/ἓνα σακούλι καὶ
βάλε το εἰς κεφαλὴν./

24. Ὄταν ὁ Ἄνθρωπος λιγοθυ-
μάει Ἐπαρε ξηρὸν Βασιλικὸν
καὶ βάλετον σὲ νερὸν ἢ σὲ ἄσπρο
κρασί νὰ μουσκεψεὶ καὶ ἄς πινῆ

κδ. Ὄταν ὁ ἀνθρωπος λιγοθυ-
μάη,/ ἔπαρε ξηρὸν βασιλικὸν καὶ
βάλε τον σὲ νερὸν ἢ σὲ ἄσπρο
κρασί/ νὰ μουσκέψη καὶ ἄς πίνῃ./

25. Βάλσαμον διὰ πονον καρδιάς.
Ἐπαρε σαπούρα³ δρ. 12. σμίρ-
να⁴ δρ. 12. καρούφαλα δρ. 12
εἰνακρόκου δρ. 4 καὶ βάλετα εἰς
μίαν ποτζαν⁵ καὶ κρεμασέτα εἰς
τὸν Ἥλιον νὰ σταθοῦν ἡμέρες
40. καὶ τσηγένετα τὸ βάλσα-
μον καὶ στραγγιζέτον καὶ δι-

κε. Βάλσαμον διὰ πόνον καρδιάς :/
ἔπαρε σαπούρα δρ. 12, σμίρνα δρ.
12, καρούφαλλα δρ. 12, ἱνα κρό-
κου δρ. 4 καὶ /βάλε τα εἰς μίαν
πότζαν καὶ κρέμασέτα εἰς τὸν ἡ-
λιον νὰ σταθοῦν ἡμέρες 40./Καὶ
'τσι γένετα[ι] τὸ βάλσαμον καὶ
στράγγιξέ τον καὶ δίδετο εἰς

1. Ἡ λ. ἀγνωστὴ. Ἴσως πρόκειται γιὰ τὸ θαλάσσιο πτηνὸ *κέφφος* (ὁ) > *κέφφος* > *κέφος* (κ. λούφος). Γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ γένους, βλ. Γ. Χατζιδάκι, *MNE 1*, σ. 66. Πρβ. Μ. Φιλήντα, *Γλωσσολογία*. Γ', 222.

2. *Νισιατίρι*, *νισιατίρι* καὶ *νισαντίρι* εἶναι τὸ ἀμμωνιακὸ ἀλάτι (τουρκ. *nişadır*). Στὸ Βελβεντὸ οἱ βοσκοὶ χρησιμοποιοῦσαν νισαντίρι γιὰ τὸν πονόματο τῶν ζώων, ὅπως ἀναφέρει ἡ Ἀθ. Κακούλη - Τζινίκου, *Τοπικὰ λαογραφικὰ θέματα* στὸ 95 φύλλο τῆς ἐφη-
μερίδας «ΤΟ ΒΕΛΒΕΝΤΟ».

3. Γνωστὸ στὴν Ἱππειρο τὸ ρ. *σαπουριάζω* καὶ *σέπουμι*. Τὸ *σαπούρα* (= ξεριζω-
μένα λάχανα καὶ μαζεμένα σὲ σωρὸ) μετὰ τὴν παραγωγικὴν κατάληξη -ουρα (λατιν. -ura). Ἀπὸ τὴ μεταφορικὴ σημασία τῆς λέξης (= πράγματα ἀχρηστα χωρὶς ἀξία) εἶναι δυνατὸ νὰ ὑποθέσουμε τὴν παραγωγή τῆς λ. κατευθεῖαν ἀπὸ τὸ λατιν. *saburra* = τὸ ἔρμα τῶν πλοίων, ἢ σαβούρα.

4. Ἡ σμίρνα ὑποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὸν Διοσκορίδην, π. *Ἰγλῆς Ἰατρ.*, I, 64, 3, ἀπρὸς ὀρθόπνοιαν καὶ πλευρᾶς πόνον καὶ θώρακος.

5. *Πότζα* καὶ *πότσα* ἀναφέρει ὁ Μπόγκας, δ.π. Β', σ. 56 ἀπὸ τὴν Πολύτσανη τῆς Βορ. Ἱπείρου ἓνα εἶδος γάλικινῆς κατασάρλας μετὰ χωνευτὸ κάλυμμα. Ἴσως ἡ λ. ἀπὸ τὸ βεν. *bozza* (= λάκκος ὕδατος, τέναγος).

δε το εἰς χρεῖαν σου¹.

χρεῖαν σου./

26. Ὅποιος δὲν ἠμπορεῖ νὰ βαστᾷ τὸ κατουρό του Ε"παρε δώδεκα φουσκες τοῦ γουρνιοῦ καὶ κάφετες καὶ κάμετες σκόνη σὰν καφῆς καὶ νὰ τὸ κάμης εἰς δίω τὸ μισὸ νὰ τὸ πίνει μὲ ζεστὸ κρασί τὸ βράδι καὶ τάλλο τὸ μισὸ τὴν ἄλλην τὴν βραδιάν.

κστ. Ὅποιος δὲν ἠμπορεῖ νὰ βαστᾷ τὸ κάτουρό του,/ ἔπαρε δώδεκα φουσκες τοῦ γουρνιοῦ καὶ κάφετες καὶ κάμετες σκόνη/σὰν καφῆς καὶ νὰ τὸ κάμης εἰς δύο, τὸ μισὸ νὰ τὸ πίνει μὲ ζεστὸ/κρασί τὸ βράδι καὶ τ' ἄλλο τὸ μισὸ τὴν ἄλλην τὴν βραδιάν./

27. Διὰ πονόματον

Ε"παρε ἓνα ἀσπράδι² αὐγοῦ καὶ βάλετο εἰς ἓνα ποτήρι καὶ βάλε καὶ ροδόσταμα καὶ ἀνακατοσέτα μὲ ἓνα ξυλάκι νὰ γένει σὰν ἀληφή καὶ ἐκεῖνον τὸν ἀφρὸν βάνετο μὲ βαμβάκι στὰ μάτια

κζ. Διὰ πονόματον :/

ἔπαρε ἓνα ἀσπράδι αὐγοῦ καὶ βάλετο εἰς ἓνα ποτήρι καὶ βάλε /καὶ ροδόσταμα καὶ ἀνακάτωσέτα μὲ ἓνα ξυλάκι νὰ γένη σὰν/ ἀλοιφή καὶ ἐκεῖνον τὸν ἀφρὸν βάνε το μὲ βαμβάκι στὰ μάτια./

28. Ἐτερο εἰς Ὀφθαλμούς ὁποῦ ἔχουν ἕμα ἔπαρε ἓνα μηλο κίτρινον ξηνόμηλο καὶ στομπισέτο καὶ στράγγιξε τὸ ζουμὴ του εἰς τὰ μάτια καὶ τὰ στραγγίσματα δέσετα ἐπάνω.

κη. Ἐτερο εἰς ὀφθαλμούς ὁποῦ ἔχουν αἷμα :/ ἔπαρε ἓνα μῆλο κίτρινον ξινόμηλο καὶ στομπισέ το καὶ στράγγιξε /τὸ ζουμὴ του εἰς τὰ μάτια καὶ τὰ στραγγίσματα δέσε τα ἐπάνω./

29. Ἐτερον ἔμπλαστρον διὰ τὰ μάτια Ε"παρε ἓνα αὐγοῦ ἀσπράδι καὶ ἓνα φλιτζιάνη ῥακὶ καλὸ καὶ σαπούνη καὶ ἀνακατοσέτα καὶ τὰ κάμεις ἔμπλαστρον καὶ

κθ. Ἐτερον ἔμπλαστρον διὰ τὰ μάτια :/ ἔπαρε ἓνα αὐγοῦ ἀσπράδι καὶ ἓνα φλιτζιάνη ρακὶ καλὸ καὶ σαπούνη/ καὶ ἀνακάτωσέ τα καὶ τὰ κάμεις ἔμπλαστρον καὶ

1. Ἡ ἴδια συνταγὴ ἀναφέρεται καὶ σὲ γιαιτροσόφι ἀπὸ τὸν κώδικα Ἀλεξ. Οἰκονόμου, ἱατροῦ ἐξ Ἰωαννίνων, ποῦ ἀνῆκε στὴ συλλογὴ τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη καὶ τώρα βρίσκεται στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, γιὰ ἄλλο ὅμως θεραπευτικὸ σκοπὸ : « Βάλσαμον διὰ τὸν ὕπνον : Σάμπουρ δράμα 12, σμύρνα δράμα 12, καροῦφαλα δράμα 12, κρόκον δρ. 10. Βάλε ρακὶ νὰ τὰ σκεπάσῃ δάκτυλα 3. Νὰ σταθοῦν ἡμέρας 4 εἰς τὸν ἥλιον διὰ νὰ γίνη καὶ ἀν θέλῃς ἀκόμη περισσότερο».

2. Καὶ στὸ Διοσκορίδῃ ἦταν γνωστὴ, π. Ὑγίης Ἰατρ., II, 50, ἡ χρῆσις τοῦ αὐγοῦ σὰν θεραπευτικὸ μέσου γιὰ τὰ μάτια : « . . . ἡ δὲ λέκιθος αὐτοῦ ἐφθῆ χρῆσιμη πρὸς ὀφθαλμῶν περιωδυνίας . . . » καὶ « . . . τὸ δὲ λευκὸν αὐτοῦ ὠμὸν <δν> ψύχει, ἐμπλάττει, παρηγορεῖ ἐγχυματισθὲν ἐπὶ ὀφθαλμῶν φλεγμαινόντων».

τὰ βάνεις εἰς τὸ μέ=τοπον
ῶρας 24.

τὰ βάνεις εἰς τὸ μέ/τωπον ῶρας
24.

30. Διὰ βήχαν παλεῶν καὶ νέων
Ἐπαρε σύκα¹ καλὰ καὶ βάλετα
εἰς ἓνα ἀγγεῖον καὶ σκεπασέτα
μὲ ξίδι καὶ ἀφίκετα μία βραδιά
εἰς τὰ ἄστρα² καὶ τὸ ταχύ σάν
συκοθεῖς νὰ φάγῃς τὸ ἓνα καὶ
τὸ βραδί τὸ ἄλλο καὶ ὅταν θὰ
πλαγιάσεις τὸ ἄλλο καὶ κάμετο
διω καὶ τρεῖς φορὲς καὶ κόπτε-
ται ὁ Βήχας.

λ. Διὰ βήχαν παλαιὸν καὶ νέ-
ον :/ ἔπαρε σύκα καλὰ καὶ βάλε τα
εἰς ἓνα ἀγγεῖον καὶ σκέπασέ τα/
μὲ ξίδι καὶ ἀφικέ τα μία βραδιά
εἰς τὰ ἄστρα καὶ τὸ ταχύ, σάν
σηκωθῆς,/νὰ φάγῃς τὸ ἓνα καὶ
τὸ βράδι τὸ ἄλλο καὶ ὅταν θὰ
πλαγιάσης τὸ ἄλλο/ καὶ κάμε το
δύο καὶ τρεῖς φορὲς καὶ κόπτεται
ὁ βήχας./

31. Ὅποιος ἔχει...

Ἐπαρε σαρικόλια³ ἄσπρα ὅπου
εἶναι ἀπὸ κάτω στάς πέτρας καὶ
κοπανισέτα καὶ εὐγαλε τὸ ζουμί
τους καὶ νὰ τὸ πίνει μὲ κάντιω
νὰ τὰ ἀνακατώσεις βράδι ταχύ
2. καὶ 3. φορὲς

λα. Ὅποιος ἔχει.../

ἔπαρε σαρικόλια ἄσπρα, ὅπου εἶναι
ἀπὸ κάτω στάς πέτρας, καί/
κοπάνισέ τα καὶ ἔβγαλε τὸ ζουμί
τους καὶ νὰ τὸ πίνη μὲ κάντιο.
Νὰ/ τὰ ἀνακατώσης βράδι ταχύ
2 καὶ 3 φορὲς./

32. Διὰ τὸ Ἄλογο ὅπου δὲν ἤμπο-
ρεῖ νὰ κατουρίσι Ἐπαρε καὶ γρά-
ψε εἰς τοῦ ἀλόγου τὸ ὄνυχιον
ἢ ἄλλω Ζῶον ὅτι καὶ ἂν εἶναι νὰ
γράψεις αὐτὰ τάλόγλα φησον

λβ. Διὰ τὸ ἄλογο ὅπου δὲν ἤμπο-
ρεῖ νὰ κατουρήση :/ ἔπαρε⁴ καὶ γρά-
ψε εἰς τοῦ ἀλόγου τὸ ὄνυχιον
ἢ ἄλλο ζῶον⁵, ὅ,τι καὶ ἂν εἶναι,/νὰ
γράψῃς αὐτὰ τὰ λόγια : Φισῶν,

1. Καὶ ὁ Ἄετιος (*Aet. VIII*, 58), συμβουλεύει : « ... σῦκα ξηρά, λιπαρὰ βαπτό-
μενα εἰς οἶνον ἀκρατον λαμβανόμενα βήχας παραμυθεῖται ... » καὶ ἀργότερα ὁ Ἀγάπιος,
Γεωπ. σ. 81 « τὰ ξηρά ὠφελοῦσι εἰς τὸν βήχαν ... ».

2. Βλ. σ. 261, σημ. 4.

1. Πρόκειται ἢ γιὰ «ἄσπρα σαλιγκάρια» (ὄποκορ. τοῦ 8ψ. μεσαιῶν *σαλιγκας* < *σά-
λιαγκας* < *σάλιακας* < ἐπιθ. *σιαλικός* — Ἀνδριώτης) ἢ γιὰ τὸ φυτό *lythium salicaria*
τὴν ἄγνον τοῦ Διοσκ., 8. π. I, 103 RV. : « ἄγνος οἱ δὲ ἄγονον, οἱ δὲ λύγον ... Αἰγύ-
πτιοι σοῦμ, Ῥωμαῖοι σάλιξ μαρίνο ... », (Κοίτ. καὶ Χελδάιχ - Μηλιαράκη, *Τὰ δημῶδη
ὀνόματα τῶν φυτῶν*, Ἐν Ἀθ. 1925, σ. 143) μὲ τὴ συνθησιμένη στά νέα ἑλληνικὰ ἐ-
ναλλαγὴ τῶν ὑγρῶν λ-ρ (Γ. Χατζηδάκι, *MNE* 2, σ. 323) καὶ γιὰ τίς δυὸ περιπτώ-
σεις (*σαλιγκάρια* > *σαριγκάρια* > *σαρικόλια* ἢ λατ. *sulicaria* > *σαρικόλια*).

4. Οἱ ἀποστεωμένους ἐκφράσεις τῶν ἱατροσοφικῶν κειμένων μπαίνουν κι ἐκεῖ ὅπου
δὲ χρειάζονται καθόλου.

5. Ἡ ὅποιοιδήποτε ζῶου.

γεῶν τίγρις καὶ εὐφράτης καὶ τοῦ περνά.

Γεῶν, Τίγρις καὶ Εὐφράτης/ καὶ τοῦ περνά¹.

33. Ἔτερον ἔπαρε τοῦ ἀνηθοῦ² τὸν σπóρον καὶ βράσεται με νερόν καὶ δόστω νά πῖει

λγ. Ἔτερον : / Ἔπαρε τοῦ ἀνηθοῦ τὸν σπóρον καὶ βράσε τον με νερόν καὶ δῶσ' του νά πῖη./

34. Διὰ πόνον κεφαλιού Ε'παρε ἀψὶ ξίδι καὶ βράσεται καὶ βρέχε στούπια ζεστά καὶ πλάκωσε τὴν κεφαλῆν.

λδ. Διὰ πόνον κεφαλιού:/ ἔπαρε ἀψὶ ξίδι καὶ βράσε το καὶ βρέχε στούπια ζεστά καὶ πλάκωσε τὴν κεφαλῆν./

35. Παιδὶ ὅπου δὲν κοιμάται τὴν νύκτα ἔπαρε τοῦ ὄφη τὸ ροῦχο καὶ κάψεται καὶ κάμετο σκόνην καὶ ἀνακα = τσέτο με παλεῶ κρασί καὶ ἄληφε τὴν μήτην του καὶ κοιμάται

λε. Παιδὶ ὅπου δὲν κοιμάται τὴν νύκτα :/ἔπαρε τοῦ ὄφη τὸ ροῦχο καὶ κάψε το καὶ κάμε το σκόνην καὶ ἀνακά/τωσέ το με παλαιὸ κρασί καὶ ἄλειφε τὴν μύτην του καὶ κοιμάται./

36. δοκιμῆ τοῦ ἀρόστου Ζῆ ἢ ἀποθένει³ Ε'παρε ζυμάρι καὶ στάδιῶ τοῦ κριπτοῦ μέρους ἀνάμεσα εἰς τὴν φύσιν τοῦ νεροῦ εἰς τὰ διὰ ποδάρια εἰς τὰ διὰ μάγουλα νά σταθ = οὖν ὥραν μίαν καὶ εὐγάλετα δόσετα εἰς ἓνα χινάρι καὶ

λστ. Δοκιμῆ τοῦ ἀρόστου ζεῖ ἢ ἀποθένει :/ ἔπαρε ζυμάρι καὶ στά δυὸ τοῦ κριπτοῦ μέρους, ἀνάμεσα εἰς τὴν/φύσιν τοῦ νεροῦ, εἰς τὰ δυὸ ποδάρια, εἰς τὰ δυὸ μάγουλα, νά σταθ/οὖν ὥραν μίαν καὶ ἐβγάλε τα, δῶσε τα εἰς ἓνα χηνάρι καὶ

1. Τὴν ἴδια συνταγὴ γιὰ τὴ δυσουρία ζῶων βρίσκουμε καὶ στὸ πρῶτο χφ. (Σ10).

2. Πρόκειται γιὰ τὸ μοναδικὸ εἶδος ἀνήθου ποὺ εὐδοκίμει στὴν Ἑλλάδα, τὸ *anethum ridolfia segetum*. Ἄς σημειωθῆ ἔδῳ ὅτι τὸ ἀνήθον τὸ ὁποῖο ταύτιζαν πολλοὶ με τὸ ἀνησον εἶναι τελείως διαφορετικὸ ἀπ' αὐτὸ (Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 2, σ. 602).

Τὸ ἀνήθον συνιστᾷ καὶ ὁ Ἄρετ. Ὁξ. Νούσ.Β', 9, 2 γιὰ τὴν «Θεραπεία τῶν κατὰ τὴν κύστιν ὀξέων παθῶν»: «... καταιοεῖν δὲ τὴν κύστιν λίπαι, συχνῶ ξὺν πηγάνῳ καὶ ἀνήθῳ».

3. Εἶναι γνωστὸ πὺς ἡ ἀγωνία γιὰ τὸ μέλλον εἶχε ἀπασχολήσει καὶ τοὺς ἀρχαίους, ποὺ, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, χρησιμοποιοῦσαν τὸ ὄργανο τοῦ «Πεδοσίριδος» ἢ «τὴν σφαῖραν τοῦ Δημοκρίτου» γιὰ τὴν πρόγνωση τῶν γεγονότων ποὺ ἀφοροῦσαν τὴ ζωὴ, τὸν θάνατο, τὴν υγεία, τὴν θεραπεία κλπ. τῶν ἀνθρώπων (Γ. Πουρναρόπουλος, Ἱστορία Ἱατρικῆς σ. 93 - 96).

ἂν τὰ φάγει δὲν ἀποθνήσκει.¹

ἂν τὰ/φάγη δὲν ἀποθνήσκει.

37. Ἐτερον

Ἐπαρε ἓνα ποτίρι νεροῦ καὶ δό-
σετου νὰ πῖει καὶ ὅσο ἀπομείνει ρί-
ξετο ἀπάνω εἰς ἓνα σκυλί καὶ ἂν
τινακτῆ τῆς ὥρας αὐτῆς δὲν ἀπο-
θνήσκει ἡμὲν καὶ ἀργίσει θέλει
ἀροστίσει πολὺ ἡμὲν καὶ δὲν τι-
νακτῆ ὀλότελα θέλει νὰ ἀποθάνει
ἐξ ἀποφάσεως.²

λζ. Ἐτερον :/

ἔπαρε ἓνα ποτήρι νεροῦ καὶ δώ-
σε του νὰ πῖη καὶ ὅσο ἀπομείνει/ ρί-
ξε το ἀπάνω εἰς ἓνα σκυλί καὶ, ἂν
τινακτῆ τῆς ὥρας αὐτῆς, δὲν/ ἀπο-
θνήσκει, εἰ μὲν καὶ ἀργήσει θέλει
ἀρρωστήσει πολὺ, εἰ μὲν καὶ δὲν /τι-
νακτεῖ ὀλότελα, θέλει νὰ ἀποθάνη
ἐξ ἀποφάσεως.^{3/}

38. Ἐτερον

Ἐπαρε τοῦ ὥρος τοῦ ἀσθενῆ καὶ
πάρε καὶ ἓνα ποτήρι γάλα γυ-
ναικὸς νὰ ἔχει ἀρσενικὸ παιδί καὶ
ρίξε τὸ γάλα ἀπάνω στὸ ὥρος καὶ
ἂν σταθῆ ἀπάνω τὸ γάλα δὲν ἀπο-
θνήσκει ἡμὲν καὶ κατιβῆ κάτω
ἀποθνήσκει.⁵

λη. Ἐτερον :/

ἔπαρε τοῦ ὥρος⁴ τοῦ ἀσθενῆ καὶ
πάρε καὶ ἓνα ποτήρι γάλα γυναι-
κὸς, /νὰ ἔχη ἀρσενικὸ παιδί, καὶ
ρίξε τὸ γάλα ἀπάνω στὸ ὥρος καὶ
ἂν σταθῆ/ἀπάνω τὸ γάλα, δὲν ἀπο-
θνήσκει, εἰ μὲν καὶ κατιβῆ κάτω,
ἀποθνήσκει./

39. Ἀλιφῆ εἰς φαγοῦραν ἀρχιδιὸν

λθ. Ἀλοιφῆ εἰς φαγοῦραν ἀρχιδιῶν:/

1. Σχεδὸν ἴδια συνταγή, τόσο στὰ θεραπευτικὰ μέσα, ὅσο καὶ στὸν τρόπο τῆς ἐκφρα-
σης, βρίσκουμε καὶ στὸν ἱατροσοφικὸ κώδικα τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων (ἀρ. 1165, σελ.
236 ν) : «Ἐπαρε ζυμάρη καὶ βάλε εἰς τὰς μασχάλας τοῦ ἀσθενοῦς καὶ τὸ πρόσωπον καὶ
τὰ ποδάρια ἀπὸ κάτω καὶ ἄς κάμη μίαν ὥραν, τότε αὐτὸ εὐγαλε καὶ ρίξετο τῆς χήνας·
καὶ εἰ μὲν τὸ φάγει ἡ χήνα ζῆ ὁ ἀσθενής, εἰ δὲ καὶ δὲν τὸ φάγει ἀποθνήσκει».

2. Παρόμοιο τρόπο διάγνωσης βρίσκουμε καὶ στὸν Ἀέτιο (*Aet. VI, 24*) : «διά-
γνωσις δὲ σοι ἔστω τοῦ ἀπηλλάχθαι τοῦ κινδύνου τὸν ἀνθρώπου ἐκ τούτων· κατάπλαττε
τὸ ἔλκος καρύεις βασιλικοῖς λειοτάτοις, τῇ δὲ ἐξῆς ἐπιλύσας παράθου τὸ κατάπλασμα
εἰς βρώσιν ἀλεκτρονίου ἢ ἀλεκτορίδι. εἰ γὰρ φαγοῦσα ἡ ὄρνις μὴ ἀποθάνη, τότε εἰς οὐλήν
ἔγει τὸ ἔλκος ὡς ἀπηλλαγμένου τοῦ κινδύνου τοῦ πάσχοντος».

3. Ὅπως δὲ ποτε.

4. Τὸ οὔρος.

5. Ἄλλο γιαιτροσόφι ποὺ δημοσιεύεται στὸν 80 τόμο (1953 - 54) τῆς Ἐπετ. Κέντρου
Λαογραφίας, σ. 35 - 36, ἀναφέρει : «Διὰ νὰ γνωρίσης ἀσθενῆν, ἐάν ἀποθνήσκη. Ἄς κάμη
νερὸν εἰς ἓνα γυαλί καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἄς στάξῃ καὶ μιὰ γυναικίκα, ὅπου νὰ ἐγέννησεν ἀρ-
σενικὸν παιδί, ὀλίγον γάλα κάμποσες ἀρανίδες ἀπὸ τὸ γάλα τῆς καὶ ἂν στέκη τὸ γάλα
πληκτὸν ἀπάνω εἰς τὴν κορυφὴν δὲν ἀποθνήσκει, καὶ ἐάν σκορπίσῃ τὸ γάλα μὲ τὸ νερὸν
καὶ μειξῇ, ἀποθνήσκει ὁ ἀρρωστος· ἀκόμιν μὲ τὸ νερὸν τοῦ ἀρρώστου βρέξε τζουκνίδες
ἰκεῖ ὅπου εἶναι φυτιμέναι καὶ ἐάν μαρανθοῦν τὴν δευτέραν ἡμέραν, ἀποθνήσκει ὁ ἀρρω-
στος».

ἔπαρε τρεμεντίνα¹ καὶ δαυνόλα-
δο² καὶ νισατίρι ἀνά δράμια 5
καὶ κάμετα ἀλιφῆ καὶ ἄλιφε τὴν
φαγούραν.

ἔπαρε τρεμεντίνα καὶ δαφνόλα-
δο καὶ νισατίρι ἀνά / δράμια 5
καὶ κάμε το ἀλοιφῆ καὶ ἄλειφε τὴν
φαγούραν./

40. Ἄλιφῆ νὰ θρέφῃ καὶ νὰ τραβᾷ
τακοκαλα ἔπαρε ῥετσίνι 46 δρ.
κερί 30 δρα ἐλεόλαδον 46 ἀξοῦγ-
γος κριαρίσον 95 δράμια

μ. Ἄλοιφῆ νὰ θρέφῃ καὶ νὰ τραβᾷ
τὰ κόκαλα :/ ἔπαρε ρετσίνι 46 δρ.,
κερί 30 δρ., ἐλαιόλαδον 46, ἀξοῦγ-
γος/ κριαρίσιον 95 δράμια.

41. Ὁ³ ποιος ἔχει σιλινιασμὸν ἔπαρε
ἑπτὰ κουκοία³ σπόρο τῆς πιγο-
νέας καὶ ἓνα κου = κῆ⁴ ρούσκον⁴
ἄκρατον τρίψῃ πότισσον μὲ ζουμῆ
ἀπιγάνου καὶ πιγονέας πότισσον
φορὲς πέντε εἰς χάσῃ φεγγαριού⁵
καὶ χάνεται τὸ δαιμόνιον ἐξ ἀπο-
φάσαιος μὲ τὴν δύναμην τοῦ θεοῦ.

μα. Ὁποῖος ἔχει σίληνιασμόν :/ ἔπα-
ρε ἑπτὰ κουκοία σπόρο τῆς πιγο-
νέας καὶ ἓνα κου/κί ροῦσκον
ἄκρατον τρίψι, πότισσον μὲ ζουμὶ
ἀπηγάνου/καὶ πηγονέας, πότισσον
φορὲς πέντε εἰς χάσῃ φεγγαριού/
καὶ χάνεται τὸ δαιμόνιον ἐξ ἀπο-
φάσεως μὲ τὴν δύνα/μιν τοῦ θεοῦ./

42. Μεταφερθὲν ἀπὸ μικρὸν φιλα-

μβ. Μεταφερθὲν ἀπὸ μικρὸν φυλλά-

1. Χαρακτηριστικὰ ὁ Διοσκ., π. *Υλῆς Ἰατρ., I, 71, 2, ἀναφέρει : «ἔστι δὲ πᾶσα
ρητίνη . . . πρὸς τε τὰ ἰχωροροοῦντα ὕδατα σὺν μέλιτι καὶ ἐλαίῳ καὶ πρὸς κνησμὸν αἰδοί-
ου».

2. Ὁ Κ. Γκανιάτσας, ἔ.π., σ. 229 ἀναφέρει πῶς ἡ μεζερεΐνη, καυστική οὐσία ποῦ
προέρχεται ἀπὸ τῆ δάφνης, ἐχρησιμοποιεῖτο ἐξωτερικῶς καὶ κατὰ χρονίων δερματικῶν
παθήσεων. Δὲν ὑποδεικνύεται λοιπὸν χωρὶς λόγο τὸ δαφνόλαδο, ποῦ εἶναι ἴσως ἡ ἴδια ἡ
μεζερεΐνη, ὡς θεραπευτικὸ μέσο στὴν παραπάνω συνταγή.

3. Κόκκοις.

4. Πρόκειται γιὰ τὸ φυτὸ *όξυμυρσίνη* ἢ *ἀκανθώδης* (*ruscus aculeatus*) ἀπὸ τὴν
οἰκογένεια τῶν λειριδῶν.

5. Πολὺ δραστικὴ γιὰ τὶς ἀσθένειες θεωρεῖται ἡ ἐπήρεια τῆς σελήνης. Ἡ ἀσθένεια
εἶναι σὲ ἔνταση ἢ σὲ ὑψωση ἢ ἡ σελήνη εἶναι «πλήθουσα ἢ φθίνουσα» : «Εἶναι στά,φεγ-
γάρια του» λέγουν γιὰ τοὺς παροδικὰ θυμωμένους. Ἡ λαϊκὴ αὐτὴ πίστη εἶναι ἐντονώτερη
γιὰ τὶς ψυχικὰς ἀσθένειες ἰδιαιτάτα δὲ γιὰ τὸν σεληνιασμό, ἀσθένεια στὴν ὁποία ἡ σε-
λήνη ἀπὸ ἀρχαιότατους χρόνους μέχρι σήμερα ἔδωσε τὸ ὄνομά της. «Ἄς μὴ μᾶς διαφεύγῃ
καὶ τὸ γεγονός ὅτι καὶ στοὺς μέσους χρόνους διτηρεῖτο ἡ ἀντίληψις αὐτή, ὅπως μᾶς δεί-
χνουν τὰ Ἀμφιλόχεια τοῦ Φωτίου καὶ τὸ *Περὶ σεληνιασμοῦ συνταγμάτων* τοῦ Μιχ. Ψελλοῦ.
Ἡ συγκομιδὴ ἐπίσης τῶν διαφόρων βοτανῶν καὶ συστατικῶν τῶν μαγικῶν φίλτρων γί-
νεται στὴ χάσῃ ἢ τῇ γέμισῃ τοῦ φεγγαριοῦ ἀνάλογα μὲ τὰ ἀποτελέσματα ποῦ προσδοκᾷ
κανεῖς. Ἐνῶ ἐπικρατοῦν αὐτὰ γιὰ θεραπευτικὸς σκοποὺς οἱ γεωργοὶ καὶ οἱ ποιμένες τῆς
Κῶ (*Λαογρ.*, IΔ', σ. 281 καὶ IΣΤ', σ. 72) τὴ σπορὰ τῶν χωραφῶν καὶ τὴν κουρὰ τῶν
προβάτων τὴν κάνουν στὴ γέμισῃ τοῦ φεγγαριοῦ (κατὰ «τὸ ὅμοιον καὶ ἀνάλογον» :
γέμισῃ - εὐφορία, χάσῃ - ὀλιγοκαρπία).

- διον ὅταν ἔχουν φαγούραν καὶ εἶ-
ναι κόκκινα διὰ τὰ μάτια. ἔπαρε
2 δρ. ζαπόκρι μισὸν ποτήρι κρα-
σὴ καλὸ καὶ βάνης εἰς τὴν φω-
τιὰν καὶ βράζει νὰ μείνη τὸ μισό. Ἐ-
πειτα βρέχη τὰ ὀμμάτια μὲ ὀλί-
γον βαμβάκι δυὸ φορές ἢ καὶ 3
καὶ νὰ φιλάγεται ἀπὸ ἐνάντια
φαγιτά.
43. Διὰ πονοκέφαλον ἔπαρε βούζια
βρασέτα μὲ ξηδι καλῶ καὶ πλά-
κωνε τὸ κεφάλη ἐπάνω καὶ δέναι
τὸ κεφάλη μὲ πολλὰ μανδύλια.
44. Ἑρμενία τῆς θέρμης 2 δρ. νισια-
τίρι. 2 δρ. μοσκοκάριδον εἰς τρία
νὰ τὰ μεράσεις καὶ νὰ τὰ πίνει
μὲ νερόν
45. Διὰ τὰ ὀδόντια δέσε σκόρδον²
ὀλίγον καὶ ἄλας εἰς τὸ χέρι εἰς
τὸ μέρος ὅπου σὲ πουνὶ ἀνινε
ἐπάνω ἢ κάτω νὰ σταθῆ ὥρας
24.
46. Διὰ τὰ Ὀμμάτια ὅταν πονοῦν
1 δρ. οὐζερλίκη³ 3 δρ. φακῆ 1
δρ. μαυροπίπερο καὶ ἓνα ἀσπράδι
τοῦ αὐγοῦ⁴ νὰ τὰ κάμεις σκόνη
καὶ νὰ τὰ βάλεις εἰς τὸ μέτω =
- διον. Ὅταν ἔχουν φαγούραν καὶ εἶ-
ναι κόκκινα διὰ τὰ μάτια:/ ἔπαρε
2 δρ. ζαπόκρι¹, μισὸν ποτήρι κρα-
σὴ καλὸ καὶ τὰ/βάνεις εἰς τὴν φω-
τιὰν καὶ βράζει νὰ μείνη τὸ μισό. Ἐ-
πειτα/βρέχι τὰ ὀμμάτια μὲ ὀλίγον
βαμβάκι δυὸ φορές ἢ/καὶ 3 καὶ
νὰ φυλάγεται ἀπὸ ἐνάντια φαγη-
τά./
- μγ. Διὰ πονοκέφαλον:/ ἔπαρε βούζια,
βράσε τα μὲ ξίδι καλὸ καὶ πλά-
κωνε τὸ κεφάλη/ἐπάνω καὶ δένε
τὸ κεφάλη μὲ πολλὰ μανδύλια./
- μδ. Ἑρμενεία τῆς θέρμης :/ 2 δρ. νι-
σιατίρι, 2 δρ. μοσκοκάριδον εἰς τρία
νὰ τὰ μεράσης καὶ νὰ τὰ πίνει/ μὲ
νερόν.
- με. Διὰ τὰ ὀδόντια :/ δέσε σκόρδον
ὀλίγον καὶ ἄλας εἰς τὸ χέρι εἰς
τὸ μέρος ὅπου σὲ πινεῖ,/ἂν εἶναι
ἐπάνω ἢ κάτω, νὰ σταθῆ ὥρας
24.
- μστ. Διὰ τὰ ὀμμάτια, ὅταν πονοῦν:/
1 δρ. οὐζερλίκι, 3δρ. φακῆ, 1
δρ. μαυροπίπερο καὶ ἓνα ἀσπράδι/
τοῦ αὐγοῦ νὰ τὰ κάμεις σκόνη
καὶ νὰ τὰ βάλεις εἰς τὸ μέτω/

1. Ἄγνωστη ἢ λέξη.

2. Ζεστό καὶ ψημένο τὸ σκόρδο χρησιμοποιεῖται καὶ στὴν Ἄρτα γιὰ τὸν πονόδοντο, ὅπως ἀναφέρει ὁ Λ.Α. Τατσιόπουλος, ὁ.π., σ. 200, ὅπως καὶ στὰ Ζαγοροχώρια (Δ. Κρε-
κούκια, Ἐνα παλαιὸ Ζαγορήσιο γιαιτροσόφι, Ἀθήνα 1973, σ. 15). Στὴν Κρήτη πάλι
μασοῦν σκόρδο γιὰ τὸν πονόδοντο, ὅπως ἀναφέρει ἡ Εὐδ. Φραγκάκι, ὁ.π. σ. 182.

3. Σύμφωνα μὲ τὸν Θ. Κωστάκη, Ἡ Ἀνακού, σ. 286 οὐζερλίκι (τουρκ. *üzerlik*)
σημειώνεται ὡς ἀπήχανος.

4. Βλ. σ. 264, σημ. 3.

- πον με ὀλίγον βαμβάκι ὥρας 24
47. Διὰ Πονοκέφαλον Χόρισον ἕνα λειμόνι εἰς τρία κομμάτια¹ καὶ νὰ τὸ πασπαλίσης με ὀλίγον καϊφέν ἔπειτα βάλτο εἰς τὸ μέτωπον καὶ εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ Κεφαλιοῦ
48. Διὰ Βήχαν ἤγουν κάρκαλον² βάλε δεκα κόμπους³ μυγαλόλαδο εἰς ἕνα φλιτζιάνει νερόν χλιαρόν καὶ μισόν δρ. κάντιο καὶ πίετο.
49. Διὰ τὸ ἀφτί τὰ χαμόμηλα βάλταβρασμένα εἰς ἕνα ἡπρίκη⁴ καὶ ἄς πιγένη ὁ ἀχμὸς⁵ εἰς τὸ αὐτὶ ὅπου πάσχει τὸν πόνον
50. Εἰς δάγκαμα Ὀφεις οὐμὴ γένετο 3 δρ. ἀφζώνη 3 δρ. νισιατίρι 3. κεφάλια σκόρδα⁶ βάλτα με
- πον με ὀλίγον βαμβάκι ὥρας 24./
- μζ. Διὰ πονοκέφαλον :/ χώρισον ἕνα λειμόνι εἰς τὰ τρία κομμάτια καὶ νὰ τὸ πασπαλίσης/με ὀλίγον καϊφέν. Ἐπειτα βάλ' το εἰς τὸ μέτωπον καὶ εἰς τὰ πλευρὰ/ τοῦ κεφαλιοῦ.
- μη. Διὰ βήχαν, ἤγουν κάρκαλον :/ βάλε δέκα κόμπους μυγαλόλαδο εἰς ἕνα φλιτζιάνει νερόν χλιαρόν/καὶ μισόν δρ. κάντιο καὶ πίετο./
- μθ. Διὰ τὸ ἀφτί :/ τὰ χαμόμηλα βάλ' τα βρασμένα εἰς ἕνα ἡπρίκι καὶ ἄς πηγαίνη/ ὁ ἀχμὸς εἰς τὸ ἀφτί ὅπου πάσχει τὸν πόνον./
- ν. Εἰς δάγκαμα ὄφεις οὐ μὴ γένοιτο :/ 3 δρ. ἀφζόνι, 3 δρ. νισιατίρι, 3. κεφάλια σκόρδα, βάλ' τα με

1. Ἀπὸ τὴν Εὐ. Φραγκάκι πάλι (δ.π., σ. 130) πληροφοροῦμαστε ὅτι στὴν Κρήτη : «Τὰ πράσινα λεμόνια κομμένα φέτες ἐπιτίθενται στοὺς κροτάφους τῶν πασχόντων ἀπὸ κεφαλόπονον.

2. Κάρκαλος στὴν Ἠπειρο (Εὐ. Μπόγκας, δ.π. Α', σ. 159) λέγεται ὁ πολὺ στεγνὸς ὁ κατάξερος. Βήχας κάρκαλος = ξηρόβηχας (βλ. ἐπίσης καὶ τὰ : καρκαλέτσος (τό), καρκαλέτσους (ὁ) καὶ στὴ Δρόβιανη τῆς Β. Ἠπείρου κάρκαλος = ὁ κοικιότης). Σύμφωνα με τὸν Μπόγκα ἢ λ. κάρκαλος προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχ. κάγκανο > κάγκαλον > κάρκαλον. Ἴσως ὁμως ἡ ἀρχὴ τῆς λέξης βρισκεται στὴν λ. καρκάλι (= τὸ προγοῦλι τοῦ κόκορα, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνθρώπου), ἀφοῦ γνωρίζουμε ὅτι στὸν ξηρόβηχα τὸ μέρος ποῦ ὑποφέρει εἶναι ὁ λαιμὸς. (βλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Ἐτυμολογικά, Ἐθνῶ 35, σ. 191).

3. Ἡ σταγόνα, ἢ πολὺ μικρὴ ποσότητα (βλ. καὶ Σ70).

4. Μικρὸ δοχεῖο με λαβὴ γιὰ τὴν παρασκευὴ διαφόρων ἀφεψημάτων ἰδιαίτερα καφε (τουρκ. *ibrik*).

5. Ἡ θεραπεία τοῦ αὐτιοῦ ποῦ πονάει με «ἀχμὸς» ἦταν γνωστὴ καὶ στὸ Διοσκ., δ.π. I, 56 ποῦ ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ : «... δεῖ δὲ ποιμάσαντα τὴν χύτραν καὶ περιπλάσαντα πηλῷ τιτράναι κατὰ μέσον τὸ πῦμα καὶ οὕτω δέχεσθαι εἰς τὴν εὐρυχωρίαν τοῦ ὠτός τὸν ἀτμόν».

6. «Ἐπιτήδεια δὲ τούτοις καὶ τὰ μικτὰ πάντα καταπλάσματα, οἷον σκόροδα λεῖα ...» συνιστᾷ ὁ Ἀέτιος (Ἄετ. π. δακν., σ. 269) καὶ ἄλλοι, (Ἄετ. π. δακν., σ. 283) : «ἰσχυρότατον γὰρ ἐπ' αὐτῶν ἐστὶ βοήθημα ἢ σκορδοφαγία ...», ἀπὸ ηὗρος τοῦ Διοσκ. π. Ὑλης Ἰατρ. II, 152,2 «... σκόροδον ... ἐχεοδήκτοις καὶ αἰμορροῦσιν ἀμιόζει ...».

Ξινόγαλα ἤγουν μαρκάτο¹ καὶ
ἄλιψε ὅλον τὸ μέρος ὀλόγυρα -

Ξινόγαλα, / ἤγουν μαρκάτο καὶ
ἄλειψε ὅλον τὸ μέρος ὀλόγυρα. /

51. Διὰ τὴν θέρμη η. ² σπιρζὰ μαυρο-
πίπερο νὰ τὰ κάμεις σκόνη 10.
δρ. ρακὶ καὶ ἄς τὰ ἐνώσει καὶ τὰ
διῶ καὶ ὅταν ἔχει τὴν θέρμη ἄς
τα πίνει. ³

να. Διὰ τὴν θέρμη : η. σπιρζὰ μαυρο-
πίπερο νὰ τὰ κάμεις σκόνη, 10.
δρ. ρακὶ καὶ ἄς τὰ ἐνώσει καὶ τὰ
δυὸ καὶ ὅταν ἔχη τὴν θέρμη ἄς τὰ
πίνη.

52. Εἰς πονοκέφαλαν Ἐπαρε καν-
φορόλαδον καὶ ἄληψε τὸ μέτω-
πον βάλει καὶ ἓνα πανάκι λινοῦ
ἀφοῦ τὸ ἀλείψει

νβ. Εἰς πονοκέφαλαν : ἔπαρε καν-
φορόλαδον καὶ ἄλειψε τὸ μέτω-
πον, βάλει καὶ ἓνα πανάκι λινοῦ,
ἀφοῦ τὸ ἀλείψει.

53. Διὰ τὴν θέρμην μλὰ χερζὰ χα-
μέντρο⁴ 2. ὀκάδες νεροῦ νὰ βρά-
σει καὶ νὰ μίνει τὸ ἓν τέταρτον

νγ. Διὰ τὴν θέρμην : μιὰ χερζὰ χα-
μέντρο, 2 ὀκάδες νεροῦ νὰ βρά-
ση καὶ νὰ μείνη τὸ ἓν τέταρτον.

54. Διὰ πονόματον 3. αὐγὰ νὰ εὐγά-
λης τὸ ἀσπράδι⁵ εἰς ἓν τζιανάνκι⁶
καὶ νὰ πάρεις ἓν κομμάτι στήψι
νὰ τὸ ἀνακατόσης μὲ τὸ κομμάτι
εὐς ὅτου νὰ ψισθῆ καὶ τὸ βράδι
ὅταν πλαγιάσης νὰ τὸ δέσεις καὶ
τὸ πρῶτ' ὅταν σικωθῆς πρὶν νὰ
φάγης τίποτες νὰ φτίσεις εἰς ἓν

νδ. Διὰ πονόματον : / 3 αὐγὰ νὰ ἐβγά-
λης τὸ ἀσπράδι εἰς ἓν τζιανάνκι
καὶ νὰ πάρης / ἓν κομμάτι στύψη,
νὰ τὸ ἀνακατώσης μὲ τὸ κομμάτι
εὐς ὅτου νὰ / ψισθῆ καὶ τὸ βράδι,
ὅταν πλαγιάσης, νὰ τὸ δέσης καὶ
τὸ πρῶτ', / ἔταν σηκωθῆς, πρὶν νὰ
φάγης τίποτες, νὰ φτίσης εἰς ἓν

1. Βλ. καὶ τὸ μαρκάτι = τὸ γιαιούρτι ἀπὸ τὸ βλάχ. *markatu* (Μπόγκας, ὁ.π., Β', σ. 227). Ἴσως ὑπάρχει σχέση καὶ μὲ τὰ μάγκαλος-μαγκαλιέται (λέξεις γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ὄργασμοῦ τῶν προβάτων).

2. Προφανῶς ἑλληνικὴ γραφὴ τοῦ ἀραβικοῦ ἀριθμοῦ 8.

3. Τὸ πιπέρι καὶ τὸ ρακὶ ἀναφέρονται σὰν κατασταλτικὰ τῆς θέρμης καὶ στὸ γιαιτροσόφι (ἀριθμ. 7, 8) ποῦ δημοσιεύει ὁ Δημ. Κρεκούσιας, ὁ.π., σ. 7 - 8.

4. Πρόκειται γιὰ τὸ θάμνο *chamaedrys* (*teucrium chamaedrys*). Ἡ λ. στὸ β' συνθετικὸ τῆς φαίνεται ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴ λ. δέντρο, ἀφοῦ ἡ δρυς σὲ πολλὰ μέρη ὀνομάζεται δέντρο (τό) καὶ δέντρος (ὁ). Ἄξια γιὰ σημείωση εἶναι καὶ ἡ ὀνομασία *dentraghi* (Κέρκ.) τοῦ *teucrium chamaedrys*.

5. Βλ. σ. 264, σημ. 3.

6. Ἡ λ. τοῦρκικὴ *zanak* < ἑλλ. μετγν. *σαννάκιον* = τὸ περσικὸ πιάτο (Ἀνδριώτης). Βλ. καὶ σ. 252, σημ. 1.

μαῦρο λιγένη¹ καὶ νά πάρης ἕν κομάτι ραστόκ καὶ νά τὸ ἀνακατόσης ἕως ὅτου θέλει κοκκινίσει καὶ ἀπὸ τὸ σιάλι ἀληψε τὰ ὀμάτια σου διῶ τρεῖς πρωινές καὶ ὑγιαίνει πάραυτα ὅτι πόνος καὶ ἄν εἶναι.

μαῦρο/λιγένι καὶ νά πάρης ἕν κομάτι ραστόκ² καὶ νά τὸ ἀνακατώσης/ἕως ὅτου θέλει κοκκινίσει καὶ ἀπὸ τὸ σιάλι ἀλειψε τὰ ὀμάτια σου/ δυὸ τρεῖς πρωινές καὶ ὑγιαίνει πάραυτα ὅτι πόνος καὶ ἄν εἶναι./

55. Εἰς Σελινιασμόν Ἐπαρε τὸ χόρτον ὅπου λέγουν σέρβικα βουτρομά³ ἀλλὰ πρὶν εὐγῆ ὁ ἥλιος καὶ νά προσέξης νά μόνον καὶ ὄχι μόνον καὶ νά εὐγάλεις δέκα ρίζες ταῖς μὲν ἑννέα νά ταῖς τρώγεις ἀπὸ κάθε πρωτὶ Ἀρχίζοντας τρίτην ἡμέραν πρὶν εὐγῆ ὁ ἥλιος καὶ τὸ δέκα = τον νά τὸ ῥαψῆ ἐπάνω του καὶ ἐν 40 ἡμέρες νά φυλάγεται ἀπὸ κάθε κατάχρησι.

νε. Εἰς σεληνιασμόν :/ ἔπαρε τὸ χόρτον, ὅπου λέγουν σέρβικα βουτρομά, ἀλλὰ/ πρὶν ἐβγῆ ὁ ἥλιος καὶ νά προσέξης νά μόνον καὶ ὄχι μόνον⁴/ καὶ νά ἐβγάλης δέκα ρίζες τὲς μὲν ἑννέα νά τὲς τρώγης ἀπὸ κάθε/πρωτὶ ἀρχίζοντας τρίτην ἡμέραν, πρὶν ἐβγῆ ὁ ἥλιος καὶ τὸ δέκα/τον νά τὸ ράψῆ ἐπάνω του καὶ ἐν 40 ἡμέρες νά φυλάγεται ἀπὸ/ κάθε κατάχρησι.

56. Διὰ δύσκολον γένναν νά καπνισθῆ μὲ κόπρον ἀλογοῦ καὶ εὐκόλυνει ἢ γένα της

νστ. Διὰ δύσκολον γένναν :/ νά καπνισθῆ μὲ κόπρον ἀλόγου καὶ εὐκόλυνει ἢ γέννα της./

57. Ἐν πονόματον Φριγανιά ἀπὸ ψωμὶ παστρικόν νά βρεχθῆ καλὰ μὲ κρασί⁶ ἄσπρο καὶ νά δεθῆ ἀπο

νζ. Ἐν⁵ πονόματον :/ Φρυγανιά ἀπὸ ψωμὶ παστρικόν νά βρεχθῆ καλὰ μὲ κρασί/ἄσπρο καὶ νά δεθῆ ἀπὸ

1. Ἡ λ. ἀντιδάνειο ἀπὸ τὴν τουρκικὴ *legen* κι αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἑλλην. *λεκάνη*. (Μπόγκας, Α', σ. 212).

2. Ἄγνωστη ἢ λ.

3. Παρὰ τὴ δῆλωση τοῦ συγγραφέα ὅτι ὁ βουτρομάς εἶναι λ. σέρβικη, μᾶλλον πρόκειται γιὰ ἑλληνικὴ λέξη σχετιζόμενη μὲ τὴ βουτομεά καὶ τὸ βούτομο (ἀρχ. οὐσ. τὸ βότυμον ἢ ὁ βούτομος). Πρόκειται γιὰ κτηνοτροφικὰ ἀγριόχορτα τῶν ἐλῶν. Ἡ κατάληξη -α κατὰ τὰ λεγόμενα εἰς Γ. Χατζιδάκι, *MNE* 2, σ. 215. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ ρ ὑφείλεται ἴσως σὲ ἐπίδραση τῆς λ. *βοῦρολο* ἢ τῆς λ. *νερό*.

4. Ἡ φράση κάπως δυσνόητη. Τὸ ἐννοιολογικὸ της περιεχόμενο πιθανῶς εἶναι : καὶ νά προσέξης ἕνα μόνον, νά μὴν εἶναι μονὸ τὸ φυτὸ. Βλ. καὶ παρακάτω ποῦ κάνει λόγο γιὰ δέκα ρίζες.

5. Ἐν = εἰς

6. « ... Ἀφοῦ τὸν γήτευε ἔκαμε ψωμὶ ψυχιὰ φρυγανιά, τῷβρεχε μὲς τὸ κρασί καὶ τῷδενε πᾶν στὸ μάτι» (Ἑλλ. Σαραντῆ - Σταμούλη, *Πῶς γιάτρευαν στὴ Θράκη*, «Θρακικὰ» 9 (1938), σ. 214).

- βραδὶς ἕως τὸ ταχύ ἄλλα¹ κρασόψωμο. ὁ ἀχμὸς εἶναι καληώτερον
- βραδὶς ἕως τὸ ταχύ, ἀλὰ κρασόψωμο. Ὁ ἀχμὸς/ εἶναι καλλιότερον.
58. Ἐν Γένναν ἔπαρε ὀκτῶ ἐνεᾶ ἀυγά νᾶ βρασθοῦν καλὰ καὶ ὁ ζωμὸς νᾶ δοθῆ τῷ δυστοκούσῃ νᾶ τὸ πίνει καὶ ἐλευθερωθήσεται.
- νη. Ἐν² γένναν:/ ἔπαρε ὀκτῶ-ἐννιά ἀυγά νᾶ βρασθοῦν καλὰ καὶ ὁ ζωμὸς νᾶ δοθῆ τῆ/δυστοκούσῃ νᾶ τὸ πίνει καὶ ἐλευθερωθήσεται.
59. διὰ δίσκολον γέναν νᾶ καπνισθῆ με κόπρα ἀλόγου καὶ εὐκολίνη ἢ γένα της
- νη. Διὰ δύσκολον/γέναν : νᾶ καπνισθῆ με κόπρα ἀλόγου καὶ εὐκολύνει/ἢ ἢ γέννα της./
60. Ἀλιφὴ διὰ νᾶ ξεράνης τὰς πλιγας
- Ξ. Ἀλοιφὴ διὰ νᾶ ξεράνης τὰς πλιγας./
61. Ὄταν πιασθῆ οἱ φωνοὶ τοῦ ἀνθρώπου
- Ξα. Ὄταν πιασθῆ ἡ φωνὴ τοῦ ἀνθρώπου./
62. Εἰς γενέκα ὀποῦ εἶναι ἀγγαστομένη καὶ πεθάνῃ τὸ παιδί ἔπαρε ἀψιθιά³ πολλοὶ καὶ βρασέτι καλὰ με νερό καὶ δοσέτο νᾶ τὸ ποίνη καὶ πεύτι ἀφεύκτος.
- Ξβ. Εἰς γεναίκα ὀποῦ εἶναι ἀγγαστομένη [ρ]ωμένη καὶ πεθαίνει τὸ παιδί:/ ἔπαρε ἀψιθιά πολλή καὶ βράσε τη καλὰ καὶ πέφτει ἀφεύκτως./

1. Δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὸ σύνδεσμο ἀλλά, ἀλλὰ γιὰ τὸ ἰταλ. *ala* > *alla* = κατὰ τὸν τρόπο, σάν (ἀλὰ φράγκα, ἀλὰ γαλλικὰ κλπ.). (Ἄνδριώτης).

2. Ἐν εἰς

3. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ χρῆση τῆς ἀψιθιάς καὶ στὸν Αἰλιανό, *Περὶ ζώων*, IX, 33 : « (Τὸ ἀβρότονον) ζῶω δ' οὖν πονηρῶ πολέμιόν ἐστι, καὶ ἀναίρει τὴν ἑλμινθα, ἥπερ οὖν ἐπὶ πλέον ἰούσα θηρίον γίνεται σπλάγχχνος μὲν ἐντικτόμενον . . . ».

Γ. ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Τὰ δυὸ παραπάνω γιατροσόφια ἀποτελοῦν δυὸ ἀρκετὰ ἐκτεταμένα κείμενα γραμμένα στὸ βόρειο γλωσσικὸ ἰδίωμα. Παρὰ τὶς ἐπιδράσεις τῆς λόγιας ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας καὶ τῶν προτύπων ποὺ χρησίμεψαν σὰν πύργους γιὰ τὴν ἀντιγραφὴ ἔχι μόνον τοῦ χφ. Μ, ποὺ ρητὰ τὸ ἀναφέρει, ἀλλὰ καὶ τοῦ Σ, ἡ δύναμη τῆς λαϊκῆς γλώσσας εἶναι ἀρκετὰ ἔντονη.

Παρακάτω ταξινομῶ τὰ γλωσσικὰ φαινόμενα, ποὺ παρουσιάζονται στὰ δυὸ αὐτὰ κείμενα, τόσο τὰ φωνητικὰ ὅσο καὶ τὰ μορφολογικά. Θὰ γίνουν ἐπίσης παρατηρήσεις στὸ λεξιλόγιό τους.

Ὅπως προανέφερα, ἡ γλώσσα καὶ τῶν δύο χειρογράφων ἀνήκει στὸ βόρειο γλωσσικὸ ἰδίωμα καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν κώφωση τῶν ἄτονων ε καὶ ο, ποὺ τρέπονται σὲ ι καὶ υ ἀντίστοιχα, ὅπως καὶ ἀπὸ τὴν ἐξασθένιση μέχρι βαθμοῦ ἐξαφάνισης τῶν ἄτονων ι καὶ υ.

1. ΦΩΝΗΤΙΚΑ

1. **ε>ι**: ἀλιπόπουρη (Σ75α), βάλι (Σ3 - Σ51), βράσι (Σ34α), βρέχι (= βρέχε, Μ42), γιρεύει (Σ20 - Σ33 - Σ35 - Σ40 - Σ41α - Σ51 - Σ69), γιρεύουν (Σ2 - Σ17), δέσι (Σ55), εἰκισετέσιρες (Σ68α), εἶτι (= εἶτε, Σ3 - Σ11), ἰνα (= ἔνα· ἡ κώφωση ἐδῶ πραγματοποιεῖται παρὰ τὴν ὑπαρξὴ τόνου - Μ25), ἔχι (= ἔχε, Μ2 - Μ9), θεραπεύσαι (Σ4α - Σ9), θεραπεύται (Σ5β - Σ19 - Σ85), ἰατρεύται (Σ75 - Σ98), κάμι (= κάμε, Σ2-Σ16 - Σ26), κατιβῆ (Μ 38), κίφαλης (Σ4), κόβιται (Σ60), κριμῦδι (Σ59), λέγεται (Σ54α - Σ66), μι (= μὲ Σ37), νιραντζόφλουδα (Σ22), παστρίφτη (Μ5), πιστέτες (Μ16), ριβίθια (Σ2 - Σ13α), σίληνιασμόν (Σ84 - Μ41), σιδιρένιο (Σ75α), τέσιρους (Σ10), φοβάσι (Σ97) φτινήν (Σ103) φυλάγεται (Μ42), χιλιδονιοῦ (Σ65-Σ76 - Σ80).

2. **ο>υ**: ἀγριουσκιᾶς (Σ24) ἀδιάκιπον (Σ36), ἀνακάτισε (Σ26), ἀνακάτισον (Σ15 - Σ17 - Σ25 - Σ82α - Σ88 - Σ89), εἰκισετέσιρες (Σ68α), ἐπάνυ (Σ79-Σ84), κρόκυ (Μ25), κύκλυ (= κύκλω Μ13), μελτζιβόλασο (Μ8), πλάκισε (Σ18 - Σ42), πλάκισον (Σ13 - Σ17 - Σ46 - Σ57 - Σ76), πυνεῖ (Μ45), τόπυ (Σ70), χυλή (Μ8).

3. **ι>ι**: σπ'ριά¹ (Σ94).

1. Παρὰ τὰ ἀντίθετα λεγόμενα ἀπὸ τὸν Εὔ. Μπόγκα, ὁ.π. Α', σ. 361, ὅτι ὁ πληθυντικός τῆς λ. σπ(υ)ρι = κόκκος, δὲ σχηματίζεται μὲ ἐκπτώση τοῦ υ (δηλ. σπυριά καὶ ἔχι σπ'ριά).

4. $\mu > \nu$: ζ'μι (Σ2 - Σ47α - Σ54 - Σ71 - Σ90), σ'μι (Σ27), π'τρα (Σ4α).
5. Ἄντικώφωση : *ετιᾶς*¹ (Σ13β - Σ54), *κεκίδι* (Σ36α), *πεπερόριζα*² (M11), *στούμπesson* (Σ 13 - Σ50).
6. Μεταβολὴ φωνηέντων ἀπὸ γειτνίαση συμφώνων :
 e ἀντὶ i
 α) Ὑγρῶν (λ, ρ) : ἀπολένεται³ (Σ12), βούτερον⁴ (Σ14 - Σ15 - Σ38 - Σ42), γλετώνει (Σ65), κιετρνάδα (Σ85), λεσσιάρικο (Σ35) νὰ πάρε (=νὰ πάρη M5) τύλεξον (M5), φλετζιάνι (M3), πάλε (M5).
 β) Ἐρρίνων (μ, ν) : κύμενον (Σ22), ἐρμενεΐα (M44), μεράσης (M44).
 u ἀντὶ i :
 α) Ὑγρῶν : γαρούφαλαν (Σ27), γαρούφαλο (Σ8), πρῶσμα⁵ (Σ8 - Σ42)
 o ἀντὶ e :
 α) Ἐρρίνων : γρόμωσε (Σ40), γρόμισέ την (Σ68α).
 7. Πρόθεση φωνηέντων : ἀπερνάει (Σ38 - Σ71), ὄγλυγορώτερον (Σ5α), ὀμαντζούνη (Σ75), ὀτζέφλιον (Σ9).
 8. Ἀφαίρεση φωνηέντων : γελάδας (M1), γαίλνει (Σ21), λοιφή (Σ50), μυγδαλόλαδον (Σ3), μυγδαλόλαδο (M48), φεδρόνας (Σ28), δόντιον (M19).
 9. Ἐκπτώση φωνηέντων : γ'ροννίσιο (Σ55-Σ57), γουρ'νιοῦ (M26)
 10. Ἀνάπτυξη ἡμιφών. i : σκαμίνα (=σुकάμινα Σ7), σκαῶτι (=σुकώτι Σ64α), φιλτζιάνι (Σ5β) λειμόνη (Σ104 - M3 - M47), πληγγιές (M13).
 11. Μετάθεση φωνηέντων : κατώφιλον (=κατώφλιον Σ 78).
 12. Ἀνάπτυξη φωνηέντων : ἀνθορώπου (Σ29), ἀπηρίγανον (Σ14), μαστιόχα⁶ (Σ37).
 13. Ἀφομοίωση : ἀγγαστρομένη (M62), ἀλαφοκέρατον (Σ30), ἀπάνω (M7 - M13 - M38), ἀφαλόν (Σ47), λεβίδες (M15), πακάκους (Σ76), πεπερόριζα (M11), ποπάνισον (Σ70).
 14. Ἀνομοίωση : χουλιάρια⁷ (Σ39), μάλαθρο (Σ70).

1. Ὁ Γ.Ν. Χατζιδάκις πιστεύει (MNE 2, σ. 343) ὅτι τὸ e ἀντὶ τοῦ i στὴ λ. *εταά*, προήλθε ἀπὸ τὸ e τῆς λ. *ελαιά* ἀπὸ τὴν ὁμοίωσιν τῶν φύλλων.

2. Προληπτικὴ ἀφομοίωση.

3. Πιθανῶς ἡ ἐξέλιξις τοῦ ρ. ἀκολούθησε τὸν παρακάτω δρόμο : ἀπολύω > ἀπολύ-νω > ἀπολένω μὲ πιθανὴν ἐπίδραση τοῦ σημασιολογικὰ ἀντίθετου δένω.

4. Βλ. Ἄθηνά 4 (1892), σ. 470.

5. Βλ. Γ.Ν. Χατζιδάκι, *Φωνητικά*, Ἄθηνά 24 σ. 23.

6. Τὸ ο ἴσως ἀπὸ ἐπίδραση τῆς λ. *μαστιχόδεντρο*.

7. Βλ. Γ.Ν. Χατζιδάκι, MNE 2, σ. 284.

15. **Ἀναλογία** : γένεται (M25), γένη (M5-M12-M27-Σ80), γέρονν (Σ100), ροζιδόσταμον (Σ48), Ὀκτωμβρίου (ἐπικεφαλ. χφ. M), ὑγιατεύεται (M4).
16. **Παρετυμολογία** : ἀνδρόγενον¹ (Σ92 - M8), γεναίκα (M62), σκιαντζόχοιρον² (Σ26) ἐξοσχάδες (M2), βασιλιακόν (Σ2).
17. **Ψευδῆς ἀποκατάστασις** : μαρανθόσπορον³ (Σ5β), ἀνθόσπορον (= ἀνηθόσπορον Σ14).
18. **Μετάθεση συμφώνων** : σράκος>φάσκον (Σ54α), πρωινὸ>πωρον⁴ (M4 - M7)
19. **Ἐκπτώση συμφώνων** :
 α) τοῦ γ : παίνει (Σ6), φαητόν (Σ23), ὕφον (M21).
 β) τοῦ β : θεραπείσαι (Σ9), φέγει (Σ78), θεραπέιται (Σ85), θαμάξη (Σ87) νερόπιασμα (= νευρόπιασμα Σ102).
20. **Ἀνάπτυξη ἀλόγου ἔρρινου** : ἀγγεῖον (M30), στρανγγιξέ τον (M25), στράγγιξε (M28).
21. **Ἀνάπτυξη συμφώνων** : ἀκούγει (Σ88), ἀπερνάγει (Σ71), ἔγνοια (Σ100), καγῆ (M12), λόγει (M8), πγῆς (M9), πγῆ (Σ104-M12).
22. **Συμφωνικά συμπλέγματα** : φτ>πτ : ἀπτόν (=αὐτόν Σ84).
 φτ>φκ : φκιάσε (Σ74), φκυάρι (Σ75α).
 σσ>θθ>θ : παθαλείψης⁵ (Σ16).
 νθ>ντζ ἢ ντσ : σκαντζόχοιρον⁶ (Σ15 - M2), σκιαντζόχοιρον (Σ16).
 νθ>θθ>θ : ἀφιθιά⁷ (M62) κολοκόθι (Σ37, βλ.

1. Ἀπὸ τὸ γενῶ (βλ. Γ.Ν. Χατζιδάκι, *MNE 1*, σ. 567, σημ. 1).

2. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ *i* παρετυμολογικά πρὸς τὸ σκιά (ὁ σκαντζόχοιρος εἶναι ζῶο νυκτόβιο) ἢ τὸ σκιάζομαι (ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ πόσο δευδὸ ζῶο εἶναι).

3. Ἴσως ἀπὸ παρετυμολογικὴ ἐπίδραση τῆς λ. ἄνθος.

4. Σύμφωνα μετὰ τὸν Τσομπανάκη, (*Μικρὴ συμβολὴ στὴν ἐξέλιξη τοῦ νεοελληνικοῦ φωνηεντισμοῦ*, Ἀφιέρ. στὴ μνήμη τοῦ Μαν. Τριανταφυλλίδη, σ. 429) ἔχουμε στὴ λ. πωρονὸ τὸ φαινόμενο τῆς ἔκκρουσης).

5. Πρόκειται γὰρ τὰ ρ. πάσσω + ἀλειφ(β)ω Ἡ μετατροπὴ τοῦ σσ σὲ θθ ἀναφέρεται καὶ ἀπὸ τὸν Γ.Ν. Χατζιδάκι, *MNE 2*, σ. 422, στὴν «Περὶ Ἰκαρίας διαλέκτου» μελέτῃ του. Βλ. ἐπίσης καὶ τὸν χρονικὸ καὶ ὑποθετικὸ σύνδεσμο θάν (<άν) ἀπὸ τὴν Ἰμβρο (Ν.Π. Ἀνδριώτη, *Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς Ἰμβρου*, Ἀθηνᾶ 42 (1930) σ. 170).

6. Βλ. καὶ Χρ. Παντελίδου, Ἐτυμολογικά, Ἀθηνᾶ 38, σ. 59, ὅπως καὶ Στ. Δεινάκι, *Γλωσσικά*, Ἀθηνᾶ 38, σ. 71.

7. Βλ. Γ. Ἀναγνωστοπούλου, *Κρητικὰ ιδιώματα*, Ἀθηνᾶ 38, σ. 159.

καὶ τὸν τύπο *κολοκύνθι* τῆς Σ68).
μφ>νφ : *κανφορόλαδον* (M52)
λ + σύμφ.>ρ + σύμφ. : *ἀρμυρόν* (Σ1 - Σ23).

2. ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑ

- Τόνος** : *ἀγγειὸν* (Σ39), *ἀλατίσειη*¹ (Σ105), *ἀνακατώσεια* (M11), *ἀνακατώσειο* (M9 - M10), *ἀνηθοῦ*² (M33), *βρασέια* (M43), *βρασέη* (M62), *δωσέτο* (M62), *ἐβγάλετα* (M36), *ἐμπλαστόν* (Σ91), *ἐμπλάχτρον* (Σ14), *στομαχίου*³ (M15), *στομίον* (M15), *στούπια* (M34), *τὸ τᾶχυν* (ἐπίθ. = τὸ ταχινό, τὸ πρωινὸ Σ51), *τάχινες* (Σ37), *ὄλην* (Σ20), *χοβολήν*,⁴ (M7), *κονκία* (= ὁ σπόρος M41), *ἐνῶ κονκιά* (= τὸ κονκί, ὁ κύαμος Σ17).
- Κλίση** : *γαῖδαριου*⁵ (Σ25), *γαριφαλον*⁶ (Σ27), *γουρνιου* (ἀπὸ ὄνομ. τὸ *γουρνί* > *γουρνί* M26), *τοῦ ζοῦ* (γεν. σχηματισμένη ἀπὸ ὄνομ. τὸ ζὸ Σ104), *καϊφέν* (παρὰ τὴν ξενικὴ προέλευση ἢ λ. προσαρμοσθήκε στὸ κλιτικὸ σύστημα παίρνοντας στὸ τέλος τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς αἰτ. - ν M47), *τέσ κόνιδες* (M16) τοῦ κοράκου (παράξενη γενικὴ ποῦ προϋποθέτει ὄνομ. ὁ *κόρακος* M21) τοῦ *δφη* (ἐδῶ σὺν πρωτόκλιτο : ὁ *δφης* (M35), ἀλλὰ καὶ *δφεως* (M50), *στάς πέτρας* M31), *τοῦ πλάτανος* (Σ55), *τοῦ στήθου* (Σ102), *τὸ στόμαχον*⁷ (αἰτιατ. Σ40), *τέσσιρους* (Σ10).
- Γένος** : *ἄφρην* (Σ20), *ἄσπηρ θυμιάμα* (Σ51), *τὸν κρασίον*, (Σ28) *ἔπαρε ραβέτι καλὸν καὶ κάψε τον* (Τὸ -ν τοῦ *κάψε τον* ἀναλογικὰ πρὸς τὴν κατάληξιν τοῦ προηγούμενου *κάλων* M3α), *κόπρος*, ὁ (M10), ἀλλὰ καὶ *κόπρα*. τὰ (M59), *τούς πλάτες* (πληθ. σχηματισμένος σὺν ἀπὸ

1. Ἡ προστακτικὴ καὶ στὰ δυὸ χειρόγραφα βρίσκεται σχεδὸν πάντοτε συνδεδεμένη σὲ μιὰ λέξη μὲ τὸ ἀντωνυμικὸ ἀντικείμενον ποῦ ἀκολουθεῖ. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς σύνθεσης, τουλάχιστο γιὰ τίς προπαροξύτονες καὶ προπερισπώμενες προστακτικές, εἶναι ἡ ἀνυπαρξία ἐγκλισης τοῦ τόνου καὶ ἡ διασάλευσή τῆς θέσης τοῦ μοναδικοῦ ποῦ ἀπομένει.

2. Τὸ κατέβασμα τοῦ τόνου ἀπὸ συμφυρμὸ πρὸς τὸ παρετυμολογημένον *ἀνθος* (= τὸ ἀνηθο). **Ανηθος* > *ἄνθος* > *ἀνθος* κατὰ τὸ *καμπός*.

3. Κοίτ. σ. 61, σημ. 2.

4. Ἡ μετάθεσις αὐτῆ τοῦ τόνου φαίνεται ἀναλογικὴ ἀπὸ τὸ δξύτονον πολλῶν συνθέτων μὲ β' συνθετικὸ τῆ λέξης - βολή (*ἀναβολή*, *διαβολή*, *φεγγαβολή*, *φλογοβολή*, *σπιθοβολή* κλπ.).

5. Ἀπὸ συμφυρμὸ τῶν γενικῶν *γαϊδάρου* + *γαϊδουριου*.

6. Προξενεῖ ἐντύπωσις ὁ σχηματισμὸς αὐτὸς μὲ τὴ μεσαιων. κατάληξιν -αν, ποῦ διατηρεῖται ἀκόμα στὴν Κύπρο, Πόντο, Ἰκαρία καὶ Ρόδο.

7. Ἀπὸ συμφυρμὸ τῶν αἰτιατικῶν : *τὸν στόμαχον* - *τὸ στομάχι*.

ὄνομαστ. ὁ πλάτης Σ23) μίαν τέντζερων (δηλ. ὄνομ. ἢ τέντζε-
ρος M12).

Καταλήξεις : -ίσιος : γροννίσιο (Σ55-Σ57), κριαρίσιον (M40).

-ίτσης : σταφλίτσης (Σ8), σταφλίτσης (Σ45).

-άρι : χηνάρι (M36), χηναριουῦ (Σ11).

-λίκι : οὐζερλίκι (M46).

ιον : βαμβάκιον (M14), ἀλεύριον (Σ12-Σ30-Σ44), αφτίον
(Σ88), κρασίον (Σ6), ὀμάτιο (M21) ὀδόντιον (Σ29), παι-
δίου (M6-Σ83), ποτήριον (Σ9-Σ23-Σ104), ὀτζέφλιον (Σ9),
ὀψάριον (Σ67α).

Ρήματα : κάθεσέ τα (=τοποθέτησέ τα Σ91), ξερριζώνει (=ξερριζώνεται
Σ58)

Συνηρημένοι τύποι : πονεῖ (Σ3-Σ5-Σ6-Σ16-Σ28-Σ31-Σ38-Σ59), κα-
τουρεῖ (Σ11-Σ12), περνᾶ (M20α-M32), - βασιτᾶ
(Σ92-M26), τραβᾶ (M40)-ἀσθενεῖ (Σ62)

Ἀσυναίρετοι τύποι : βρωμάει (Σ66), λιγοθυμάει (M24), ξερνάει (Σ38),
ξυπνάει (Σ86), περνάει (Σ3-Σ5α-Σ6-Σ16-Σ28-
Σ31-Σ38-Σ59), σταματάει (Σ36).

Ἀνάπτυξη ἔρρινου χαρακτήρα : φέρνει (M13), πάνει (Σ49).

Ἀπώλεια » » : φτῆ (Σ32, περάει¹ (Σ42).

Προστακτική : ἀφίκε τα² (M30), μᾶσε³ (Σ43), ἔπαρε⁴ (σὲ πολλές συντα-
γές).

Μέλλοντας : θέλει νὰ ἀποθάνη (M37), θέλει βγάλη (Σ20), δὲν θέλει νὰ
πίνη (Σ67), θέλει σκοτώσει (Σ83).

Μετοχή : κάθοντας (= καθήμενος Σ27), ἔχοντας (Σ100).

Ἀπαρέμφατο : δῶσ' του πιεῖν (Σ47β), δῶσ' του νὰ πιεῖν (Σ34α - Σ49 - Σ81 -
Σ82 - Σ87) δῶσ' της νὰ πιεῖν (Σ83), δῶσ' του ... πιεῖν
(Σ84α), δὸς πιεῖν (Σ85 - Σ89 - Σ95 - Σ101).

Ἀντωνυμίες : τίς (ὄνομ. Σ47-Σ52-Σ84), τινὰς ὄνομ. Σ55), ἀφ' ἑαυτοῦ του
(M15), ἢ ὀπου (ἄτονη) συναντιέται 8 φορές, ἢ ὀπου 3 φορές,
ἐνῶ ἢ ὀπου ἔχει τὴ μεγαλύτερη συχνότητα (13 φορές). ὀστις

1. Σύμφωνα με τὸν Γ. Π. Ἀναγνωστόπουλο, *Γλωσσικά ἀνάλεκτα*, Ἀθηνᾶ 36, σ.
75, ἡ ἐξαφάνιση τοῦ ἔρρινου χαρακτήρα σὲ ρήματα τῆς ἠπειρωτικῆς διαλέκτου πρέπει
νὰ ἀποδοθῆ σὲ γεγονός διὰ τὸ β' καὶ γ' πρόσωπο τοῦ ἐνικοῦ τὰ συμφωνητικὰ συμ-
πλέγματα πού σχηματίζονται εἶναι δυσπρόφερτα.

2. Ὁ χαρακτήρας -κ- ἀπὸ τὴν κατάληξη -ηκα τοῦ παθητ. ἀορίστου : ἀφέθην > ἀφέ-
θηκα.

3. Ἀπὸ τὸν ἀδριστο ἔμασα (Γ.Ν. Χατζιδάκι, *MNE I*, σ. 119).

4. Βλ. γιὰ τὸν τύπο Ἰω. Καραγιάννη, Ὁ «Διγενῆς Ἀκρίτας» τοῦ Ἐσκοριᾶλ,
Ἰωάννινα 1976, σελ. 183.

(Σ34 - Σ53), ταῦτα (αἰτιατ. Σ27), τίποτες (Σ2 - M54), τίποτας (Σ75α).

***Ἄρνηση** : οὔτε νὰ μὴν (Σ1).

***Ἐπιρρήματα** : θανμάσιον (= θαυμασίως Σ88), ποτές (Σ93), πολλὰ (= πολὺ Σ104), κύκλῃ (= κύκλω, κυκλικὰ M13), ὀλίγο - ὀλίγο (M13), τῆς ὥρας αὐτῆς (= ἀμέσως M37), ἐξ ἀποφάσεως (= ἀναμφιβόλως M37 - M41).

Προθέσεις : περι + αἰτ. : περι πόνον (Σ13 - Σ22), περι προσημένα (Σ21), περι θυμόν (Σ57), περι σπλήνα (Σ68), περι σιληνιασμόν (Σ84). περι + γεν. περι γυναικός (Σ80), περι παιδίον (Σ82), περι γυναικός (M6)

περι + δευτ. χρον. πρότ. : περι ὅταν δαγκάση ὄφεις (Σ76).

ἐν (= εἰς) + αἰτιατ. : ἐν πονόματον (M57), ἐν γένναν (M58).

ἐκ + αἰτ. : ἐκ ρίζαν (Σ37).

Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὲς τίς συντάξεις, στὰ παραπάνω κείμενα συναντιοῦνται καὶ προθέσεις μὲ περισσότερες ἀπὸ μία σημασίες : ἢ διὰ : δηλώνει : α) προφύλαξη ἢ ὑπεράσπιση, σὲ 41 περιπτώσεις, β) σκοπὸ σὲ 13 περιπτώσεις καὶ γ) αὐτὸ ποὺ γίνεται γιὰ χάρη κάποιου σὲ 3 περιπτώσεις. Ἡ εἰς ἐκτὸς ἀπὸ τῆ συνηθισμένη σημασία τῆς (77 φορές) δηλώνει καὶ : α) προφύλαξη ἢ ὑπεράσπιση (καὶ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν διὰ) 30 φορές¹ β) χρόνο 5 φορές² καὶ γ) διανομὴ ἢ διαίρεση 3 φορές.³

3. ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ

Ἄρχαῖες λέξεις καὶ ἀρχαιότροποι σχηματισμοί :

α) τὸ πήγανον (Σ5), συντεθλασμένα (Σ24), κάψον (Σ25), δστις (Σ34-Σ53), ἤγουν (Σ43 - Σ104 - M50), ὁμοίως (Σ37 - Σ45), τις (Σ47 - Σ52), ἀνάλυσον (Σ53 - Σ56 - Σ82), γράφον (Σ92), ψῆσον (Σ101), ταῦτα (Σ27), ἄνωθεν (M5), πῖε (M10 - M48), τῆς γυναικός (M12 - M38), τῆ δυστοκούση (M58), ἐλευθερωθήσεται (M58).

β) ἐν τῷ ἄμα (Σ10 - Σ26 - Σ101 - Σ104), ὅταν λάβωμεν μαχαίρας (Σ77), εἰ μὲν (M37), οὐ μὴ γένοιτο (M50), ἐὰν ἦ κορίτσι (Σ74).

Διπλοτυπίες :

ἄλας (Σ16 - Σ19 - Σ30 - Σ95 - M45) - ἀλάτι (Σ52 - Σ64α), ἀλεύριον (Σ12 - Σ30 - Σ44) - ἄλευρον (Σ18 - Σ21 - Σ37), ἀπάνω (5 φορές) - ἐπάνω (16 φορές), ἀπηγάνου (M41) - πηγονέας (M41), ἀποθένει (M36) - ἀποθνήσκει

1. π.χ. Εἰς γυναίκα ὁποῦ δὲν κάμει παιδί (M5).

2. π.χ. πότισον φορές πέντε εἰς χάση φεγγαριοῦ (M41).

3. π.χ. καὶ νὰ τὸ κάμης εἰς δύο, τὸ μισὸ νὰ τὸ πίνῃ (M26)

(M37), *αὔτιον* (Σ88) - *αὔτι* (M49), *ἀφιτιά* (M62) - *ἀφιτιά* (Σ83) - *ἀφιτιάς* (Σ40), *βαμβάκιον* (M14) - *βαμβάκι* (M19), *γίγη* (M7) - *γένη* (Σ80 - M5 - M11 - M27), *γιράν* (Σ76) - *γεράν* (Σ76), *γλυτώνει* (Σ53 - Σ76) - *γλετώνει* (Σ65), *γυναίκα* (Σ1 - M5 - M8 - M12) - *γενάικα* (M62), *έγγαστρομένη* (M5) - *άγγαστρομένη* (M62), *έλθη* (Σ53 - M9) - *έρθη* (M5), *κάμνει* (Σ36α) - *κάμει* (Σ31α) - *κάνη* (Σ78), *καρδίας* (Σ61) - *καρδιάς* (M25), *κηκίδια* (Σ50) - *κεκίδι* (Σ36α), *κεφαλή* (13 φορές) - *κεφάλι* (5 φορές), *κιτρινάδα* (Σ71) - *κιτερνάδα* (Σ85) - *κιτρινάδι* (M9), *τόν κόπρο* (M10) - *τήν κοπριάν* (Σ53), *κόρακα* (γεν. M8) - *κοράκον* (M21), *τό κρασίον* (Σ6) - *τό κρασι* (26 φορές), *μαντζούνι* (M4 - M11) - *όμαντζούνι* (Σ75), *μαραθόριζα* (Σ5β) - *μάλαθρο* (Σ69), *όμμάτιο* (M21) - *όμμάτι* (M21) - *μάτια* (4 φορές), *παιδίον* (Σ17 - Σ83 - M6) - *παιδί* (11 φορές), *παιδάρια* (Σ16 - Σ17 - M36) - *πόδας* (Σ10 - Σ13 - Σ13β), *πρώσμα* (Σ8 - Σ42) - *πρηστή* (Σ58), *σπυριά* (M51) - *σπριά* (Σ94), *στράκισον*¹ (Σ35 - Σ70) - *στράγγισον* (Σ72 - Σ85), *στράγγιξε* (M28) - *στραγγίσματα* (M28).

Ξένες λέξεις :

Παρά τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἠπειρωτικὸς χῶρος γνώρισε μιὰ τουρκικὴ κατάκτηση πέντε σχεδὸν αἰῶνων, παρὰ τὶς ἐμπορικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἐπαφὲς πού εἶχε μὲ τὴν Ἰταλία καὶ τὶς παντοειδεῖς ἐπαφὲς μὲ τοὺς βόρειους γείτονες, τὸ ποσοστὸ τῶν ξένων λέξεων πού συναντοῦμε σὲ τούτα τὰ δυὸ χειρόγραφα εἶναι πολὺ μικρὸ. Ὅλες αὐτὲς οἱ ξενόφερτες λέξεις βρίσκονται προσαρμοσμένες στὸ τυπικὸ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε νὰ μὴν ἔρχωνται σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ γλωσσικὸ μας αἶσθημα. Στὰ παραπάνω κείμενα οἱ περισσότερες ξένες λέξεις, ὅλες οὐσιαστικά, ἔνα ἐπίθετο καὶ μιὰ ἐπιρρηματικὴ ἔκφραση, εἶναι τούρκικες καὶ ἰταλικὲς (16 καὶ 12 ἀντίστοιχα) :

Τούρκικες : *ἀφιόνι* (Σ82 - M50, τουρκ. *afyon*, ἀπὸ τὸ ἐλλ. *όπιον*), *γιράς* (Σ76, τουρκ. *gıra*), *γκιούμι* (Σ102, τουρκ. *güüm<gügüm*), *λιγένι* (M54, τουρκ. *legeo*), *μαντζούνι* (Σ75 - M4 - M11, τουρκ. *macun*), *μπερντές* (Σ94, τουρκ. *peden*), *νισαντίρι* (M23 - M39 - M44 - M50, τουρκ. *nişadır*), *οὔζερλίκι* (M46, τουρκ. *üzelik*), *παράς* (Σ94, τουρκ. *para*), *ραβέτι* (Σ 87 - M3α, τουρκ. *ravent*), *ταζέτικος* (M9, τουρκ. *taze*), *τζιντζιφίλι* (Σ27, τουρκ. *zenzefil*), *τσιανάκι* (M54, τουρκ. *canak*), *τέντζερος* (M12, τουρκ. *tencere*), *τσόχα* (Σ27, τουρκ. *cuha*), *φλιτζάνι* (Σ5β - Σ49 - Σ51 - M3 - M9 - M29 - M48, τουρκ. *filcan*), *τέγγι* (Σ104, τουρκ. *denk*).

1. Ἡ ἐναλλαγή τῶν κ καὶ γ ἔχει ἀνάλογα παραδείγματα στὴν ἐλληνικὴ γλώσσα π.χ. *ἀκάνθιον* > *ἀγκάθι*, *κινάρα* > *ἀγκινάρα*, *ἀκίδα* > *ἀγκίδα* κλπ. καὶ φαίνεται ὅτι ἀπὸ τέτοια παραδείγματα ξεκίνησε καὶ ἡ παραπάνω διπλοτυπία. Ἴσως τὸ -κ- στὴ Σ35 συνταγὴ ξεκινήσῃ ἀπὸ ἀναλογία πρὸς τὸ «*τσάκισον*» : « ... τσάκισον αὐτά, στράκισον τὸ ζμί τους».

Ἰταλικές : ἀλά (M57, ἰταλ. *alla*), βεντούζα (Σ23, ἰταλ. *ventosa*), κάντιο (M5 - M31 - M48, ἰταλ. *candi*), κρεμέζι (Σ104, ἰταλ. *cremisi*), μαλαφράντζα (Σ75, ἰταλ. *male di Francia*), μελιζοβόλαδο (M8, ἰταλ. *melzouino*), μποτίλα (Σ7, ἰταλ. *botiglia*), πότζα (M25, ἰταλ. *bozza*), ροσμάριον (M19, βενετ. *rosmarin*), σαρκάλι (M31, λατιν. *salicarius*), σεμεσάντι (Σ87, ἰταλ. *semesanto*), τσουνκάλι (Σ40, ἰταλ. *zucca*).

Κοντὰ σ' αὐτές, τὶς τούρκικες καὶ ἰταλικές λέξεις, βρίσκονται ἀπὸ μιὰ ἀλβανικὴ (σκροῦμος - Σ48, ἀλβ. *skrum*), μιὰ βλάχικη (μαύκατος - M50, βλάχ. *makatu*) καὶ μιὰ σλάβικη (ροντι - Σ82α, σλαβ. *rutan* = μαλλιαρός).